

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Igazolás, szprávka vagy dovidka?

**Orosz és ukrán kölcsönszavak
szociolingvisztikai vizsgálata Kárpátalján**

Témavezető:

Dr. Kis Tamás
egyetemi docens

Készítette:

Krajnik Ildikó
V. magyar – francia

Debrecen, 2010

1. Bevezetés.....	3
2. Kárpátalja bemutatása történelmi, társadalmi, közigazgatási és nyelvi szempontból ..	4
2.1. Kárpátalja múltja és jelene.....	4
2.2. A kárpátaljai magyarság demográfiai és nyelvi összetétele.....	5
2.3. Más népekkel való érintkezés és együttélés nyelvi következményei	9
3. A kárpátaljai kétnyelvűség a kétnyelvűség-kutatás elméleti keretében	10
3.1. A kétnyelvűség mint a szociolingvisztika kutatási területe.....	10
3.2. A kétnyelvűség fogalma és típusai.....	11
3.3. A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben	14
3.4. A kétnyelvűek nyelvhasználatának jellemzői: interferencia, kódváltás.....	15
3.5. A kódválasztás és a kódváltás Kárpátalján.....	17
3.6. A kölcsönszó fogalma és a kölcsönzés típusai	19
3.7. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságai nyelvváltozatok szerint.....	22
3.8. A kárpátaljai magyar nyelv szókészlete	25
4. Kölcsönszavak szótára Kárpátalján végzett szógyűjtés alapján.....	28
4.1. A szógyűjtés módszere.....	28
4.2. Az adatközlők megoszlása nem, életkor és lakhely szerint.....	29
4.3. A szótár jellege	30
4.4. A címszavak írásképe	31
4.5. A szócikk felépítése.....	32
4.6. A szavak eredete	33
4.7. Tematikus besorolás	34
4.8. Regiszterbeli besorolás	35
4.9. Stílusminősítések hozzárendelése.....	35
4.10. A történetiség sajátos értelmezése.....	37
4.11. A szavak jelentése	37
4.12. A szavak kategorizálása a kölcsönzés típusa szerint	38
4.13. Gyakorisági vizsgálatok	42
4.14. A kimaradt lexikai elemek	43
4.15. A szótár	44
5. Empirikus szociolingvisztikai kutatás Kárpátalján	52
5.1. A szociolingvisztika módszerei	52
5.2. A vizsgálat módszere	52
5.3. A kérdőív jellege	53

5.4. A gyűjtés célja	53
5.5. A kérdőív felépítése	54
5.6. A vizsgálat módja és vizsgálati helyszínek	56
5.7. Az adatközlők összetétele	57
5.8. A kérdőív kitöltése közben észlelt megfigyelések.....	60
5.9. A főnevek szemantikai vizsgálatának eredményei	61
5.10. Az igék szemantikai vizsgálata	69
5.11. Az elterjedtségi vizsgálat eredményei	70
5.12. A tesztkérdések eredményei	72
5.13. A hipotézisek ellenőrzése.....	77
6. Összegzés	80
Irodalom	81
Függelék.....	85

1. Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben a kétnyelvűség-kutatás egyre nagyobb teret hódít, ami csak fokozódik a határon túli kutatóközpontok összehangolt munkájának köszönhetően, illetve a Magyar Tudományos Akadémia által ösztönzött korpuszvizsgálatok, az Értelmező szótár újabb kiadásának következtében. LANSTYÁK ISTVÁN nyomán ma már elfogadottá vált az a kezdetben igencsak vitatott felfogás, miszerint a magyar nyelv többközpontú, s az anyaországon kívüli területek sem szoríthatók ki a nemzeti nyelvből annak ellenére sem, hogy a határon túli nyelvváltozatok nagyban különböznek a magyarországi magyar sztenderd nyelvváltozattól. Az egyik lényeges különbség a lexika szintjén jelentkezik, s ez az, ami a leglátványosabban kitűnik a laikus magyarországi látogató számára is. Kárpátalján járva biztosan hall olyan szavakat a magyar anyanyelvű beszélőktől, amelyeket nem ért meg, pedig az illető állítja, hogy magyarul beszél. A szókincsvizsgálatok régóta foglalkoztatják a kárpátaljai kutatókat, de a terület még mindig nincs teljesen feltérképezve. Nem is lehetséges ez, hiszen a szókészlet olyan változásban lévő terület, ahol a beszélők kreativitásától függően szinte napról napra újabb lexémák, összetételek születnek. Ráadásul Kárpátalján a multilingvális közeg hatására a nyelvek kölcsönhatása olyan intenzív, hogy az átvételek, a kölcsönzések megszokott jelenségekké váltak. A szláv nyelvek hatása természetes folyamat, amelyet viszont sokáig nem láttak be a nyelvészek. A nyelvművelői hagyomány mindent megtett, hogy ezektől az anomáliáktól megtisztítsa a nyelvet. De nem ért el eredményeket, mert ezeket a szavakat használták, használják és használni fogják.

A Kárpátalján használatos kölcsönszavak köré épül munkám, melynek első lépéseként véletlenszerű mintavétellel ukrán és orosz kölcsönszavakból szójegyzéket állítottam össze, majd pedig e szavakat felhasználva kérdőíves módszerrel megvizsgáltam néhány kölcsönszó jelentését, elterjedtségét a magyar megfelelőhöz képest, s a szavak szubjektív megítélését az adatközlők által. Azért tartottam fontosnak ezek vizsgálatát, mert tapasztalataim szerint nagyon hiányos a kölcsönszavak jelentésének ismerete, sok esetben csak a kölcsönszót használják, viszont az átvételek stigmatizálása még mindig jellemző. A kérdőív segítségével szeretném megállapítani a kölcsönszavak nyelvbe való integrálódási fokát, az ukrán és orosz átvételek egymáshoz való viszonyát, végül pedig a magyar köznyelvi változatokkal való összevetés során nyilvánvalóvá válik, hogy a kárpátaljai beszélők melyiket részesítik előnyben megnyilatkozásaik során.

2. Kárpátalja bemutatása történelmi, társadalmi, közigazgatási és nyelvi szempontból

2.1. Kárpátalja múltja és jelene

Talán Magyarország az egyetlen ország a világon, amely elmondhatja, hogy önmagával határos. E kijelentést hallva a magyar ember természetesen rögtön tudja, hogy miről van szó: a határon túli magyarságra kell gondolni, akik a trianoni béke után váltak más állam, illetve államok polgáraivá. Erdélyben és a történelmi Magyarország Partiumnak nevezett részén Romániában, Kárpátalján Ukrajnában, a Felvidéken Szlovákiában, az Órvidéken Ausztriában, a Muravidéken Szlovéniában, Horvátországban a határ menti területen és a Vajdaságban Szerbiában él körülbelül négy millió magyar. A nyelvi kérdés, azaz nyelvük megőrzése mindig központi probléma volt életükben, hiszen a múltban és napjainkban is számos olyan állami intézkedéssel kellett és kell szembenéznük, melyek korlátozzák vagy éppen teljesen megtiltják nyelvük használatát bizonyos színtereken, elég csak Ceaușescu elnyomó politikájára gondolni vagy a szlovák kormány által 2009 júniusában kihirdetett nyelvtörvényre, vagy a 2008-tól egységes, csak ukrán nyelven tehető érettségire Ukrajnában. Számukat és politikai befolyásukat tekintve is kisebbségben élnek egy multilingvális közegben, ahol a többségi nyelv árnyékában és más, szintén kisebbségi nyelvek között kell megállniuk a helyüket.

Kárpátalján körülbelül 151500 fő magyar él, s ez a határos országok rangsorában a negyedik legnagyobb magyar közösség (GYURGYÍK 2005), melynek nagyobb része egy tömböt alkot a Beregszászi, Ungvári, Munkácsi és Nagyszőlősi járásokban, kisebb része pedig a hegyvidéki járásokban nyelvszigeteken és szórványtelepüléseken él. A magyarok a honfoglaláskor az itt található Vereckei-hágón keresztül érkeztek a Kárpát-medencébe, tehát ettől fogva élnek magyarok a területen. Szláv lakosságot találtak itt, főként ruszinokat (kárpát-ukránok), kikkel gazdasági-diplomáciai-kulturális kapcsolatokat építettek ki, s megtanultak együtt élni. A vidék az időközben kialakult Magyar Királyság része lett, s ezután egészen az I. világháború végéig valamilyen formában magyar államalakulathoz tartozott, vagyis az Erdélyi Fejedelemség, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia része volt. 1920-tól kezdődött a területen élők viszontagságos élete, amely oda vezetett, hogy 1991-ben az ott élő idős lakosok, akik sosem mozdultak ki kárpátaljai szülőfalujukból, elmondhatták, hogy életükben legalább négy állam polgárai voltak: 1920. június 4-től Csehszlovákia fennhatósága alá került a terület, majd 1939. március 15. és 1944. október 23. között újra Magyarország része lett a

II. bécsi döntés értelmében, de ennek véget vetett a szovjet megszállás és a terület Szovjetunióhoz való csatolása, mely a Szovjetunió felbomlásáig tartott (Dupka 2000: 17). 1991. augusztus 23-tól, s így napjainkban is Ukrajna egyik megyéjét képezi a terület hivatalosan Kárpátontúli terület (Закарпатська область) néven. Ez egyébként Ukrajna legnyugatibb megyéje, mely 13 járásból áll, ezek pedig az Ungvári, a Munkácsi, a Beregszászi, a Nagybereznai, a Nagyszőlősi, a Volóci, az Ilosvai, az Ökörmezői, a Perecsenyi, a Rahói, a Szolyvai, a Técsői és a Huszti járás. A megyeszékhely Ungvár, s észak-nyugaton Lengyelországgal, nyugaton Szlovákiával, dél-nyugaton Magyarországgal és délen Romániával határos a megye. A Kárpátaljai-alföld és a Kárpátok adja két természetföldrajzi egységét, amely szerencsés ötvözete a sík területnek és a hegyvidéknek. Kárpátalja elmondhatja magáról, hogy természeti kincsekben igen gazdag, mégpedig erdők, források, só- és karsztbarlangok, gazdag növény-és állatvilág található a területén (MARCSENKO 2008).

2.2. A kárpátaljai magyarság demográfiai és nyelvi összetétele

Kárpátalja népessége igen sokszínű, a szlávok a legrégebbi lakosok, de más etnikumok is élnek itt, így a kezdetektől etnikai, nyelvi és kulturális változatosság jellemzi a területet. Kárpátalja demográfiai és nyelvi megoszlását a két utóbbi, azaz az 1989-es és a 2001-es ukrainai népszámlálás alapján vizsgálom. A terület magyar lakossága 1989-ben mért adatok szerint 155711 fő, s ezzel a legnagyobb számú kisebbség 12,5%-kal. A magyar anyanyelvűek számbavételével viszont kicsivel nő ez az érték, mert a 15316 főnyi csoportjukat hozzáadva a magyar nemzetiségűek és egyben magyar anyanyelvűek számához elmondhatjuk, hogy Kárpátalján összesen 166700 a magyar anyanyelvűek száma, s ez a régió lakosságának 13,3%-a.

Kárpátalja nemzetiségei 1989-ben	Számuk abszolút számokban	%-ban	Anyanyelve és nemzetisége azonos	Anyanyelve és nemzetisége nem azonos. Ebből anyanyelve az		
				ukrán	orosz	magyar
Ukrán	976 749	78,41	961 489	-	9 333	4 605
Magyar	155 711	12,50	151 384	3 200	991	-
Orosz	49 458	3,97	47 378	1 871	-	172
Cigány	12 131	0,98	2 491	1 489	119	7 973
Román	29 485	2,36	28 964	198	153	73
Szlovák	7 329	0,58	2 555	2 433	388	1 890
Német	3 478	0,27	2 576	641	212	36
Zsidó	2 639	0,21	663	365	1 307	298
Egyéb	8 638	0,69	4 531	1 143	2 629	269
Összesen	1 245 618	100	1 202 031	11 338	15 132	15 316

Forrás: CSERNICKÓ 1998: 29–30.

Az is érdekes, hogyan oszlik el ez a 155711 főnyi magyarság Kárpátalja 13 járásában.

Járás	Összes lakos	Ebből magyar	A magyarok aránya a járáson belül %-ban
Beregszászi	85 115	56 971	67,0
Nagyszőlősi	112 611	27 896	24,7
Ungvári	189 407	34 720	18,3
Munkácsi	188 134	19 610	10,4
A többi 9 járás	670 351	16 514	2,4
Összesen	1 245 618	155 711	12,5

CSERNICKÓ 2003: 107.

Nyilvánvaló, hogy a négy egymással szomszédos járásban, a Beregszászi, Ungvári, Nagyszőlősi és Munkácsi járásban él a kárpátaljai magyarság 89%-a, ami azt jelenti, hogy ebben a négy járásban csaknem minden negyedik ember magyar. Ezekre a tényekre hivatkozva a KMKSZ (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség) 2000-ben egy olyan különálló adminisztratív terület létrehozását indítványozta, amely e négy járást és a szomszédos járások magyar többségű településeit egyetlen járassá egyesítette volna Tisza-menti járás néven Beregszász központtal (CSERNICKÓ 2003: 112). Viszont azóta sem történt változás, s meglátásom szerint ennek megvalósulására kevés esély van.

Kárpátalja legnépesebb nemzetisége tehát az ukrán, a második legnépesebb pedig a magyar, az oroszok a magyarok létszámának csupán a harmadát teszik ki. További kisebbségek a románok, cigányok, a szlovákok, a németek, a zsidók és más, az egyéb kategóriába sorolt sokféle nemzetiséghez tartozó nép. Ugyanezek az Ukrajna teljes népességét lefedő statisztikában is megtalálhatóak kiegészülve a nagyobb arányú belarusz, moldáv, bolgár és lengyel kisebbséggel. Ezen a széles palettán a magyar kisebbség hátrébb szorult, hiszen Ukrajna egész, közel 51,5 millió lakosából 1989-ben 163111-en vallották magukat magyar nemzetiségűnek (ebből 156011-en magyar anyanyelvűnek is), ami Ukrajna lakosságának csupán 0,3%-a. Az is megemlítendő, hogy az 1979-ben végzett népszámláláshoz képest a magyarság száma Ukrajnában 0,8%-os csökkenést mutatott.

Ukrajna nemzetiségei 1989-ben	Számuk abszolút számokban	%-ban
Ukrán	37 419 053	72,7
Orosz	11 355 582	22,1
Zsidó	486 329	0,9
Belarusz	440 045	0,9
Moldáv	324 525	0,6
Bolgár	233 800	0,5
Lengyel	219 179	0,4
Magyar	163 111	0,3
Román	134 825	0,3
Egyéb	675 588	1,3
Összesen	51 452 039	100

CSERNICKÓ 1998: 30–31.

A következő és egyben legutóbbi népszámlálás 2001-ben készült, amely szintén felmérte a népesség nemzetiségi és anyanyelvi összetételét, és rákérdezett az egyéb beszélt nyelvekre is.

Nemzetiségek Kárpátalján a 2001-es népszámlálás alapján	Lélekszám	% -ban	Közülük anyanyelvként nevezte meg			
			saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	az oroszot
Ukrán	1 010 127	80,5	1 001 977	-	1851	5 297
Magyar	151 516	12,0	147 056	3 932	-	378
Román	32 152	2,6	31 846	163	22	42
Orosz	30 993	2,5	28 435	2 451	65	-
Cigány	14 004	1,1	2 871	2 335	8 736	28
Szlovák	5 695	0,4	2 480	2 366	645	147
Német	3 582	0,3	1 810	1 419	150	173
Belorusz	1 540	0,1	576	283	9	666
Egyéb	5005	0,4	1 806	1 342	195	1 246
Összesen	1 254 614	100	1 218 857	14 291	11 673	7 977

Forrás: BEREGSZÁSZI–CSERNICKÓ 2004: 120.

Magyar anyanyelvűek száma 2001-ben 158729. Ezek után megállapíthatjuk, hogy 1989-hez képest változások történtek a magyar nemzetiségűek és magyar anyanyelvűek számában, mégpedig csökkenő tendenciát fedezhetünk fel szinte minden területen. Kárpátalján 2001-ben körülbelül 4000-rel kevesebb magyart számláltak, s csökkent a magukat magyar anyanyelvűnek vallók száma is körülbelül 8000-rel. A magyar nemzetiségűek körében csupán a magukat ukrán anyanyelvűnek tartók száma nőtt, amely köszönhető a vegyes házasságoknak, illetve az ukrán térhódításának minden területen. Az ukránon és a románon kívül egyébként mindegyik nemzetiség lélekszáma csökkent, mint ahogy csökkent az orosz és magyar anyanyelvűek száma is mindegyik magát nem azonos nemzetiségűnek és anyanyelvűnek tartó népesség körében, viszont ezzel párhuzamosan az ukrán anyanyelvűek száma nőtt. Érdekes viszont, hogy a németek között többen vallották magukat magyar anyanyelvűnek 1989-hez képest.

Nemzetiség	Szám % -ban		Anyanyelve és nemzetisége megegyezik, %		Ukrán anyanyelvű, %		Magyar anyanyelvű, %		Orosz anyanyelvű, %	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
Ukrán	78,41	80,5	98,5	99,2	-	-	0,5	0,2	1,0	0,5
Magyar	12,50	12,0	97,2	97,1	2,1	2,6	-	-	0,6	0,2
Román	2,36	2,6	98,2	99,0	0,7	0,5	0,2	0,1	0,5	0,1
Orosz	3,97	2,5	95,8	91,7	3,8	7,9	0,3	0,2	-	-
Cigány	0,98	0,01	20,5	20,5	12,3	16,7	65,7	62,4	1,0	0,2
Szlovák	0,58	0,05	34,9	43,5	33,2	41,5	25,8	11,3	5,3	2,6
Német	0,27	0,03	74,1	50,5	18,4	39,6	1,0	4,2	6,1	4,8

Forrás: BEREGSZÁSZI–CSERNICKÓ 2004: 122.

Mindkét népszámlálás során arra is rákérdeztek, hogy milyen nyelveket beszélnek az egyes nemzetiségek. Nézzük a négy legnépesebb nemzetiséget számokban!

Nemzetiség	Az anyanyelvén kívül az adott nyelven beszélők aránya, %								Nem beszél egyéb nyelvet
	saját nemzete nyelve	ukrán	magyar	orosz	angol	német	francia	egyéb	
Ukrán	81,7	-	3,1	26,5	0,63	0,33	0,09	1,1	68,8
Magyar	56,5	46,7	-	30,5	0,64	0,35	0,09	0,9	41,3
Román	29,7	24,3	0,7	37,6	0,01	0,01	0,08	0,1	49,1
Orosz	63,1	80,9	3,9	-	3,48	1,32	0,16	2,2	18,9

BEREGSZÁSZI–CSERNICKÓ 2004: 127.

A 2001-es népszámlálás alapján láthatjuk, hogy a magyarok körében a legtöbben ukránul és oroszul tudnak, az oroszok több mint 80%-a szintén beszéli lakhelye nyelvét, csupán a románok mondhatják el, hogy átlagosan többen beszélnek oroszul, mint ukránul. Az ukrán és az orosz nyelvtudással bírók arányának összehasonlítása beszédes az 1989-es és 2001-es adatokat nézve.

Nemzetiség	Beszél oroszul is, %		Beszél ukránul is, %		Csak anyanyelvén beszél, %	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001
Ukrán	58,9	26,5	-	-	40,1	68,8
Magyar	42,2	30,5	11,3	46,7	46,3	41,3
Román	51,0	37,6	3,3	24,3	40,0	49,1
Orosz	-	-	44,1	80,9	52,8	18,9
Cigány	28,3	11,7	10,2	39,5	61,0	56,6
Szlovák	51,5	31,1	28,3	93,5	19,8	12,2
Német	38,3	33,8	45,4	93,3	16,1	17,3
Egyéb	49,0	47,2	18,0	69,8	14,7	24,1

BEREGSZÁSZI–CSERNICKÓ 2004:127, CSERNICKÓ 1998:174

Az ukrán nyelvtudás jelentősége az orosz rovására nagyon megugrott, mindegyik nemzetiség körében többen tudnak ma már ukránul, mint oroszul. Természetes következménye ez annak, hogy Ukrajna függetlenné válása után az ukrán lett a hivatalos nyelv, az orosz oktatás mondhatni teljesen leépült a magyar tannyelvű iskolákban, s valószínűleg a többi kisebbségi oktatási intézményben is, az ukrán státusza pedig megerősödött. 1991-től 2001-re már általánosan elfogadott lett, hogy Ukrajnában az ukrán nyelvre van szükség, de persze a középkorúak és idősebbek Szovjetunióban szerzett orosz nyelvtudása megmaradt. Az oroszul tudók száma ezért még mindig magas a magyarok és a többi kisebbség körében. Természetesen más nyelvekkel is kapcsolatba kerülhetnek az itt élő magyarok, hiszen az oroszokon és ukránokon kívül élnek itt románok, szlovákok és németek. Az sem

elhanyagolható, hogy az idők során — és manapság is — az itt élő népek a magyar nyelv elsajátítására is hajlandónak mutatkoztak, főleg ha a tömbmagyarságba beékelődve vagy közvetlen szomszédságában kellett élniük, tehát a nyelvtanulás kölcsönös folyamat volt. Mindezek után nyilvánvaló, hogy a fentebbi állításom, miszerint a kárpátaljai magyarok egy multilingvális közegben élnek, helytálló, s ehhez a közeghez megtanultak fennakadás nélkül alkalmazkodni.

2.3. Más népekkel való érintkezés és együttélés nyelvi következményei

A szlávokkal való érintkezés legrégebbi bizonyítékai a magyar nyelvben a szláv jövevényszavak. A szakirodalom különbséget tesz jövevényszavak és idegen szavak között, mely azon alapul, hogy a jövevényszavak már teljesen beépültek a nyelv rendszerébe, laikus számára már magyar szavaknak tűnnek, míg az idegen szavakon még jól érezhető az idegenség. A magyar nyelv szláv jövevényszavai vagy a vándorlások vagy a honfoglalás korából, vagy az államalapítás idejéből valók. Ezek már teljesen beilleszkedtek a magyar elemek közé, s a laikus nyelvhasználó számára már inkább meglepő, hogy például a *répa*, *gerezd*, *szita*, *tészta*, *csoda*, *puszta*, *ritka*, *kapál*, *parancsol* szavunk valójában szláv eredetű (HADROVICS 1992: 104). Idegen szavak manapság leginkább az angoltól kerülnek át, mint *menedzser*, *online (rendelés)*, *fájl*, *e-mail*, *blogol*. A jelenlegi erős angol hatást természetesen nem együttélés ösztönzi, hanem az angol világnyelvvé válása, s annak bizonyos területeken szerzett szinte kizárólagos egyeduralkodó (pl. a számítástechnika és az orvostudomány területén), s ezeknek a tudományterületeknek magyar szaknyelve csak később alakulhat ki, ha egyáltalán kialakul.

Kárpátalján az idegen hatás, az idegen közeg mondhatni 1920 óta fennáll, s szinte vákuumban fejlődött az itt élők magyar nyelve, hiszen 1989-ig nem volt gyakori jelenség az anyaországra való átlátogatás, s a magyar nyelvvel megfelelő honi kulturális és közigazgatási intézmények híján csak a fogható tévécsatornákon át találkoztak az itt élők (a hegyvidéki szórványokon élők azzal sem). Munkahelyen vagy hivatalos ügyintézés során csak az oroszot használták, a magyar maradt az otthon, a családi és baráti beszélgetések, azaz mindenféle informális szituáció nyelve, s az oktatás nyelve a magyar tannyelvű iskolában. Persze ennek hatékonysága is kétségbe vonható, hiszen a tankönyvek sokszor fordítások voltak, s minden más korszerűbb eszközt is nélkülöztek az iskolák. Ebben a helyzetben természetes jelenséggé alakult ki a kétnyelvűség, illetve a többnyelvűség, mivel 1991 óta az orosz helyét az ukrán vette át, s a fogékonyabbak az orosz mellett az ukránt is megtanulták. Egyébként nemcsak két nép szoros együttélése során alakulhat ki kétnyelvűség (lásd még Kanada angol

és francia, Belgium flamand és francia nyelvi kettősségét), hanem egyedi eset is lehet bármelyik vegyes házasságban, melynek eredményeképp a gyermek megtanulja mindkét szülője nyelvét, s így kétnyelvűvé válik. Ez utóbbit nevezzük egyéni kétnyelvűségnek, míg a Kárpátalján kialakult jelenség a közösségi kétnyelvűség iskolapéldája. A kétnyelvűség kialakulásának egyéb okai is lehetnek még, például a katonai megszállás, s az azt követő gyarmatosítás, a hatalmi-területi terjeszkedés, határok átrendeződése, békeszerződések és a különféle okokra visszavezethető népmozgások (BARTHA 1999: 42–44). A kárpátaljai kétnyelvűséget a kétnyelvűség-kutatás elméleti hátterébe ágyazva mutatom be a továbbiakban.

3. A kárpátaljai kétnyelvűség a kétnyelvűség-kutatás elméleti keretében

3.1. A kétnyelvűség mint a szociolingvisztika kutatási területe

A kétnyelvűséggel, illetve a többnyelvűséggel (ha kétnyelvűségről beszélünk, akkor ugyanúgy a többnyelvűségre is igazak ugyanazok a megállapítások) az 1950-es évektől kezdtek el komolyabban foglalkozni nemzetközi szinten is. Erre az időre tehető a szociolingvisztika mint új nyelvleírási elmélet megszületése, amely nagy hangsúlyt fektetett a jelenség vizsgálatára. A szociolingvisztika az ember társas környezetben történő nyelvhasználatát vizsgálja, s vizsgálatai során arra jutott, hogy a Földön sok ember él kétnyelvű közegben. Valójában már korábban is foglalkoztak a kétnyelvűséggel a klasszikus nyelvészetben belül, de ennek vizsgálata nem történhet csupán nyelvészeti megközelítéssel, hanem számos nyelven kívüli, így társadalmi, pszichológiai, oktatási, politikai tényezőt is figyelembe kell venni, s ehhez WEINREICH és HAUGEN mutatta meg először az utat 1953-ban (BARTHA 1999: 24), ugyanis mindkét szerző ebben az évben jelentette meg korszakalkotó művét. WEINREICH *Languages in Contact: Findings and problems* című munkájában felvázolta azokat az alapvető jelenségeket és problémákat, amelyek két nyelv érintkezése során megjelennek, HAUGEN pedig az Egyesült Államok Wisconsin államában élő norvég bevándorló közösség történetének, nyelvállapotának, kétnyelvűségének modern, sok szempontú elemzését adja a *The Norwegian language in America: A Study in Bilingual Behavior* című tanulmányában. Azóta egyre több tanulmány jelent meg a témában, a kötőjeles diszciplínák (neurolingvisztika, pszicholingvisztika, szociolingvisztika, kulturális-társadalmi antropológia, nyelvpolitika) egyik központi kérdéskörévé vált a kétnyelvűség-kutatás,

amelyek más-más szempontból elemzik a jelenséget. Ennek ellenére még most sem vált önálló tudományterületté a kétnyelvűség-kutatás. A magyar kétnyelvűség-kutatások a nemzetköziekhez képest is későbbre tehetőek, hiszen sokkal inkább nyelvművelő szemmel — tudniillik a nyelvművelésnek meggyökeresedett hagyományai vannak a magyar nyelvészetben — vizsgálták a nyelvet az anyaországban és a határon túl is. Eszerint pedig mindent, ami nem felelt meg az eszményi (irodalmi) nyelvnek „romlottnak” bélyegeztek. A hazai kontaktusvizsgálatokról szóló munkák a hetvenes évek közepétől jelennek meg. 1979-ben látott napvilágot az egyik ilyen alapmű, SUSAN GAL *Language Shift* című könyve a felsőöri magyarok nyelvcserejének folyamatáról (BARTHA 1999: 28), majd az első magyar nyelvű monográfia KONTRA MIKLÓS tollából 1990-ben *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatról* címmel. A kilencvenes évektől élénkültek meg a szociolingvisztikai megközelítésű kárpát-medencei magyar párú kétnyelvűség-kutatások, Szlovákiában Lanstyák István és Szabómihály Gizella, Romániában Szilágyi N. Sándor, Péntek János és Sándor Klára, Ukrajnában Beregszászi Anikó és Csernicskó István, Ausztriában Szépfalusi István és Bodó Csanád végez vagy végzett ilyeneket, de a többi környező országban is folynak ilyen kutatások.

3.2. A kétnyelvűség fogalma és típusai

A kétnyelvűségnek számos meghatározása létezik, melyek két nyelv azonos mértékű ismeretétől a második nyelv passzív értéséig terjednek. Ha ilyen tág keretben értelmezzük ezt a fogalmat, akkor a kétnyelvűségnek több formáját különböztethetjük meg: az is, aki vegyes házasságból született és anyanyelveként sajátította el mindkét szülője nyelvét és az is, aki később tanult meg egy második nyelvet, s többé-kevésbé ismeri és használja, kétnyelvűnek nevezhető. A szociolingvisztika funkcionális szempontból közelíti meg a problémát, így BARTHA CSILLA GROSJEAN meghatározását tartja a legmegfelelőbbnek: „a kétnyelvűség két (vagy több) nyelv rendszeres használata, kétnyelvűek pedig azok az emberek, akiknek mindennapi életük során szükségük van két (vagy több) nyelvre, és ezeket használják is” (1999: 38). Ez a megközelítés tehát a bilingvis nyelvi gyakorlatra helyezi a hangsúlyt, azaz a kétnyelvűséget nyelvi cselekvésként fogja fel, s szakít azzal a régebbi felfogással, miszerint két nyelvnek csak tökéletes ismerete esetén tartható valaki kétnyelvűnek. KONTRA MIKLÓS is relatívan értelmezi a kétnyelvűséget, a nyelvtudás foka nem meghatározó, aki két nyelvet bármilyen fokon tud, kétnyelvűnek tekinthető (1981: 8). LANSTYÁK is a funkcionális meghatározás mellett érvel: „mindenkit kétnyelvűnek tekintünk, aki mindennapi beszédtevékenysége során anyanyelve mellett — a beszédhelyzetnek megfelelően — még egy

másik nyelvet is használ” (1991: 22). Szerinte az is az előnye ennek a megfogalmazásnak, hogy ezzel a kétnyelvű egyén elhatárolható a két nyelvet ismerőtől, aki nem rendelkezik ugyanolyan kommunikatív kompetenciával és az élethelyzetük különbözősége is nyilvánvaló (például két nyelvet ismerő az a magyar anyanyelvű magyar állampolgár, aki Budapesten él, de folyékonyan beszél angolul). Az egyéni kétnyelvűség típusait így foglalhatjuk össze:

Szempont	Típusok	Leírás
A nyelvelsajátítás ideje	1. gyermekkori a, szimultán (lingvizmus) b, szukcesszív (glottizmus) 2. serdülőkori 3. felnőttkori	A két nyelv elsajátítása befejeződik 10-11. életév körül. A másodnyelv elsajátítása 11-17 év közé esik. A másodnyelv elsajátítása 17 év kor után történik.
Az elsajátítás módja, illetve a kétnyelvűség kognitív szerveződése	1. koordinált 2. összetett	A két nyelvhez közös fogalmi rendszer tartozik. A két nyelvhez két, elkülönült fogalmi rendszer tartozik.
A kompetencia szintje	1. balansz (kiegyenlített) 2. domináns (egyenlőtlen)	A két nyelvben a kompetencia szintje közel azonos. Az egyik nyelv kompetenciaszintje magasabb.
A nyelvelsajátítás indítéka	1. természetes 2. önkéntes 3. elrendelt	A második nyelv elsajátítása többnyelvű családban, településen spontán történik. A nyelvelsajátítás egyéni döntés alapján történik. A nyelvelsajátítás intézményi keretek között, törvények, rendeletek által megszabott rendben történik.
A nyelvekhez fűződő szociokulturális attitűd	1. hozzáadó (additív) 2. felcserélő (szubtraktív)	Mindkét nyelv magas társadalmi presztízst élvez, a kétnyelvűség kognitív előny. Az egyik nyelv társadalmi presztízse sokkal magasabb, a kétnyelvűség kognitív hátrány lehet.
A csoporthoz tartozás tudata és a kulturális identitás	1. bikulturális 2. monokulturális 3. akkulturációs 4. dekulturációs	Kettős csoporttudat és kulturális identitás. Az egyik csoporthoz tartozás és egy kulturális identitás. A többségi csoporthoz tartozás és identitás. Ambivalens csoport- és identitástudat.

CSERNICKÓ 2003: 33.

A magyar kétnyelvűség-kutatásban kétnyelvű egyén helyett sokkal jobban kedvelik a kétnyelvű közösség vagy közösségi kétnyelvűség fogalmát, amelyet KONTRA így határoz meg: „az olyan nyelvközösséget, amelyben a beszélők többsége két különböző nyelvet — L1

és/vagy L2 — használ, bilingvis nyelvközösségnek nevezik. (...) A bilingvis nyelvközösségek anyanyelvükön kívül használt nyelvét szokás második nyelvnek nevezni” (1981: 8–9). A közösségi vagy társadalmi kétnyelvűség jellemzője, hogy a társadalomban két vagy több nyelvet beszélnek ugyan, de csak az egyiket ismeri el az állam hivatalos nyelvként. Valójában tehát nagy különbségek mutatkoznak aszerint, hogy hány hivatalos nyelve van egy országnak, és hogy valójában hány nyelvű az az ország. Ha a nyelvek jogilag ugyanolyan státuszúak, akkor intézményi kétnyelvűségről beszélünk (BARTHA 1999: 49). Szokás még ugyanilyen vonatkozásban szimmetrikus és aszimmetrikus többnyelvűségről is beszélni, ahol szintén a nyelvek azonos és hierarchikus státusza szegeződik egymással szembe. Az aszimmetrikus kétnyelvűséget, ahol az egyik nyelv kiemelt helyzetben van, nevezik még kisebbségi, illetve kikényszerített kétnyelvűségnek is (BARTHA 1999: 50), hiszen többnyire az országban kisebbségben lévő nemzetiségek nyelve az alárendelt szerepű. Ezek a kisebbségek lehetnek őshonos vagy emigráns kisebbségek. E kettő szétválasztásában fontos szerep jut az idő dimenziójának, hiszen külső migráció a történelem folyamán mindenhol több alkalommal is zajlott, például Gizella királyné bajorokat telepített az országba vagy a török hódoltság kora után románok érkeztek Magyarországra. 1993-ban ennek kiküszöbölésére született meg az 1993.évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, amely száz évben határozza meg az „(ős)honosság” időbeli feltételét (BARTHA 1999: 80). Az őshonos kisebbségek két csoportba oszthatók: 1. olyan nyelvi kisebbségek, amelyek nyelve egyetlen országban sem hivatalos nyelv; 2. akik nyelve valamilyen más országban hivatalos nyelv. Egy másik kategorizálási lehetőség az alá-, illetve fölrendelt helyzet, amely szerint négy kategóriát különíthetünk el: 1. őshonos-fölrendelt; 2. emigráns-fölrendelt; 3. őshonos-alárendelt; 4. emigráns-alárendelt. Az alá-fölrendeltségi viszony nagy hatással van a nyelv fennmaradására vagy annak veszélyeztetésére (BARTHA 1999: 81).

Kétnyelvűséggel kapcsolatban a diglosszia fogalmának bevezetése is elkerülhetetlen. A diglosszia lényegében ugyanaz, mint a kétnyelvűség, csupán ez a társadalom szempontjából írható le. „Diglossziáról beszélünk, ha egy társadalomban két különböző, funkcionálisan jól elkülönülő kódot használnak: az egyik kódot a helyzetek egyik osztályában, a másikat a helyzeteknek egy egészen más osztályában” (WARDHAUGH 2002: 79). WARDHAUGH a *nyelv*, a *dialektus* vagy *változat* kifejezés helyett jobban kedveli a semleges *kód* megnevezést, amely bármilyen kommunikációs rendszert jelölhet. FERGUSON nyomán a diglosszia esetén megkülönböztetendő két kódot közönséges (K) és emelkedett (E) változatnak nevezi, amelyek lényegében megfelelnek KONTRA első nyelv (L1) és másodnyelv (L2) terminusainak, ha a két nyelv között nyilvánvaló funkcionális különbség van.

3.3. A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben

ROT SÁNDOR próbálkozott meg először a kárpátaljai magyar kétnyelvűség tipologizálásával 1967-ben. A következő kétnyelvűségi típusokat különítette el:

- (a) szociális részleges magyar-ukrán kétnyelvűség;
- (b) szociális részleges ukrán-magyar kétnyelvűség;
- (c) szociális teljes magyar-ukrán kétnyelvűség;
- (d) szociális teljes ukrán-magyar kétnyelvűség.

Valójában az (a) és (b) illetve a (c) és (d) azonos, csak abban térnek el, hogy az (a) és (c) esetében a magyar, a (b) és a (d) esetében pedig az ukrán lakosságra jellemző a kétnyelvűségi típus. A „teljes” jelző arra utal, hogy a két nyelv használata egyforma, míg a „részleges” esetén az anyanyelv aktív és a másodnyelv passzív ismerete jellemző.

Természetesen kisebbségi kétnyelvűség áll fenn Kárpátalján, méghozzá őshonos kétnyelvűség, amelynek nyelve más országban hivatalos nyelv. A közösség első nyelve, a magyar jogilag alárendelt helyzetben van az államnyelvhez, az ukránhoz képest, tehát őshonos-alárendelt kétnyelvűségről van szó.

Az egyéni kétnyelvűség szempontjai szerint vizsgálva elmondhatjuk, hogy később kialakult kétnyelvűség, ami azt jelenti, hogy többnyire óvodás kor után alakul ki. A nyelvelsajátítás ideje szerint tehát glottizmusról beszélhetünk Kárpátalján, mert a legtöbben egymás után sajátítják el a két nyelvet, de vegyes házasságokban a lingvizmus (szimultán elsajátítás) is jellemző.

A nyelvtudás foka szerint igen nagy a változatosság, de általánosságban elmondható, hogy a közösség túlnyomó többsége domináns kétnyelvű, mégpedig magyar domináns, vagyis a magyar nyelvet jobban beszéli, mint a másodnyelvét. LANSTYÁK megjegyzi, hogy ez a meghatározás túlzottan leegyszerűsítő, „abban a nyelvben tekinthető dominánssnak (a kétnyelvű egyén), amelyben különféle stílusváltozatokat és szakregisztereket is ismer”, illetve amelyik nyelvben többet ismer ezekből (2006: 112). A magyar dominancia újratermelődik a következő generációknál, mert az anyanyelv presztízse magas.

A másodnyelv elsajátításának indítéka alapján elrendelt kétnyelvűség figyelhető meg a magyar többségű településeken, azaz az iskolában találkoznak először a másodnyelvvvel, de vegyes lakosságú településeken természetes kétnyelvűség is előfordul, amikor például környezetétől játék közben tanulja meg a nyelvet.

Additív kétnyelvűség áll fenn a magyar többségű településeken, mert a szociokulturális közeg támogatja a kisebbségi nyelv fennmaradását, így a többségi nyelv elsajátítása nem fenyegeti a magyar nyelv jövőjét.

Intézményi kétnyelvűség csak elvben létezik, mert hivatalos funkciókban nem használatos a magyar. Ezt derül ki egy 2002-ben készült felmérésből is, melynek során tizenöt Beregszász városi és járási hivatalt kerestek fel azzal a céllal, hogy megvizsgálják, milyen nyelven lehet a hivatalos ügyintézés végezni. Beregszász magyar többségű város, így még érdekesebb az eredmény, mely azt mutatta, hogy csak a szóbeliség terén van esély a magyar ügyintézésre, de írásbeli kérvények, űrlapok kitöltésekor minden esetben ukrán (esetleg orosz) nyelvet kell használni (KARMACSI 2003: 93–100). Viszont „Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről szerint azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható (8. cikkely)” (CSERNICKÓ 2003: 90–91). Ez alapján a Beregszászi járásban mindenképp szokásosnak kellene lennie a magyar nyelven történő írásbeli ügyintézésnek is.

Csoportok közötti kommunikáció kiterjedtsége szerint azt állapíthatjuk meg, hogy a két együtt élő közösség közül az egyik kétnyelvű (magyar), a másik egynyelvű (ukrán), ahol az előbbi rendszerint szociológiai értelemben kisebbségnek számít, s ez a közösség beszéli a másik csoport nyelvét. A csoportok közötti érintkezés általában a többségi nyelven zajlik.

Végül pedig nyilvánvaló, hogy a kétnyelvűség kiterjedése egyoldalú, unilaterális, hiszen a magyar közösség elsajátítja a többségi nyelvet, de fordítva nem így van. Esetleg a magyar többségű településeken látunk arra példát, hogy az ott élő néhány betelepült ukrán család megtanulja a magyar nyelvet. (CSERNICKÓ 2003: 34–42 alapján)

3.4. A kétnyelvűek nyelvhasználatának jellemzői:

interferencia, kódváltás

A kétnyelvűek nyelvhasználata szükségszerűen különbözik az egynyelvűekétől, hiszen a két nyelv vagy másképpen kód nap mint nap kölcsönhatásba kerül egymással. Számos sajátos jelenséget kell itt számba venni, amelyeket viszont nagyon nehéz pontosan körülhatárolni. Valójában az egynyelvű egyén is több kódot használ, de egy megnyilatkozásban többnyire csak egyet, míg a kétnyelvű ugyanazon a megnyilatkozáson belül váltogathat két vagy több nyelvet, kódot. A kétnyelvűség szakirodalmának egyik alapfogalma az interferencia vagy kontaktus. BARTHA HAUGENT idézve azt írja, hogy az interferencia a kódalkülönítési folyamat közbülső állomása, amely a kódok váltakozó használata és az L_x -beli elemek L_y -ba való

beépülése között foglal helyet. „GROSJEAN ugyanezt az úgynevezett interlingvális devianciákkal azonosítja: azokkal a jelenségekkel, amelyek a másik nyelv hatásának tudhatók be; azzal a megszorítással, hogy az interferencia a beszélő szándékától független, nem tudatos folyamat” (BARTHA 1999: 118). Az interferencia tehát „gyűjtőfogalma lehet mindazon nyelvi jelenségeknek, amelyek abból adódnak, hogy a kétnyelvű beszélő mindennapi interakcióiban egynél több nyelvet használ” (BARTHA 1999: 118). Ilyen jelenség lehet a kódváltás és a kölcsönzés. KONTRA is a két nyelv érintkezésére, kölcsönhatására teszi a hangsúlyt, így szerinte „ha két nyelv (vagy nyelvváltozat) kontaktusban van, akkor ennek statikus jellegű következménye a strukturális kontrasztivitás, dinamikus következménye pedig az interferencia jelensége”, tehát ha a kétnyelvű beszélő nem tudja a két nyelv rendszerét egymástól tökéletesen elszigetelni, s ennek következtében az egyik vagy a másik nyelv normájától eltér, akkor a két nyelv interferál. A kölcsönzés az interferencia egyik eredménye (1981: 9–10).

Az interferencia egyik megnyilvánulási formájának, a kódváltásnak BARTHA szerint számos meghatározása létezik, ő a legáltalánosabbat közli: „két vagy több nyelv váltakozó használata ugyanazon megnyilatkozáson vagy diskurzuson belül” (1999: 119). A megnyilatkozásban elfoglalt helyük szerint három fő típust szokás elkülöníteni: 1. mondaton kívüli, 2. mondatok közötti, 3. mondaton belüli (BARTHA 1999: 120). A mondaton belüli kódváltás a legproblematisabb, mert ez a kódváltás és a szókölcönzés határvonalán helyezkedik el, ugyanis sokszor nagyon nehéz eldönteni, hogy alkalmilag használja a beszélő azt a másik nyelvből származó elemet a megnyilatkozásban, vagy már meggyökeresedett kölcsönzóval van dolgunk. A kódváltás pragmatikai funkciókkal jár, tehát nem véletlen, hogy „az egyén vagy egy társadalmi csoport bizonyos tevékenységeihez meghatározott nyelvváltozatot — jelen esetben nyelvet — köt” (BARTHA 1999: 121). A kommunikációs alaptényezők közül három játszik különösen fontos szerepet a nyelvválasztásban: a résztvevők, az elrendezés és a téma. Ezek mellett az egyén döntését természetesen befolyásolják még nyelvi készségei is az egyes nyelveken. BARTHA idézi GUMPERZET, aki szerint a kódváltás pragmatikai szinten mindig a kontextusra utaló jel (1999: 122). A kódváltás két típusát különbözteti meg a szakirodalom: lehet sima, azaz jelöletlen és kiemelt, azaz jelzett. Ez a megkülönböztetés arra utal, hogy a másik nyelvi elem beékelődését kísérhetik szupraszegmentális megoldások (szünet), hezitációs jelenségek és metanyelvi kommentár is. WARDHAUGH a helyzetnek megfelelő és metaforikus kódváltásról beszél. Az első esetben a helyzet megváltozása hívja elő a másik kódot, a téma változása itt nem játszik szerepet. Ezzel szemben metaforikus kódváltás épp témaváltás esetén fordul elő, habár

bizonyos témákról mindkét kódban lehet beszélni, mégis a kód megválasztása sajátos színezetet ad annak, amit a témáról mondanak. A kódválasztás lehet tudattalan folyamat, ha a beszélők nem tudnak számot adni arról, hogy milyen témához milyen kód kapcsolódik (WARDHAUGH 2002: 92).

LANSTYÁK is alaposan górcső alá veszi a kódváltás fogalmát és típusait a magyar és a szlovák nyelv viszonylatában. „Kódváltásnak, illetve kódváltogatásnak a kétnyelvű kommunikáció olyan válfajait nevezzük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két különböző nyelvet, pontosabban: két különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak, mégpedig anélkül, hogy az eltérő nyelvekhez tartozó szekvenciák tartalmilag megfelelnek egymásnak” (2006: 107). WARDHAUGH különbséget tesz kódváltás és kódkeverés között: a kódkeverés a két nyelv egyidejű használatát jelenti, tehát a beszédpartnerek egy megnyilatkozáson belül is átváltanak egyikről a másikra, míg a kódváltás téma vagy helyzet szerinti megválasztása a kódnak, azaz a beszédpartnerek valamiféle — tudatos vagy tudattalan — normához igazodnak (2002: 92).

3.5. A kódválasztás és a kódváltás Kárpátalján

CSERNICSKÓ foglalkozik könyvében¹ részletesen a kódválasztási szokásokkal és a kódváltással, amelyeket kérdőívekkel, illetve interjúkkal mértek fel Kárpátalján. A nyelvválasztás egyik meghatározó tényezői a nyelvhasználati szinterek. A magánszférában kimagaslóan a magyar nyelvnek van szerepe, míg a közéleti szférában a három nyelv (magyar, ukrán, orosz) aránya csaknem kiegyenlítődik. Három részre osztotta fel a nyelvhasználati szintereket az alapján, hogy a legnagyobb arányban mely nyelvet használják a beszélők ott. Kizárólag a magyar nyelvet használják a családi érintkezés, a magánlevelezés, a kultúra, a vallási élet, az állatokhoz való beszéd esetén, a belső nyelvhasználati szinterek közül pedig a számolás és a gondolkodás tartozik ide. Vegyesen használják a magyar és a többségi nyelveket a barátokkal, szomszédokkal való érintkezéskor, a televíziózás, a sport, a bolt, a posta, az orvosi rendelő szinterein, szakmai, munkahelyi környezetben, és végül a káromkodás nyelve is többféle lehet. Az utolsó kategória értelemszerűen az, ahol a többségi nyelvet használják leginkább. Ide tartozik a vendéglő, a bank, a hivatal, a rendőrség és a bíróság (CSERNICSKÓ 2003: 83).

De úgy tűnik, nemcsak a nyilvános szintereken, hanem a személyek közötti kommunikációban is bizonyos normának vetik alá magukat a beszélők. A beszédpartnertől is

¹ CSERNICSKÓ ISTVÁN szerk. (2003): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Ungvár, Poliprint.

jelentősen függ a kód megválasztása. Két alaphelyzetet különböztet meg a kárpátaljai szerző: kétnyelvű beszél kétnyelvűvel vagy kétnyelvű beszél egynyelvűvel. Magyar domináns beszélők szinte kizárólagosan mindig magyarul fognak kommunikálni egymással. Egy újabb tényező jelenik meg viszont akkor, amikor magyar domináns kétnyelvű többségi nyelven domináns kétnyelvűvel kommunikál. A fennálló hatalmi viszonyok befolyásolják a beszélgetés nyelvének kiválasztását: „Amikor például magyar domináns személy van hatalmi helyzetben (például ha magyar többségű településen ő van otthon, a másik pedig idegen, aki információt kér), valószínűleg a magyar lesz a társalgás alapnyelve, ellenkező esetben a többségi nyelv, esetleg az a nyelv, amelyen a résztvevők kommunikatív kompetenciája a legnagyobb” (CSERNICSKÓ 2003: 84). Egyértelmű, hogy magyar domináns kétnyelvű többségi egynyelvűvel a többségi nyelven kommunikál. A nyelvhasználati kérdőívekből az derült ki, hogy ha egy vegyes társaságban van — akár kevesebb fő — többségi egynyelvű, akkor is a társalgás nyelve inkább a többségi nyelv lesz. Idegenek megszólítása esetén is a társalgás a többségi nyelven indul, esetleg ha kiderül, hogy a beszédpartner is magyar, átváltanak a saját anyanyelvükre. Az interjúkból még az is felszínre került, hogy a kódválasztás gyakran függ a kontextustól, a formalitás fokától és a partnerek nyelvtudásától. A formalitás csökkenése maga után vonja a magyar nyelv megjelenését (CSERNICSKÓ 2003: 84–86).

Összegzésképpen tehát elmondható, hogy a kárpátaljai kétnyelvű közösségben a nyelvhasználati színtér, a beszédpartnerek nyelvi dominanciája, a köztük fennálló hatalmi viszonyok, a kontextus, a formalitás foka és a partnerek nyelvtudásának foka a legfontosabb tényezők a nyelv, azaz a kód megválasztásában. Saját észrevételeim szerint a társalgás témája is e tényezők köré sorolható, mert azok, akik szakmájukat a többségi nyelven tanulták, nem használják magyarul a szakkifejezéseket, mert nem is ismerik azokat, tehát szakmai kérdésekről szinte kizárólagosan a többségi nyelven nyilatkoznak meg.

Kódváltást CSERNICSKÓ úgy értelmezi, mint TRUDGILL és GROSJEAN, azaz „az a jelenség, amikor kétnyelvű vagy kétdialektusú beszélők két nyelv vagy dialektus között egy beszélgetésen belül oda és vissza váltanak” (CSERNICSKÓ 2003: 120). Ennek is, mint a kódválasztásnak, megvannak a szabályai a kárpátaljai közösségben. Az 1996-ban végzett interjúk alapján kiderült, hogy valójában ritkán jellemző a kódváltás a magyar beszélgetéssel magyarul interakcióban (csak ilyeneket tartalmazott a felvett interjúanyag). Az interjúkban a kódváltás típusai közül az idézés fordul elő a legtöbbször. „Az idézés a kódváltásnak az a típusa, amellyel a beszélő a korábban más nyelven elhangzott párbeszédet felidézi, szavainak alátámasztására használja, mintegy személyesíti, hitelesíti mondanivalóját” (CSERNICSKÓ 2003: 122). A kódváltás típusai közül az ismétlést, a megszólítást és a fordítást említi még

CSEERNICKÓ, amelyek a kárpátaljaiak nyelvhasználatában is előfordulnak. Ismétlés akkor fordul elő, amikor a beszélő valamilyen okból megismétli a másik nyelven is az előzőleg elhangzott szavait. A fordításnak pedig az a szerepe, hogy ezáltal azok számára is érthetővé váljon a mondanivaló, akik esetleg nem értették. Újságokban jellemző ez, amikor a magyar nyelvű fogalom, kifejezés vagy intézmény neve mellett zárójelben ukránul is feltüntetik a megfelelőjét, mert ez az inkább ismert és használt forma. Van példa a kódváltás ún. kizárás típusára is, amely kirekesztésre szolgál, azaz egy közösség bizonyos tagjai azért váltanak át a másik nyelvre, hogy kirekeszék az azt a nyelvet nem beszélő(ke)t a társalgásból. Valószínű, hogy nyelvileg vegyes társaságban sokkal jellemzőbb a kódváltás, de ez további vizsgálódásokat igényel (CSEERNICKÓ 2003: 122–125).

3.6. A kölcsönszó fogalma és a kölcsönzés típusai

A kétnyelvűségi helyzet másik elmaradhatatlan jelensége a szókölcönzés, amelynek típusait már sokan sokféleképpen próbálták csoportosítani. A kölcsönszó fogalmát valójában nem is ismerték a kétnyelvűség tanulmányozása előtt, ezt a fogalmat kifejezetten a kétnyelvűség-kutatás alkotta meg. Azelőtt a már létező hasonló, de mégis mást jelölő kategóriákkal próbálták összevetni a kölcsönzéseket: a jövevényszavakkal és az idegen szavakkal. LANSTYÁK ISTVÁN szerint „a jövevényszavak olyan idegen eredetű szókészleti elemek, melyek teljesen beépültek az átvevő nyelvbe; idegen eredetük csupán történeti tény, melynek a legtöbb beszélő nincsen tudatában. Ezzel szemben az idegen szavak még nem érték el a beépültségnek ezt a mértékét; sok laikus, idegen nyelveket nem beszélő ember is tudatában van annak, hogy ezek más nyelvből származnak” (LANSTYÁK 2006: 17). A két kategóriát sokszor nem lehet egymástól elkülöníteni, illetve létezhetnek átmeneti kategóriák, s ezekre az esetekre LANSTYÁK a kölcsönszó terminust ajánlja, amely a két fenti kategóriát is magába foglalja. Véleménye szerint csakis kölcsönszónak lehet nevezni a magyar nyelv szlovákiai változataiba a közszlovákból beszivárgott szavakat, hiszen ezek a másodnyelvből jöttek, s más státusúak is, mint az idegen (nemzetközi) szavak. KONTRA MIKLÓS is különbséget tesz a kölcsönszavak származása alapján, s így idegen nyelvből történő és második nyelvből történő kölcsönzésről beszél (1981: 11).

A kölcsönszavak osztályozásának elkészítésekor LANSTYÁK alapján véve átveszi KONTRA MIKLÓS (1981: 14–16) alapkategóriáit, aki megkülönböztet direkt és indirekt kölcsönzést, illetve a köztük lévő átmeneti kategóriát, a hibrid kölcsönzést. KONTRA e három kategóriája jól elkülöníthető, világos felosztást takar, BARTHA is ezeket említi könyvében. Direkt kölcsönzésről beszélhetünk abban az esetben, ha az átvevő nyelvben teljes az átadó

nyelvi modell morphemikus átvétele, s nincs morphemikus — csak esetleg fonemikus — helyettesítés. A fonemikus helyettesítés lehet teljes, részleges, vagy hiányozhat. Ennek eredménye a kölcsönszó, melyre KONTRA a következő példákat hozza: *búza, stress, penicillin*. A hibrid kölcsönzés tulajdonképpen „részfordítás”, vagyis az átvevő nyelvi replica az átadó nyelvi modellnek részben morphemikus átvétele, részben pedig helyettesítése révén jön létre. Eredménye a hibrid kölcsönszó (pl. *farmertüdő*). Az indirekt kölcsönzés már nem jelent semmiféle morphemikus vagy fonemikus átvételt, mert ennek eredményeként az átvevő nyelv elemeinek használata változik meg idegen nyelvi hatás következtében anélkül, hogy bármilyen idegen morféma bekerülne az átvevő nyelvbe. Tükörszavak (calque-ok) jöhetnek létre, vagy a meglévő szavak kölcsönjelentéssel bővíthetnek.

LANSTYÁK nagy alaposággal foglalja össze és egészíti ki a szókölcönzés terminológiáját. A felvidéki magyar és a szlovák viszonylatában alkotja meg terminusait, de véleményem szerint ez a többi határon túli változatra is érvényes lehet. LANSTYÁK különbséget tesz interferencia és kölcsönzés között, s ezeknek az eredménye is más lesz. Az interferenciahatás működésekkppen létrejövő alkalmi alakulatot vendégszónak nevezi, míg a kölcsönzés eredménye értelemszerűen valamilyen kölcsönszó. A kettő persze nem független egymástól, hiszen az „interferenciahatás eredményeként létrejövő alkalmi alakulatok gyakori és rendszerszerű előfordulása egyes esetekben kölcsönzési folyamatba torkollik” (LANSTYÁK 2006: 36). A kölcsönzés folyamata során létrejövő kölcsönszavakat a következőképpen csoportosította:

Szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszók	Közvetlen kölcsönszók	Elsődleges kölcsönszók	Eseti kontaktusjelenségek
Alaki kölcsönszók			
Hibrid tövek			
Hibrid kalkok			
Egynemű kalkok	Közvetett kölcsönszók		
Jelentésbeli kölcsönszók			
Stílusbeli kölcsönszók			
Másodlagos kalkok	Másodlagos kölcsönszók	Többedleges kölcsönszók	
Másodlagos tövek			
Másodlagos önálló alkotások			
Harmadlagos kalkok	Harmadlagos kölcsönszók		
Harmadlagos önálló alkotások			
Túlhelyesbítéses alakok			Helyzeti kontaktusjelenségek
Önálló szóalkotások			

(LANSTYÁK 2006: 56)

Ez a táblázat nagyban megkönnyíti a felosztás megértését. Az elsődleges kölcsönszók csoportja a leglényegesebb, hiszen a határon túli kölcsönszavak legnagyobb része is ide tartozik. „Történetileg az elsődleges kölcsönszó olyan szó vagy állandósult kapcsolat, amely az átadó nyelv valamely konkrét szavának vagy állandósult szókapcsolatának hatására jött létre úgy, hogy nem tartalmaz egy másik, átadó nyelvi eredetű kölcsönszót” (LANSTYÁK 2006: 37). Ezt a kategóriát azért hozta létre LANSTYÁK, hogy ide mind a közvetlen, mind a közvetett kölcsönszavakat besorolhassa. A két csoportot csupán az különbözteti meg, hogy a közvetlen kölcsönszavak hangalakjukban is hasonlítanak az átadó nyelvi elemekre, míg közvetett kölcsönszavakról akkor beszélünk, amikor az átvevő nyelvben már meglévő elemek az átadó nyelv hatására új kombinációban jelennek meg. Mindkét kategóriába további 3-3 alaptípus sorolható be, s határmezsgyéjükön a hibrid kalkok állnak, amelyek két részből tevődnek össze: „elemeinek egy része átvétel útján részévé vált az új átvevő nyelvi szókészleti

elemnek, más részük pedig átvevő nyelvi elemekkel helyettesítődött” (LANSTYÁK 2006: 41). A többedleges kölcsönszavakkal még igen keveset foglalkozott a szakirodalom, ebből is látszik, hogy LANSTYÁK milyen alapos munkát végzett: minden számba jöhető kölcsönzést leltározott. Az elsődleges kölcsönszavak felhasználásával létrehozott új szóképzeti egységeket másodlagos kölcsönszavaknak, a másodlagos kölcsönszavakból létrejövő egységeket pedig harmadlagos kölcsönszavaknak nevezi. Az eddig bemutatott kategóriák mind az eseti kontaktusjelenségek közé tartoznak, azaz az átadó nyelv konkrét elemeinek hatására jöttek létre az átvevő nyelvben. Ezen kívül helyzeti kontaktusjelenségekről is beszélhetünk abban az esetben, ha nem mutatható ki egyértelmű kapcsolat az átadó és az átvevő nyelvi elem között, de nyilvánvaló, hogy kontaktushelyzet hozta létre a jelenséget. A felvidéki kutató a helyzeti kontaktusjelenségek közé sorolja a túlhelyesbítéses alakokon kívül a széttagoltságot és az egyszerűsödést is, de az utóbbi kettőt nem tárgyalja hivatkozott munkájában. „Történetileg a túlhelyesbítéses alak olyan szó vagy állandósult szókapcsolat, amely nem egy konkrét átadó nyelvi lexéma, hanem egy, az átadó és az átvevő nyelvben alakilag egymástól rendszerszerűen eltérő szótípus analógiás hatására jött létre az átvevő nyelvben, az átvevő nyelv rendszeréhez való hiperkorrekt alkalmazkodásként” (LANSTYÁK 2006: 51). Ezekén túl pedig említést tesz még az önálló szóalkotásról is, amely mind az eseti, mind a helyzeti kontaktusjelenségektől függetlenül jött létre.

3.7. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságai nyelvváltozatok szerint

Ha sajátosságokról lehet beszélni, akkor ez implicite tartalmazza azt, hogy bizonyos pontokon eltéréseket figyelhetünk meg Kárpátalján a magyarországi nyelvhasználathoz képest. Valójában a nyelv minden rétege, tehát a köznyelv, a sajtó nyelve, az irodalmi nyelv, a szaknyelvek és a csoportnyelvek is különböznek valamilyen mértékben a magyarországi megfelelőjüktől.

Egy nyelv legkönnyebben változó, alakítható része a szókincs, így van ez Kárpátalján is. A magyarországi köznyelvhez képest a leglátványosabb eltérés tehát ezen a területen figyelhető meg. A kölcsönszavakra kell itt gondolni, amelyekre később részletesen kitérek. HORVÁTH KATALIN és KÓTYUK ISTVÁN azt állapította meg a 90-es években a kárpátaljai köznyelvről, hogy nyelvjárásiasabb, a nem standard jegyek sokkal markánsabban vannak benne jelen, mint a Magyarországon beszélt köznyelvben, s nem is mindig tekinthető köznyelvnek a szó igazi értelmében (CSERNICKÓ 2003: 64). A szókincsen kívül sok egyéb, a nyelvészet más területeihez kapcsolódó eltéréseket is vizsgáltak már a Kárpátalján beszélt köznyelvben. 1996

nyarán 144 kárpátaljai és 107 magyarországi magyar töltötte ki ugyanazt a nyelvhasználati kérdőívet, ahol különféle nyelvi változókat vizsgáltak. Mutakoztak gyakorisági eltérések, igaz, ezek sokszor nem szignifikánsak. Számos morfológia és mondattani jelenség az orosz és az ukrán hatására jött létre, ezért feltételezték, hogy a kárpátaljaiak körében magasabb lesz a nem-standard válaszok aránya. Így volt ez az analitikus szerkezetek (pl. *banki számla bankszámla* helyett), a főnevek egyes és többes száma (általános osztályra utaló hasonló egyedekből álló dolgokat egyes szám helyett többes számban neveztek meg), a számbeli egyeztetés (a többes számú főnévre vonatkozó melléknévi állapotjelölő egyes szám helyett többes számba került), a feminizálás (az *Anyám egy középiskolában tanít, tehát ő ...* típusú mondatokat a főnév nőnemű alakjával egészítették ki), a redundáns névmási tárgy (a tárgyi szerepű személyes névmást redundánsan használták) és a kicsinyítő képzők (a kicsinyítő képzőket gyakrabban használták) vizsgálatánál (CSERNICKÓ 2003: 138–149).

A kárpátaljai nyelvjárásokkal kiemelten foglalkoztak a kutatók, ennek nyoma LIZANEC *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* című három kötetes munkája 1992-ből, 1996-ból és 2003-ból. A kárpátaljai nyelvjárások az ún. északkeleti magyar nyelvjárástípusba tartoznak, ennek sok sajátosságát felmutatják, tehát jellemző az erős *j*-zés, a felső nyelvváltozás hosszú magánhangzók megrövidülése, a diftongusok ejtése. HORVÁTH és LIZANEC különböző nyelvjárászigeteket is megkülönböztet, még hozzá ezek a körösmezői, jaszinyai, rahói, nagybocksói, terebesi, aknaszlatinai, kerekhelyi nyelvjárászigetek, amelyekre jellemző a hosszú magánhangzók és mássalhangzók rövid ejtése; Visk, ahol a mezőségi nyelvjárásra jellemző nyílt *a*-zás, illabiális *e*-zés és a zárt *i*-zés él; Salánk, ahol elterjedt a zárt *i*-zés és a zárt *ë*-zés; az egységes nagyszőlősi és a beregszászi járások; az ungvári nyelvjárások, amelyeket egybefogja például a zárt *i*-zés; s végül Rákos és Nagydobrony a palócos illabiális *á*-zásával képez nyelvjárászigetet (HORVÁTH–LIZANEC 1993: 57). A szókinccsel kapcsolatban a fent említett szerzőpáros szól a megőrzött régiségekről és a kölcsönelemekről, amelyek leginkább a román, az ukrán, az orosz és a szlovák nyelvből származnak. Ez a két sajátosság azzal magyarázható, hogy a kárpátaljai nyelvjárások ún. peremnyelvjárások, amelyek alapvető sajátosságai a konzervativizmus és a kontaktushatások megléte. A konzervativizmusból ered tehát az archaikus nyelvi formák és jelenségek fokozottabb jelenléte, míg a más nyelvekkel való kontaktus eredményezi a szókészletben, illetve a morfológia vagy a mondattan terén létrejövő jelenségeket (CSERNICKÓ 2003: 59). Kiemelendő, hogy a nyelvjárások a leggyakrabban használt kárpátaljai magyar nyelvváltozatok.

Az irodalmi nyelv a legkódoltabb, a legellenállóbb, de ha az író a szülőföldje világáról ír, és hitelesíteni akarja szereplőit vagy a történeteket, írásában elkerülhetetlenül felüti fejét egy-egy kárpátaljai jellegzetesség. Zelei Milós Kisszelmenc és Nagyszelmenc kettéosztásának történetét feldolgozó *A kettézárt falu* című dokumentumregényében a kódváltásnak és a kölcsönszavak beszúrásának számtalan példáját találjuk, hiszen a beszélők megszólalásait hitelesen szeretné visszaadni a szerző:

„Dakujem a felvilágosítást, akkor elbalancírozok u varos na pjac, veszek tengericu, bab, krumplic, kapusztu, még a resztoránban párkyt horcsicával, aztán malinovkát, és mehessünk is a rokonhoz, ott lakik Csernyőn nad Tiszoj. Dáj bozse szerencse!” (ZELEI MIKLÓS, *A kettézárt falu*, ISTER Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, Budapest, 2000, 157.)

A sajtó nyelve is kódolt, nem enged meg olyan változásokat, mint a köznyelv, de néhol előfordul egy-egy kétnyelvűségre jellemző sajátosság, például az említett fordítás, de kölcsönszavak is megjelenhetnek a szövegben:

„Majdnem halállal végződött az a baleset is, amely az ungvári járási Katergényben történt. Egy hároméves kisfiú kiesett a ház ötödik emeleti balkonzáról.” (*Kárpátinfo* 2009, 13. évf., 34. szám, URL: <http://www.karpatinfo.net/article100131.html>)

Szaknyelvek is erősen az ukrán és az orosz hatása alatt állnak. Nem meglepő ez, hiszen a szakképzés Kárpátalján régen oroszul zajlott, ma pedig ukránul zajlik, s a tanulóknak nincs lehetőségük a szakkifejezések magyar megfelelőjének megismerésére, legfeljebb a nagyon alapvető, esetleg a mindennapi életben is előforduló kifejezések magyar jelentését ismerik csak, de akkor sem biztos, hogy magyarul is használják azokat. GYÖRKE MAGDOLNA nyelvűvel szemmel igen kritikusan szemléli ezt a helyzetet: „A kárpátaljai magyar szaknyelvekre jellemző, hogy a szerszámok, gépek, a különböző munkafolyamatok megszervezésére orosz vagy ukrán szót használnak e szakmák művelői. Ennek egyik magyarázata — ha nem is oka —, a nyelvi igénytelenség, a kényelemszeretet. Ugyanis a munkahelyen a felírások orosz vagy ukrán nyelvűek, s a beszélők nem is keresik a megfelelő magyar szakkifejezéseket” (GYÖRKE 1991: 70). GYÖRKE szorgalmazza az anyanyelvű szakoktatás bevezetését, „hisz ez egyben az adott szakma magasabb színvonalú elsajátítását, művelését is fogja eredményezni” (GYÖRKE 1991: 71). CSERNICKÓ különbséget tesz a szaknyelvek kapcsán írott és beszélt változatról. Írott magyar változata valójában csak a humán tudományoknak van Kárpátalján, mert más szaknyelvi szöveget nemigen írnak

magyarul. Általánosságban azért az elmondható, hogy „az írott szaknyelvekben jóval kisebb mértékben jelentkeznek a kontaktushatások, mint a beszélt szaknyelvben” (CSERNICKÓ 2003: 62).

A csoportnyelvekre is jellemzőek a kontaktushatások és a fáziskésés. GYÖRKE a diáknyelvről szólva megállapítja, hogy két részből tevődik össze, azaz jelen vannak benne azok az elemek, amelyek a magyarországi diáknyelvnek is a sajátosságai (pl. *doli*, *matek*, *tőri*), de emellett a kontaktushatás következtében a saját diákéletük kifejezései is megjelennek, gyakran rövidítve, magyar képzőkkel ellátva, tehát a szleng műveleteit alkalmazzák ezekre a kölcsönszavakra is (pl. *zacsotka* 'lecekkönyv', *opsi* 'kollégum', *szocsi* 'fogalmazás') (GYÖRKE 1991: 71).

3.8. A kárpátaljai magyar nyelv szókészlete

A kölcsönzés alakítja a legerőteljesebben a kárpátaljai magyar nyelv szókészletét. De mint már említettem, Kárpátalján a nyelv művelésnek vannak nagy hagyományai, ezért a kölcsönszavakkal nemigen foglalkoztak a 60-as, 70-es években, legfeljebb említés szintjén kerültek szóba. ZÉKÁNY IMRE az Ungvári Egyetem docense néhány cikkében említést tesz a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban található idegen elemekről, de fő kutatási területe a frazeológia. Szovjetizmusnak nevezi az ukrán, illetve orosz eredetű szavakat, s különbségeket lát ezek használatában nemzedékek szerint. Megállapítja, hogy a fiatalabb nemzedék (kb. 35 éves korig) kevésbé használja a szovjetizmusokat. „Ez azzal magyarázható, hogy a fiatalok már jól beszélnek az orosz illetve az ukrán nyelvet. Iskolázottságuk is magasabb fokú; magyarul is jobban tudnak” (ZÉKÁNY 1973: 76). Ezzel szemben a középkorúak (körülbelül 35-55 éves korig) sajátosan sok szovjetizmust használnak. „Ez érthető, hisz ez a korosztály a felszabadulás után fiatalon kapcsolódott be a szocializmus építésébe, az új kultúrkörbe, s az új élet szakszavait is hirtelenében oroszul, ukránul sajátította el különböző tanfolyamokon és az iskolában”. Az idősebb korosztályra szintén az jellemző, hogy kevesebb szovjetizmust használnak. A kárpátaljai magyar nyelvjárások frazeológiai egységeit vizsgálva ZÉKÁNY megállapítja, hogy két fő csoportra oszthatók ezek: magyar és idegen eredetűekre, tehát az idegen hatás a frazeológiában is megmutatkozik (1993: 95). „Az idegen eredetű nyelvjárási frazeológiai egységek száma sokkal kevesebb, mint a magyar eredetűeké, és nem mutatnak annyi variánstípust sem a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. Sőt még területileg is leszűkül a használatuk, csak ott fordulnak elő, ahol a szorosabb nyelvi érintkezések feltételei megvannak a magyarok és az ukránok, románok, németek, szlovákok, cigányok között. Többnyire akkor használatosak, ha ezekről a nemzetiségekről van szó” (1993: 98–99). Félig

magyar–félig ukrán frazeologizmus többek között a *sírva pujdes domu* 'sírva mégy haza' és a *dáj bozse szerencsét* 'adj isten szerencsét' szerkezetek, de a kutató gyűjtött orosz, román, német, szlovák és cigány eredetűt is.

LIZANEC már szisztematikusan foglalkozik a kölcsönszavakkal a 90-es években, ennek nyoma az 1992-ben megjelenő *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* I. kötete, melyben elkülöníti a régi ukrán (ruszin) jövevényszavakat és az ukrán elemek másik csoportját, amelyek 1945 után kerültek be a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba (1993: 51–55). A jövevényszó elnevezés véleményem szerint nem szerencsés, s a későbbiekben CSERNICKSKÓ sem sorolja a kárpátaljai nyelvben található szlavizmusokat a jövevényszavak közé, hanem a kölcsönszavak terminust használja. A LIZANEC által alkotott ukrán jövevényszavak csoportjában találjuk például a *bida* 'baj', *boha* 'isten', *burján* 'gaz', *csekáj* 'várj', *cserpák* 'vízmerítő, nyeles faedény', *haluska* 'galuska', *murkó* 'sárgarépa', *petruska* 'petrezselyem', *bába*, *bábi* 'nagymama' szavakat (1993: 51–53). 1945 után bekerült szavakra példának hozza a *hálsztuk* 'pionírnyakkendő' és a *kufajka* 'pufajka' szavakat, s leszögezi, hogy ezek száma jóval kisebb, mint a régi jövevényszavaké, hiszen az orosz hatása sokkal erősebb volt ebben az időszakban (1993: 54).

Napjaink legismertebb kárpátaljai nyelvésze, e téma elkötelezett kutatója, CSERNICKSKÓ ISTVÁN a következő kategóriákba sorolja a kölcsönzött elemeket (CSERNICKSKÓ 2003: 130–138):

- közvetlen kölcsönzés,
- hangalakkölcsönzés,
- hibrid kölcsönszavak,
- jelentéskölcsönzés,
- tükörszavak és -kifejezések, valamint
- hangtani kölcsönzés.

A közvetlen kölcsönzés definiálásakor CSERNICKSKÓ LANSTYÁK meghatározását veszi át, miszerint „a szókölcönzés legfeltűnőbb formáját a másodnyelvi szó közvetlen, vagyis alapvetően eredeti hangalakjában történő átvétele képviseli (a szükséges hang- és alaktani beépülést lehetővé tevő változtatásokkal)” (CSERNICKSKÓ 2003: 133). CSERNICKSKÓ szerint elsősorban szóbeli érintkezés során fordulnak elő a közvetlen kölcsönzések, írásos megjelenésük kivételes. Orosz és ukrán kölcsönszavakkal találkozhatunk leginkább a kárpátaljai nyelvben, a kettő közül pedig nagyobb számban vannak orosz szavak, de CSERNICKSKÓ is feltételezi, hogy az ukrán államnyelvvé válása maga után vonja majd az ukrán

kölcsönelemek számbeli növekedését. A közvetlen kölcsönzéssel átvett szavak sokkal megbélyegzettebbek, mint a hangalakkölcsönzések, amelyről akkor beszélünk, „ha egy szó az első nyelv egynyelvű változataiban is ismeretes, de a kétnyelvű beszélők a másodnyelvre jellemző hangalakban (is) használják” (CSERNICKÓ 2003: 134). Ilyen a *bufet* ’büfé’, *gruzin* ’grúz’, *konzerva* ’konzerv’, *sláng* ’slag’ szavak. A legtöbb hangalakkölcsönzés a végződéslekopásával jött létre, s az így létrejött alak megegyezik a keleti szláv nyelvekben használatos alakokkal (pl. *agronóm* ’agronómus’, *archív* ’archívum’, *dokument* ’dokumentum’, *infarkt* ’infarktusz’). A hibrid kölcsönszavak száma csekély a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban is, s azokat az összetett szavakat soroljuk ide, „amelyek egyik tagja közvetlen kölcsönszó, a másik tagja pedig első nyelvi szóval van helyettesítve” (CSERNICKÓ 2003: 135). Példaként hozza a *főszesztra* ’főnövér’, *povorotnyiklámpa* ’indexlámpa’, *pasztporszám* ’személyi igazolvány száma’ kölcsönszavakat. Az összetett szavak mellett ide sorolja az igekötős szavakat is, például a *kibrakkol* ’kiselejtez’. Jelentéskölcsönzés esetén — mint maga az elnevezés is mutatja — „egy szó jelentése bővül, új jelentéssel gazdagodik a másik nyelv hatására” (CSERNICKÓ 2003: 135). Ez az új jelentés nem ismeretes vagy használatos a magyarországi standardban (pl. *deficit* ’hiánycikk’, *fal* ’szekrényisor’, *emelet* ’szint’, *dolgozik* ’működik’, *kiírat* ’előfizet’). Valójában olyan ez, mintha a második nyelvi megnyilatkozást szó szerint lefordítanák, s utána ezt használnák, hiszen az orosz *выписывать журналы* szó szerinti jelentése ’újságot kiíratni’. Ez alapján nehéz elkülöníteni a jelentéskölcsönzést a tükörszavaktól- és kifejezésektől, mert ez utóbbiról tartják úgy, hogy fordítás útján jöttek létre úgy, mint *átfordít* ’lefordít’, *(pénzt) cserél* ’vált’, *(kérdést) felad* ’feltesz’. A szókölcönzés mellett hangok kölcsönzésére is találhatunk példát a kárpátaljai nyelvhasználatban, igaz, ezek főként kölcsönszavakban fordulnak elő. Az orosz és ukrán kemény /x/, a lágy /l/ és az illabiális /a/ a leggyakoribb, de a szakirodalom említi a hosszú magán- és mássalhangzók időtartamának rövidülését is a hangtani kölcsönzés kapcsán (CSERNICKÓ 2003: 138).

Mára a határtalanítás és a magyar nyelv többközpontúságának jegyében elkészült a kárpátaljai szójegyzék, mely nagy mennyiségű kölcsönzött szót tartalmaz. Nemrégiben kérdőíves módszerrel vizsgáltak több jelentés- és hangalakkölcsönzést. Középiskolások körében vizsgálták a *bulocska*, *elektricska* és *kraszovszki* közvetlen kölcsönzéseket. A jelentéskölcsönzések közül az ’újságot előfizet’ jelentésben használatos *kiírat* és a *becsenget* ’telefonál’ igét vetették össze magyarországi adatokkal, s arra jutottak, hogy bár Kárpátalján volt ezeknek nagyobb az elfogadási aránya, de Magyarországon is meglehetősen sokan fogadták el (CSERNICKÓ 2003: 146). Ennek magyarázata, hogy „a jelentéskölcsönzések jóval

kevésbé szembetűnőek, mint a közvetlen kölcsönzések, s ennél fogva kevésbé stigmatizáltak” (CSERNICKÓ 2003: 146).

4. Kölcsönszavak szótára Kárpátalján végzett szógyűjtés alapján

4.1. A szógyűjtés módszere

2008 augusztusában kezdtem hozzá a szavak gyűjtéséhez. Személyesen kevés embert tudtam volna elérni, illetve időben igencsak elhúzódott volna a szógyűjtés, ezért amellett döntöttem, hogy egy eddig szokatlan eszközhöz folyamodom: alkalmazkodva korunk modern életmódjához az internet segítségét vettem igénybe. Utólag kiderült, hogy e választásnak számos előnye volt. Az adatok félreérthetetlenül rögzítve vannak, visszakereshetők, könnyen kezelhetők, nem beszélve arról, hogy ez a módszer idő- és energiatakarékos a gyűjtő számára. Véletlenszerű mintavételt készítettem, a népszerű magyar közösségi portálon (www.iwiw.hu) választottam ki adatközlőimet két szempont alapján: mindenképpen kárpátaljai lakos és legalább 14 éves legyen. Több száz személyt is megkértem, hogy küldjenek olyan szavakat, „amelyek kifejezetten Kárpátalján használatosak, vagyis többnyire az ukrán vagy az orosz nyelvből átvett szavak, amelyeket magyar beszéd közben is használunk, például *májka* vagy *murkó*.”² A „többnyire” megkötést csupán azért éreztem szükségesnek, mert a munka kezdetén még nem körvonalazódott tökéletesen, hogy csak a kölcsönszavakkal vagy esetleg tájnyelvi elemekkel is foglalkozom. Másrészt előfordulhat, hogy a beszélő már nem érzi egy-egy szó átvétel jellegét, mert annyira hozzászokott azokhoz, így ez afféle emlékeztetőül is szolgált. Kellemes meglepetésként ért, hogy a vártnál sokkal többen válaszoltak, s egyesek igen terjedelmes listát küldtek ezekről a szavakról. Így néhány hónap alatt 300-nál is több szócikkjavaslatot vettem fel készülő szótáromba. Ezek közül a munka folyamán körülbelül 40-ről kiderült, hogy különböző okoknál fogva nem szerepelhetnek a végleges szótárban, de így is terjedelmes anyag gyűlt össze.

² Az adatközlőknek küldött üzenet pontos idézése.

4.2. Az adatközlők megoszlása nem, életkor és lakhely szerint

Végül összesen 117 adatközlő véleménye alapján állítottam össze szótáramat, akiknek több mint 60%-a nő, a többi férfi.

Nő	75	64,1%
Férfi	42	35,9%
Összes	117	100%

Életkorok szerint elég széles skálán helyezkednek el az adatközlőim, 14 évestől 63 éves korig mindenféle életkorú előfordul. A legtöbben a 20 és 29 év közöttiek kategóriájában válaszoltak, ez azért is lehetséges, mert valószínű, hogy internethasználat terén ez a korosztály a legaktívabb. Az adatközlők 14,4%-ának életkoráról nincs adat, ennek ellenére 48%-ukat a 20-29 évesek teszik ki. Lényegesen kevesebben segítettek a 14-19 és a 30-39 évesek korosztályában: az előbbi korosztályban 19, az utóbbiban 16 adatközlőt számlálok, de így is ez a két kategória követi a 20-29 éveseket. Végül pedig legkevesebben a két idősebb korcsoportból válaszoltak, a 40-49 és az 50-63 évesek között 4, illetve 5 adatközlőt tartok számon.

Életkor szerint	Nő	Férfi	Összes	%-ban
14-19	15	4	19	16,2%
20-29	30	26	56	48%
30-39	8	8	16	13,7%
40-49	2	2	4	3,4%
50-63	5	0	5	4,3%
Nincs adat	15	2	17	14,4%
Összes	75	42	117	100%

Úgy gondoltam, fontos még járások szerint is megvizsgálni az adatközlőim kilétét. Hat járásból, azaz a négy, szinte egy tömböt alkotó magyarok lakta járásból, a Beregszászi, az Ungvári, a Munkácsi és a Nagyszőlősi járásból, illetve két, magyarok által szórványosan lakott járásból, a Técsőiből és a Husztiből érkeztek az adatok. Lényegében az összes kárpátaljai magyarok által nagyobb számban lakott járást felöleli a vizsgálatom, igaz, különböző súllyal esnek a latba, mert míg a Beregszászi járásból 55, a Husztiből csupán egy adatközlőm van. A legtöbb adat Beregszász környékéről érkezett, amely jól reprezentálja azt, hogy ebben a járásban él a legtöbb magyar Kárpátalján. Viszont a többi járáshoz tartozó adatközlő száma nem mutatja az ott élő magyarok gyakoriságát, hiszen a Beregszászi járás után a Nagyszőlősiben él a legtöbb magyar, ennek ellenére ebből a járásból válaszoltak a legkevesebben a négy nagyobb számban magyarok lakta járás közül.

Járások szerint	Adatközlők száma	%-ban
Beregszászi	55	47%
Ungvári	34	29%
Munkácsi	12	10,20%
Nagyszőlősi	11	9,40%
Técsői	4	3,40%
Husztai	1	1%
Összes	117	100%

Összességében elmondható, hogy az adatközlőim 64%-a nő, ugyancsak 64%-a 14 és 29 év közötti, azaz a fiatal korosztályba tartozik, s 47%-a a Beregszászi járásból származik, tehát e réteg nyelvhasználatát, vagyis pontosabban a kölcsönszavak használatát reprezentálja leginkább az elkészült szótáram. A következő táblázat összesítve mutatja a három változó szerinti megoszlást:

Járások szerint	14-19		20-29		30-39		40-49		50-63		Nincs adat		Összes
	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	
Beregszászi	7	1	12	12	4	5	1	2	1	0	9	1	55
Ungvári	4	2	11	8	3	2	1	0	2	0	1	0	34
Munkácsi	2	0	5	1	0	1	0	0	0	0	3	0	12
Nagyszőlősi	1	1	2	2	1	0	0	0	2	0	1	1	11
Técsői	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	1	0	4
Husztai	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Összes	15	4	30	26	8	8	2	2	5	0	15	2	117

4.3. A szótár jellege

Valójában egy szubjektív szójegyzék ez, de egy értelmező szótárnak megfelelő formát kapott, lexikográfiai megjegyzésekkel tüzdelve, értelmezéssel vagy jelentéssel. Tulajdonképpen a kárpátaljai beszélők számára ez az általuk nap mint nap használt és jól ismert kölcsönszavak értelmező szótára lehetne, a magyarországi magyar nyelvű beszélők számára viszont sokszor inkább kétnyelvű fordítószótárként hat. A szótár megnevezést használni fogom, de ez nem pontos, mert bár szótár abban az értelemben, hogy a megfelelő szótári jelöléseket tartalmazza, de a számennyiségét látva nyilván csak egy szójegyzék lehet, ami bármikor tovább bővíthető. Fenntartással kell kezelni amiatt, hogy ezek a szavak különböző járásokból származó adatközlőktől érkeztek, akik saját laikus véleményük alapján tartják átvételnek ezeket. Véleményem szerint viszont alaposabb vizsgálatot igényel annak teljes bizonyossággal való eldöntése, hogy egy-egy szó az interferenciahatás eredményének tekinthető vendégszó, vagy valóban a vidék beszélőinek nyelvébe már beépült kölcsönszó.

Erre alkalmas a kutatás folytatására készített kérdőív, amely segítségével már nagyobb bizonyossággal megállapítható, hogy a kérdéses szó az adott közösség nyelvhasználatába beépült elem-e vagy csak alkalmi alakulat. A szótár leginkább a kárpátaljai köznyelvben, illetve regionális köznyelvben használatos szavakat tartalmazza, elvértve néhány, nyelvjárásokra jellemző kölcsönszó is bekerült.

4.4. A címszavak írásképe

Mivel a kölcsönszavakat szinte kizárólag a beszélt nyelvben használják, ezért problémát okozott a címszavak írott formájának megalkotása, mondhatni „helyesírása”. Nemigen beszélhetünk helyesírásról a kölcsönszavak esetében, de mégis jónak láttam a ht-szótárban és a Magyar értelmező kéziszótárban lévő alakokhoz igazodni. Úgy vettem észre, hogy a kölcsönszavak lejegyzése a magyar kiejtés alapján történik, amit azért meghatároz a szó átdó nyelvben való kiejtési módja is. A mássalhangzók hosszúsága az átvevő és az átdó nyelvben sokszor egybeesik, tehát a *kasszír* szóban igazodva az orosz *каццур* szóhoz hosszú *sz-t* találunk. Viszont az *aparát* szót az orosz *аннапам* hosszú *n-je* ellenére a ht-szótár szerint rövid *p-vel* kell lejegyezni. Tipológiailag és rokonsági szempontból is különbözőek a szláv nyelvek³ és a magyar nyelv, így problémát okoznak azoknak a fonémáknak a lejegyzése, amelyek a szláv nyelvek sajátos képződményei, de a magyar nyelvben nem találhatók meg. Erre már jól működő technikákat dolgozott ki a magyar nyelv, az orosz *x* betűt a hozzá kiejtésben közel álló magyar *h-vel* helyettesíti, a *z-t* *g-vel*, az ukrán *z-t* *h-vel*. A magyar nem tud különbséget tenni az orosz *ы* és *и*, illetve az ukrán *и* és *і* fonéma között, így mindegyiket *i-vel* helyettesíti. A palatalizált *-l* lejegyzése okoz még nehézséget, ami az ukránban és az oroszban is gyakori, a *ль, ля, лю, лэ, лє, ле* fonémakapcsolatokban jön létre. Szótáramban is előfordul néhány ilyen szó (pl. *pelmenyi* vö. or. *пельмени*, *kulyok* vö. or. *кулєк*, *szolárka* vö. or. *солярка*). Nem jelölöm ezeket, ha a magyar kiejtés sem őrzi meg a palatális hangot, mint a *pelmenyi* szóban, de a kiejtésben is észlelhető palatalizáltságot írásban *ly-vel* jelölöm, mint a *valyutcsik* szóban. A lágyító jellel vagy a *я, е, э, ю, є, і, и* fonémákkal előforduló többi szláv hangkapcsolatra könnyen találhatunk a magyarban megfelelőt, hiszen palatális expozíváink (*ty, gy*) és okkluzívánk (*ny*) ezt tökéletesen megoldják (pl. *gimnasztjorka* vö. or. *гимнастєрка*, *ocserety* vö. or. *очередь*, *pányika* vö. ukr. *пани*, *provodnyik* vö. or. *проводник*).

A magánhangzók helyettesítése viszont sokszor nem a szláv hanghoz a magyarban a legközelebb eső hanggal történik, hanem a magyar hangrendi illeszkedésnek megfelelően. Az

³ Szláv nyelvek alatt dolgozatomban csak az ukrán és orosz nyelvet értem, mivel vizsgálatom e kettőre terjed ki.

is előfordul, hogy többféle alakváltozatban is használnak egy szót, így például az orosz *амортизатор* a magyarban *amartizátor*, *amaltizátor* és *amortizátor* alakban is él. Abban az esetben, amikor ugyanannak a szónak több alakváltozatából kellett kiválasztanom a kiemelendő címszót, úgy jártam el, hogy a legtöbbször kapott változatot neveztem ki címszónak, de mellette feltüntettem zárójelben a többi lehetséges alakváltozatot is. Abban az esetben, ha nem kaptam annyi adatot, hogy azok közül választhattam volna, az általam gyakoribbnak gondolt változatot emeltem ki. A fentebbi példa is mutatja, hogy a középső nyelvállású veláris *o*-t szívesen helyettesítik az alsóbb nyelvállású *a*-val, lásd még *bakál* vö. or. *бокал*, *slapánki* vö. or. *шляпанцьи*. Ellentétes mozgás is megfigyelhető: a középső nyelvállású szláv *e* felső nyelvállású *i*-vel helyettesítődik a magyarban, például *szitka* vö. or. *сетка*.

A magánhangzók szubsztitúciója tehát nehezebb feladat a beszélők számára, de azért a legtöbb esetben hangalaki változtatás nélkül veszik át a szavakat, s ezért vegyes hangrendű szavak nagy mennyiségben találhatóak a szótáramban (pl. *bufér* vö. or. *буфер*, *buhaltéria* vö. or. *бухгалтерия*, *cserpák* vö. ukr. *черпак*).

4.5. A szócikk felépítése

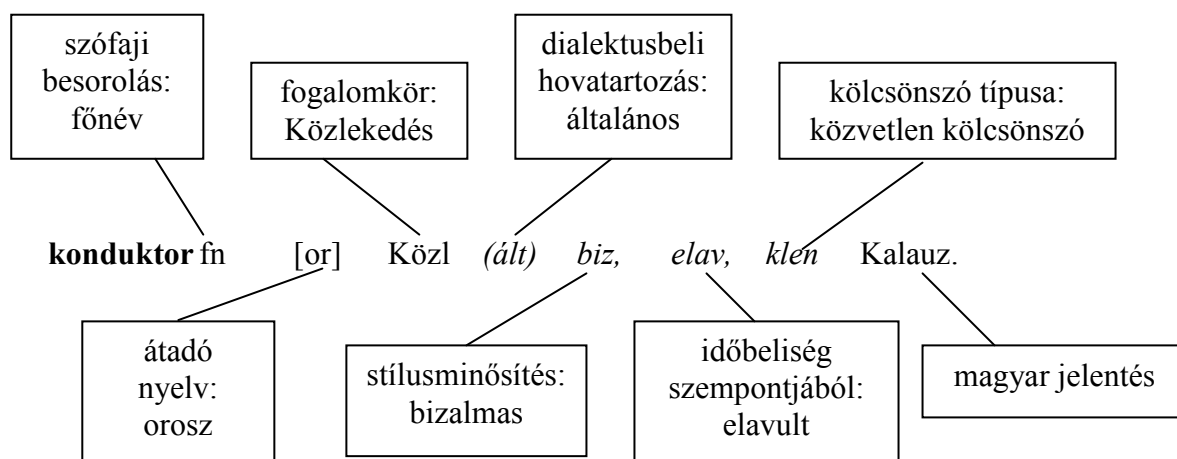
Hosszas rendezgetés után végül 256 címszót tartalmaz a szótáram, olyan szavakat tehát, amelyekről kárpátaljai autentikus beszélők azt gondolják, hogy mindennapi nyelvhasználatuk részét képezik. A munka egységessége és behatárolhatósága szempontjából úgy döntöttem, hogy csak a kölcsönszavakat, azon belül pedig a szláv eredetűeket veszem fel szótáramba. A szavak mellett elvétele szókapcsolatok is előfordulnak, de ezek száma elhanyagolható. A szócikkek megszerkesztésében nagy segítségemre volt a Termini Kutatóhálózat által készített ún. ht-szótár, amelynek meghatározásait azért fenntartással kezeltem, valamint azzal kellett szembesülnöm, hogy szavaim nagy része nem szerepel abban az internetes szótárban. Körülbelül 80 esetben találtam vagy teljes egyezést, vagy más határon túli területhez kapcsolódó hasonló kifejezést, amely tehát azt jelenti, hogy anyagomnak csupán körülbelül egy harmada támaszkodhatott valamiféle szakirodalmi előzményre.

Minden szócikk két részből áll: szócikkfejből és értelmezés részből. A címszó félkövérrel kiemelve tehát az esetleges alakváltozatok közül az a szó, amelyet a legtöbb adatközlő küldött. A szócikkfej a címszó mellett először is tartalmazza a szó szófaji megjelölését. Mindegyik szóról megállapítottam, hogy közvetlenül melyik szláv nyelvből került át a magyar nyelvbe, amit szögletes zárójelben tüntettem fel a szófaji megjelölés után. Nem részletes etimológiát adok, csupán a közvetlen átadó nyelvet térképeztem fel, amely vagy az

orosz vagy az ukrán nyelv lehetett. A következő információ a szóról a fogalomkörökbe való besorolás, melyeket önkényesen hoztam létre, s bizonyos esetekben kénytelen voltam elhagyni, mert a szó nem illeszkedett egyik kategóriámba sem. Ezt követően kurzívval szedve tüntettem fel a következő információkat: a szó regiszterbeli, dialektusbeli hovatartozását és a stílusváltozatot. E három kategória közül a regiszterbeli hovatartozás megállapítása maradhatott csak el néhány esetben, ugyanis nincs hétköznapi regiszter kategória, tehát a hiányzó megjelölés arra utal, hogy a mindennapi nyelvhasználathoz tartozik a szó. Két kategória fakultatívnak bizonyult, ugyanis időbeliség és érzelmi viszonyulás nem kapcsolható minden szóhoz. Ahol szükséges volt, ezeket is megadtam, illetve a szó gyakoriságát, pontosabban ritka előfordulását jelöltem a *ritka* szócskával. A szócikkfej utolsó eleme kötelező jelleggel a kölcsönzés típusa szerinti besorolás.

Az értelmező rész tartalmazza a szó vagy kifejezés magyar jelentését, ami sosem maradhat el egy szótárban. ORSZÁGH LÁSZLÓ kategóriái szerint (1962: 67–72) esetemben az értelmezés típusa rendeltetése szerint szótári, mert rövid, s az értelmezéshez feltétlenül szükséges jegyeket adja meg. Terjedelmüket tekintve az értelmezések többnyire egyszavasak, mert konkrét tárgyak esetén egyértelmű megfelelés figyelhető meg a jel és a denotátum között, de előfordul körülírászerű többszavas értelmezés is, amikor Magyarországon nem létező dologról vagy jelenségről van szó, például *cseburáki* 'darált hússal töltött, kétrét hajtott, olajban kisütött lepény'. Módszerük szerint tárgyi értelmezésre törekedtem, tehát magát a jelentéstartalmat, s nem pedig annak elnevezését igyekeztem értelmezni.

Példaként álljon itt a **konduktor** címszó felépítése:

4.6. A szavak eredete

Szavak eredetéről valójában nem lehet a szó szoros értelmében beszélni, mert nem adok részletes etimológiát, hanem csak a közvetlen átadó nyelvet állapítottam meg, ez pedig csak az orosz vagy az ukrán nyelv lehetett szavaim esetében. A régóta használatos szavak esetében

nehéz megállapítani, hogy Szovjetunió hivatalos nyelve, az orosz vagy a Kárpátalján használatos ruszin (kárpátukrán) nyelv volt-e hatással a magyar nyelvre. *A kárpátaljai nyelvjárások atlasza* adott fogódzókat ezzel kapcsolatban. A ht-szótár viszont eredetként sokszor mindkét nyelvet megadta jelezve, hogy nincs pontos adata, amely még inkább rámutat a szétválasztás nehézségére.

4.7. Tematikus besorolás

Fogalomkörök kialakítására azért van szükség, mert azok alapján egyértelműen kimutatható, hogy melyek azok a területek, ahol előszeretettel használnak a magyar beszélők kölcsönszavakat, vagy másképp fogalmazva mely területekre szivárogtak, illetve szivárognak be napjainkban is a kölcsönszavak. A következő fogalomkörökbe soroltam tehát a szavakat:

Biol	Biológia
Bút	Bútorzat
Elv	Elvont fogalmak
Ép	Építészet
Gasztr	Gasztronómia
Gazd	Gazdaság
Házt	Háztartás
Jog	Jogtudomány
Közig	Közigazgatás
Közl	Közlekedés
Műsz	Műszaki eszközök
Nyomda	Nyomdai termékek
Okt	Oktatás
Orv	Orvostudomány
Ölt	Öltözködés
Vegy	Vegyészet

Sok kölcsönszó szakterületekhez kapcsolódik, mint például a jogtudomány, az orvostudomány kifejezései. Ennek magyarázata, hogy Kárpátalján a szakterületeknek nincsenek kidolgozott szaknyelvük, az ott élők régen oroszul tanultak, manapság pedig ukránul tanulnak a szakiskolákban, s később magyar megnyilatkozásokban is az orosz vagy esetleg ukrán szavakat építik be, hiszen esetlegesen nem is ismerik azok magyar megfelelőjét. A hétköznapi életben, a háztartásban, az öltözködés során is előjönnek bizonyos kölcsönszavak. Néhány címszónál viszont nem tettem fogalomkörü megjelölést, mert annyira hétköznapi dologról volt szó (pl. *bába* 'nagyamama'), s a fenti kategóriák egyikébe sem illett bele, vagy pedig mondatszó, határozószó volt, amelyet nem lehet témakörhöz kapcsolni.

4.8. Regiszterbeli besorolás

A szótárakban szokásos regiszterbeli besorolásra is mindenképp szükség volt. „A regiszterek olyan szótári egységből álló kollekciók, amelyeket különböző foglalkozási vagy társadalmi csoportokkal kapcsolunk össze” (WARDHAUGH 2002: 48). A szaknyelvek így mindenképp regiszternek tekinthetők, hiszen egy bizonyos szaknyelvet beszélők csoportjáról van szó. A fentebb már említett okok miatt került a szótárba nagy mennyiségű szaknyelvi elem, méghozzá a műszaki, orvosi, jogi szaknyelvekből. A jogi szaknyelvből bekerült szavakat a közéleti regiszterbe soroltam, mert nyilván ez a két terület metszi egymást, szinte lehetetlen a kettéválasztásuk. Az adatok összesítésekor kiderült, hogy a szépirodalmi regiszterből nem érkezett adat az adatközlőktől, de ez érthető is, hiszen ők a mindennap beszélt nyelvváltozatukból, azaz regionális köznyelvük beszélt változatából válogattak leginkább. Szlengszavakat is tartalmaz a szótár, de hogy mi is a szleng, azt nagyon nehéz (vagy lehetetlen) definiálni. Szlengnek nevezem a diákok által használt szórövidítéseket, csonkításokat, összevonásokat, illetve a köznyelvben megjelenő szlengszavakat és -kifejezéseket is, amelyek jellegzetesen szóban fordulnak elő és erős érzelmi viszonyulást fejeznek ki (KIS 2007). A kárpátaljai szlengben is felfedezhető az *-i* kicsinyítő képző megjelenése, így a magyar nyelvben jellemző *i*-re végződő rövidítések ott is szokásosak. Az *opsezsit* ’kollégium’ (vö. or. *общезимие*) átvétel a diákok nyelvében csak *opsi*-ként él ugyanúgy, mint az *ucsi* (vö. or. *училище*). Ez utóbbi a köznyelvben is egyeduralomra tett szert, mivel szinte átvette az *ucsiliscse* ’szakközépiskola’ hosszabb alak helyét. Egyébként az *-i* végződés gyakori a köznyelvi szavaknál is, vagyis az eredetileg más magánhangzóra végződő szláv szavak a magyarban *-i* végződéssel honosodnak meg, például *bordácski* vö. or. *бордачок*.

<i>szak</i>	szaknyelvi
<i>közél</i>	közéleti
<i>szleng</i>	szleng

Ezekon kívül még a gyermeknyelvit és a szépirodalmi is fel lehetne venni a regiszterek közé, de nincsenek ilyen minősítésű szavak a szótárban.

4.9. Stílusminősítések hozzárendelése

A stílusminősítések három típusát használtam, s ezek a szótárban a bemutatás sorrendjében követik egymást, de nagyon ritka az az eset, amikor mindegyik stílusváltozatba besorolható a

kérdéses szó. Az első csoportba az *általános*, *népies*, *idegenes* és *tájnyelvi* stílusminősítés tartozik, vagyis a dialektusbeli besorolásról van szó.

<i>(ált)</i>	általános
<i>(nép)</i>	népies
<i>(id)</i>	idegenes
<i>(táj)</i>	tájnyelvi

Egy nyelv dialektusai tehát olyan alárendelt nyelvváltozatok, amelyeket vízszintesen vagy függőlegesen tagolunk, azaz a dialektusok területenként vagy társadalmi csoportonként változóak. *Általános*-nak neveztem azt a szót, amely szinte bármilyen életkorú, iskolázottságú és bármilyen lakhellyel (város vagy falu) rendelkező egyén beszédében előfordul. A *népies* iskolázottság és lakhely tekintetében már mindenképp valamiféle korlátozást tartalmaz, ezt a minősítést viselő szavak inkább a falusi lakosság és az alacsonyabb műveltségűek körében fordulnak elő, tehát nem az általános köznyelv elemei, s gyakran a *bizalmas* stílusváltozatba tartoznak. *Idegenes*-nek nevezhetőek azok a szavak, amelyek még a kárpátaljai beszélők számára is idegenül hangzanak, mert érződik rajtuk az átvételjelleg. Végül pedig *tájnyelv*inek tartottam a nyelvjáráshoz kötődő szavakat, de mivel Kárpátalján a köznyelv és a területi nyelvváltozatok olyan szorosan összefonódnak, hogy a nyelvjárási elemek mondhatni a sztenderd nyelvváltozat részét képezik, inkább a *népies* kategóriába soroltam az esetleg akár tájnyelvinek is nevezhető lexémákat.

A következő besorolás a formalitás fokát jelöli. A skála két végpontja az informális és a formális stílusváltozat, s ezek között természetesen több fokozatot is találunk.

<i>biz</i>	bizalmas
<i>lezs</i>	lezser
<i>köz</i>	közömbös
<i>vál</i>	választékos
<i>em</i>	emelkedett

A leggyakoribb megjelölés ebből a típusból a *bizalmas* és a *közömbös* minősítés volt. A leginformálisabb megnyilatkozás *bizalmas* stílusminősítésű, s nyilvánvaló, hogy a kölcsönszavak az informális beszédstílusban a leggyakoribbak. Egy magyar anyanyelvű kétnyelvű formális beszélgetést Kárpátalján nem magyarul folytat általában, Magyarországon pedig kerüli a kölcsönszavak használatát, hiszen tisztában van azzal, hogy ott nem értenék meg. Az imént elmondottakból egyenesen következik, hogy *választékos* vagy *emelkedett* stílusminősítésűek nemigen lehetnek ezek a szavak. A *lezser* és a *bizalmas* stílusminősítés között árnyalatnyi a különbség, s én inkább a *bizalmas* minősítést használtam.

Az érzelmi viszonyulást jelölik a következő rövidítések, de ezek nem fordulnak elő kötelező jelleggel, hiszen nem minden szó fejez ki érzelmi minősítést is.

<i>euf</i>	eufemisztikus
<i>kedv</i>	kedveskedő
<i>tréf</i>	tréfás
<i>pej</i>	pejoratív
<i>iron</i>	ironikus

Szavaim között nincs *eufemisztikus* és *kedveskedő* minősítésű, viszont több *pejoratív* vagy *ironikus* szó kapott helyet köztük. Érdekes jelenség ez, talán tudattalan pszichológiai jelenség okozza, hogy a kárpátaljai magyarok mindig valamiféle fenntartással kezelték a második nyelvüket, vagy sokuknak csak egy idegen nyelv maradt, amit épp a mindennapi kommunikáció szintjén elsajátítottak, de nem érzik annyira a magukénak, mint anyanyelvüket. Ebből adódóan előszeretettel használnak bizonyos átvett kölcsönszavakat rosszallás vagy irónia, de mindenképp valamilyen negatív képzet kifejezésére. Így például a *zsulik* szó sokkal pejoratívabb, mint a magyar *csirkefogó*.

4.10. A történetiség sajátos értelmezése

Esetünkben a történetiség valójában azt jelenti, hogy mennyire használják ma ezeket a szavakat a Szovjetunió fénykorához képest, hiszen akkor jelentek meg tömegesen oroszból átvett kölcsönszavak a magyar nyelvben. Hagyományosan a történeti nyelvészetben nagyon nagy időintervallumokat ölel fel egy-egy szó eredetének vizsgálata, ezzel szemben esetünkben erről nem lehet szó. 1945 után megjelent szavak közül egyesek ma már *régiesnek* vagy *kissé régiesnek* tűnnek, melynek oka egyrészt az ukrán nyelv térhódításában és az orosz nyelv visszaszorulásában kereshető, másrészt bizonyos Szovjetunióban szokásos intézmények, jelenségek megszűntek, s így az ezeket jelölő szavak is elavultak, vagy már csak történelmi műszóként használatosak. Az időbeliség jelölésére a következő rövidítéseket használtam:

<i>rég</i>	régies
<i>krég</i>	kissé régies
<i>elav</i>	elavult
<i>tört</i>	történeti
<i>új</i>	új

4.11. A szavak jelentése

Egyetlen jelentést vagy értelmezést igyekeztem adni, de azt a lehető legtömörebben és a legpontosabban megfogalmazva. Könnyebb volt a helyzet a fizikailag megfogható tárgyak esetében, de egy Magyarországon nem létező gasztronómiai különlegesség, politikai vagy

jogi jelenség, szerv vagy szervezet értelmezéséhez körülíráshoz kellett folyamodni. A legtöbb esetben — mint a fordítószótárakban szokásos — egyértelmű jelentéstartalmat lehetett rendelni a kölcsönszóhoz, s egyetlen szóval lefordítható az egyszavas címszó (pl. *gripp* 'influenza', *dohovor* 'szerződés'). Néhol a pontosítás kedvéért szükség van valami mellékinformációra, például *bilet* 'közlekedéshez váltott menetjegy'. Az is előfordult, hogy csak megközelítőleges leírást adhattam a jelölt dologról: *tusánka* 'egyfajta húskonzerv'.

4.12. A szavak kategorizálása a kölcsönzés típusa szerint

A szótárba kizárólag elsődleges kölcsönszavak kerültek, azon belül is inkább közvetlen kölcsönszók, csak elenyésző mennyiségű közvetett kölcsönszót talál benne az olvasó. Ennek oka, hogy az adatközlőktől többségében szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszavak és alaki kölcsönszavak érkeztek, bár végül is elmondható az összesítés befejezése után, hogy tükörszavakon és stílusbeli kölcsönszavakon kívül a fentebb tárgyalt eseti kontaktusjelenségek minden típusa képviselteti magát a szótárban. A következő rövidítéseket használtam a kölcsönszavak tipologizálására:

<i>klen</i>	szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszó
<i>alaki</i>	alaki kölcsönszó
<i>hibt</i>	hibrid tő
<i>hibsz</i>	hibrid tükörszó
<i>hibkif</i>	hibrid tükörkifejezés
<i>jsbeli</i>	jelentésbeli kölcsönszó
<i>többedl</i>	többedleges kölcsönszó

A szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszó kategóriájába tehát LANSTYÁK besorolása szerint olyan szó tartozik, amelyek „morfémahelyettesítés nélkül vagy csupán az átvevő nyelv alaktani rendszerébe való beépüléshez elengedhetetlenül szükséges mértékű morfémahelyettesítéssel, azaz átvétel útján került be az átadó nyelvből az átvevő nyelvbe” (2006: 38). A kölcsönzött szó hangalakja lényegében megegyezik az átadó nyelvi elem hangalakjával, s fontos kitétel, hogy ilyen szó nincs a közmagyarban. Ebbe a csoportba tartozik a szójegyzék legtöbb szava, úgy mint *akt* 'jegyzőkönyv' (or. *акт*), *aparát* 'készülék' (or. *аппарат*), *apteczka* 'elsősegélydoboz' (or. *аптечка*), *bagázsnyik* 'gépkocsi csomagtartója' (or. *багажник*), *csájnik* 'teáskanna' (or. *чайник*), *dovidka* 'igazolás' (ukr. *довідка*), *misál* 'zavar' (or. *мешать*), *szvetafor* 'közlekedési jelzőlámpa' (or. *светофор*). A szláv nyelvek és a magyar nyelv eltérő hangtani rendszerrel rendelkeznek, ezért bizonyos esetekben elengedhetetlen kisebb-nagyobb mértékű fonemikus vagy morfemikus helyettesítés

ahhoz, hogy a kölcsönszó a magyar nyelv rendszerének teljes értékű része lehessen. Az igék esetén figyelhető ez leginkább meg, ahol a morfémahelyettesítés ahhoz szükséges, hogy az ige a magyar nyelvben ragozható legyen. Így tehát a *мешать* 'zavar vkit' ige átvétele során az *-ать* végződés a magyarban az *-l* igeképzővel helyettesítődött, s így jött létre a *misál* ige, amely az átadó nyelvi ige tárgyias vonzata ellenére tárgyatlan igeként funkcionál: *misál neki vmi*. A *качать* igéből hasonlóképpen keletkezett a *kacsál* 'pumpál' ige, de itt jelentésszűkülés is végbement, ugyanis az eredeti ige az oroszban 'hintáztat, ringat, hintázik, ring, szivattyúz, pumpál' jelentésekben használatos, míg a kárpátaljai nyelvhasználatban csak a 'pumpál' jelentés él. A *-z* igeképző a másik gyakori képző, ami magyarrá alakítja az igéket, például *tukatúroz* vö. or. *утыкатурумь*. A főnevek végén viszont sokszor megmarad az idegennek ható *-i* vagy *-ki* végződés (pl. *kraszovki* 'edzőcipő, futócipő' vö. or. *кроссовки*, *szpiciski* 'gyufa' vö. or. *спички*).

Az alaki kölcsönszó szintén az átadó nyelv hatását mutatja, mert hangalakja az átadó nyelvi lexéma hangalakjához igazodik, viszont ellentétben a szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszavakkal a magyarban is megtalálható egy hasonló hangalakú és jelentésű lexéma, s így a határon túliak körében mindkettő használatos. Ennek tipikus példája szótáramban a *bufet* és a *sláng* szó. A *bufet* 'büfé' szó a vele megegyező orosz *буфет* hatására jött létre, de vele párhuzamosan a *büfé* szó is használatos, míg az orosz *шланг* szó hatására létrejövő *sláng* a magyar *slag* mellett él. Ezt a folyamatot újrakölcsönzésnek is nevezik (LANSTYÁK 2006: 39).

A hibrid tő a határon túli beszélők saját képződményének tekinthető, hiszen olyan szóról van szó, „amely az átadó nyelv és az átvevő nyelv egy-egy hasonló, de nem azonos hangalakú és azonos vagy hasonló jelentésű lexémájából jön létre vegyüléssel úgy, hogy mindkét nyelvi formára hasonlít, de az egyikkel sem azonos” (LANSTYÁK 2006: 40). Tehát egy új formát alkotnak meg mindkét nyelvből merítve. Ide sorolom az *ambula* 'rendelőintézet' szót, amelyre hatással lehetett az orosz *амбулатория*, illetve az idegenből átvett, de ma már magyarnak tekinthető *ambulancia* szó. Egy rövid alakot alkotott meg a kárpátaljai nyelvhasználat, s így elmondhatjuk, hogy mind az átadó nyelvben, mind az átvevő nyelvben lévő hasonló szóra emlékeztet.

A hibrid kalk, amely már a közvetlen és a közvetett kölcsönszók határán helyezkedik el, magában foglalja azokat a hibrid tükörszókat és tükörkifejezéseket, amelyeknek egyik része az átadó nyelv elemét tartalmazza szinte változatlan hangalakban, a másik része pedig az átadó nyelvi elem helyettesítésével, azaz tükörfordításával jött létre. A létrejött forma követi az átadó nyelvi szó vagy szókapcsolat szerkezetét. Szótáramban néhány hibrid tükörszó és

tükörfelfejezés is található. A Kárpátalján használatos *fogpaszta* összetett szó a *зубная паста* orosz jelzős összetételből keletkezett, melynek utótagja változatlan átvétel, előtagja pedig a *зубная* nőnemű melléknév fordítása. Több hasonlóképpen létrejött jelzős szóösszetétel található a szójegyzékemben, mint *поворотлámpa* vö. or. *указатель поворота*, *tévéekrán* vö. *телевизионный экран*, vagy főnévi alaptagú jelzős szószerkezetek, például *zsárenéj krumpli* vö. or. *жареный картофель*, *identifikációs kód* vö. or. *идентификационный код*. Az átvevő nyelvi elemekkel való összevetés után jól látszik, hogy az összetételek és szószerkezetek között átjárás figyelhető meg a két nyelvben, tehát a „félfordítás” során az átvevő nyelvi szintagmából a magyarban összetett szó lehet és fordítva. Az egyszerű helyettesítésen kívül más átalakítás is történhet a hibrid kalkok megalkotásakor. Az *identifikációs kód* jelzős szintagma az orosz *идентификационный код* szerkezet motiválására hasonlóképpen jött létre, mint a többi hibrid tükörfelfejezés. Az egyik része, itt az alaptag az átvevő nyelvi lexémára igencsak hasonló magyar megfelelővel (*kód*) lett helyettesítve, a bővítmény viszont megmaradt idegen formában, bár ez az alak főnévként a magyar szaknyelvekben is kezd ma már felbukkanni, de idegenes hatását még nem vesztette el. Követve az átvevő nyelvi elem szerkezetét a szintagma még magyarosabbá az *-s* melléknévképzővel vált, amellyel a bővítményt látták el. Így az *identifikációs kód* — igaz nem annyira magyaros, mint pontos fordítással az *azonosító (kód)szám* lenne — illeszkedik a magyar nyelv rendszerébe.

A Kárpátalján használatos igei alaptagú szószerkezetek közül, melyek hibrid tükörfelfejéseknek tarthatóak, szótárumban találjuk a *szudra ad*, *poputkával megy* és *znák alá áll* szókapcsolatokat. A szláv nyelvekben megtalálható kifejezések félfordításaként született szókapcsolatokban találunk egy le nem fordított szláv nyelvből vett főnevet és egy igei részt, amelyet magyar nyelvi elemekkel helyettesítettek.

Az átvevő és átadó nyelvi lexémák közötti alaki hasonlóságot teljesen elhagyva az egynemű kalk már csak szerkezetileg és jelentéstanilag motivált, de alakja tükörfordítás eredményeként jött létre, tehát mindegyik eleme átvevő nyelvi elemmel helyettesítődött. Ilyen szó lenne a *beteglap*, de ez annyira meggyökeresedett a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban, hogy a beszélők nem is érzik kölcsönszónak. Ennek jele, hogy a nyilvánvalóan kölcsönszó *bolnyicsnyi* jelentésének megadására ezt a magyarnak látszó szót használták. Pedig a *beteglap* szó tökéletes fordítása a *больничный лист* orosz szószerkezetnek. Egynemű kalkok nem szerepelnek a szótárumban.

Jelentésbeli kölcsönszók is nagy számban találhatóak a kárpátaljai szókincsben, szótárumba egyet vettem fel, a *lágér* szót. Valószínűleg mindenki ismeri a szó jelentését, a

legtöbbször a II. világháború koncentrációs táboraira gondolnak. A *Magyar értelmező kéziszótár* is ezt a jelentést adja meg az elsők között, a pontos szócikk így hangzik:

„**láger** fn 1. *rég* Katonai tábor. | *biz* Hadifogolytábor. 2. Koncentrációs tábor.

3. *Műsz rég* Csapágy. 4. *Üz rég* Telep, raktár. [ném]” (MÉrtSz 2003: 786).

A felsorolt négy jelentés egyike sem fedti le a szóhoz a kárpátaljai nyelvhasználatban járuló új jelentésárnyalatot, ugyanis mindenféle, gyermekeknek szóló nyári tábort is így neveznek. Erre tehát nem alkottak új szót, hanem egy a magyar nyelvben már létező szóhoz kapcsoltak új denotatív jelentést.

A kölcsönszavak, mivel a nyelvi rendszerbe beépülnek, a szóalkotási folyamatokban is részt vesznek, s így jönnek létre az ún. többedleges kölcsönszavak. Szójegyzékemben kizárólag másodlagos kölcsönszavak szerepelnek, amelyek lehetnek másodlagos kalkok vagy tövek, illetve önálló szóalkotások is keletkezhetnek egy vagy több elsődleges kölcsönszó felhasználásával (LANSTYÁK 2006: 46–49), de ezeket az árnyalatnyi különbségeket nem jelölöm, mivel nincs akkora mennyiségű adat belőlük. Szófajukat tekintve lehetnek igék, névszók, igei alaptagú szószerkezetek. A *remontol* ige például a *remont* ’tatarozás’ elsődleges kölcsönszóból született az *-l* denominális verbunképző segítségével. Gyakran magyar igeekötőkkel is ellátják a szavakat, mint a *megstráfol* ige esetében, ami a *umpaq* ’pénzbírság’ névszóból *-l* képzővel a magyar *megbírságot* ige mintájára jött létre. A többedleges kölcsönszavakat szótárumban a névszó szófajában a *milicista* szó képviseli, amely a *milícia* főnévből született az *-ista* denominális nomenképzővel, amelynek egyik jelentése, hogy az azonos szakmát űzőket nevezi meg. Valószínűleg analógiás hatásra jött létre követve a szükséges alaki változtatásokat: a *milícia* utolsó magánhangzója kiesett, két *-i* betű egymás mellé kerülését pedig a tövégi *-i* kiesése segítette elő, csak így kapcsolódhatott a tőhöz a képző. A szóbelseji hosszú magánhangzó pedig megrövidült, ami magyar jelenség (NÁDASDY 2002). Jelentése a közömbös ’rendőr’ jelentésben adható meg, nincs olyan pejoratív felhangja, mint amit a mai politikában a *milícia* szó alatt értünk, azaz főképp a polgárháború sújtotta elmaradott országokban önkényesen tevékenykedő szélsőséges szervezetként értelmezzük.

Önálló szóalkotások nem szerepelnek a szótárumban, bár ezeket is érdekes lenne megvizsgálni, mert olyan sajátos képződményei ezek a határon túli magyar nyelvváltozatoknak, amelyek keletkezésében nem mutatható ki sem átadó nyelvi, sem átvevő nyelvi motiváció.

4.13. Gyakorisági vizsgálatok

Fontosnak tartottam a szavak összesítését gyakoriság szerint, s megvizsgáltam, mely szavak fordulnak elő a legtöbbször a kapott adatok között. Bár az adatközlők útmutatás nélkül, véletlenszerűen választhatták ki a szerintük Kárpátalján már elterjedt kölcsönszavakat, mégis sokszor ugyanarra gondoltak. Nyilván sok szó csak egyetlen adatközlő véleménye alapján került be a szótárba, de akadt olyan is, amely 47 adatközlőtől származott.

Kölcsönszó	Hány adatközlőtől érkezett?	%-ban
<i>bulocska</i> 'zsemle'	47	40%
<i>bánka</i> 'befőttesüveg'	33	28%
<i>greckska</i> 'hajdina', <i>kriska</i> 'befőttesüveg fedele', <i>marsutka</i> 'helyi buszjárat', <i>pácski</i> 'csomag', <i>paszport</i> 'személyi igazolvány', <i>tumbocska</i> 'éjjeliszekrény'	10-15	8-13%
<i>csájnik</i> 'teáskanna', <i>elektricska</i> 'személyvonat', <i>kraszovki</i> 'edzőcipő', <i>kurtki</i> 'rövid kabát', <i>pelmenyi</i> 'húsos derelye', <i>povorotlámpa</i> 'irányjelző lámpa', <i>slapánki</i> 'papucs', <i>szitka</i> 'táska', <i>szok</i> 'gyümölcsle', <i>szolárka</i> 'gázolaj', <i>szosziszki</i> 'virslis', <i>szprávka</i> 'igazolás'	6-9	5-8%
<i>amortizátor</i> 'lengéscsillapító', <i>balkon</i> 'erkély', <i>bint</i> 'kötszer', <i>blánka</i> 'úrlap', <i>bordácski</i> 'kesztyűtartó', <i>csájna</i> 'büfé', <i>dovidka</i> 'igazolás', <i>kapot</i> 'motorháztető', <i>lomik</i> 'feszítővas', <i>ocsered</i> 'tömeg', <i>pápka</i> 'mappa', <i>plastelin</i> 'gyurma', <i>plávki</i> 'úszónadrág', <i>podjezd</i> 'bejárat', <i>práva</i> 'jogosítvány', <i>pricept</i> 'utánfutó', <i>provodnyik</i> 'kalauz', <i>remont</i> 'tatarozás', <i>sorti</i> 'rövidnadrág', <i>szesztra</i> 'ápolónő', <i>szvetafor</i> 'közlekedési lámpa', <i>sztolova</i> 'étkezde', <i>trojnyik</i> 'hálózati elosztó', <i>váfli</i> 'ostya', <i>zápászka</i> 'pótkerék'	3-5	2,5-5%

A csökkenő sorrendű táblázatban értelemszerűen a legalsóbb sorokba lehetne a legtöbb adatot beírni, mivel a táblázatban nem szereplő szavak, amelyek egy vagy két adatközlőtől származnak, teszik ki az adاتمennyiség háromnegyed részét. Tehát 45 szóról mondhatjuk el, hogy legalább 3 adatközlő küldte el. Két szóról elmondhatjuk, hogy nagyon sokan választották ki véletlenszerűen mentális repertoárjukból, méghozzá a *bulocska* szót az adatközlők 40%-a, a *bánka* vagy más alakváltozatban a *bánki* szót pedig 28%-a adatozza, ami kiugróan magas a következő szinthez képest. A többi adatot az adatközlők körülbelül 10%-a, illetve annál kevesebben dokumentálják, s nincs fokozatos átmenet a magas értékekhez képest. De nem meglepő ez az eredmény, hiszen ilyen kis számú adatközlő esetében kicsi az esélye annak, hogy számos egyhangú vélemény alapján álljon össze a szótár, ha nincs előzetes kitétel a szavak kiválasztásához. Mindenesetre a két magas és a 10 körüli

gyakoriságú szavakról elmondható, hogy a kárpátaljai beszélők verbális repertoárjának masszív részét képezik. Természetesen a többi szóról is megállapítható lenne ugyanez esetleges további kutatások után, de a rendelkezésre álló adat csupán a gyakoriság alapján nem elegendő ennek kimondásához.

4.14. Kimaradt lexikai elemek

Érdeemes megvizsgálni, hogy melyek azok szavak, amelyeket az adatközlők kölcsönszónak éreztek, s nyugodt szívvel a szótáramba illesztettek volna, ha nem bizonyosodik be, hogy azok nem kölcsönszavak. 36 szó maradt ki a kölcsönszókat tartalmazó listáról, amelyeket a következő csoportokba soroltam:

1. nyelvjárási elemek: *kása, katti, kóla, kujtat, kvártély, patika, pintű, telázi, till*;
2. szláv jövevényszavak: *brigád, pesztonka, pufajka, ruszli, saslik, vodka*;
3. etimológiailag szláv szavak, de nemzetközi szavakká váltak, mivel kulturális reáliák megnevezői: *peresztrojka, matrjoska, kolhoz, trojka*;
4. egyéb oknál fogva szlavizmusnak érzett szavak: *agronómus, armatúra, bagázs, (gáz)ballon, indikátor, platnyi, procedúra, smirgli (papír), traktorista*.

Az első csoport szavaihoz a *népies* stílusminősítést tudnánk kapcsolni, s egyértelműen kizárhatóak a kölcsönszavak csoportjából, hiszen ezek nagy részét magyar nyelvjárási beszélők is ismerik és használják. Előfordul az is, hogy bizonyos szavakat csak e terület nyelvjárási beszélői értik meg, mert valamiféle átalakuláson mentek át alaki szempontból vagy jelentésstanilag, mondhatni a kárpátaljai beszélők önálló alkotásaivá váltak. A *kóla* szó jelentésbővülésen ment keresztül, ugyanis Kárpátalján ezt használják a legtöbb szénsavas üdítőitalra. A *katti* valószínűleg a *kattogó* 'bedugós papucs' rövidítése, s azt sem tartom kizárhatónak, hogy nem a hasonló jelentésű *sloпки* szó motiválta az *-i* végződés hozzáillesztését.

A második csoport szavai esetében az adatközlők megfejtkeztek arról, hogy ezek a lexémák mint jövevényszavak már meghonosodtak a magyar nyelvben, s nem csupán a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatára jellemzőek. Nem túl régi jövevényszavak ezek: a legkorábbi — az *Etimológiai szótár* szerint — az 1658-as megjelenésű *vodka*; a *pesztonka* 1709-től él; a XX. század átvétele például a *pufajka*, amely a II. világháború idején került a nyelvbe; a *ruszli* szó első írásos megjelenését pedig 1937-re teszi a szótár. A *brigád* szó valójában csak a 'munkacsoport' jelentését köszönheti az oroszoknak, mert a szó maga 'dandár' jelentésben már a XVIII. század elején meghonosodott nyelvünkben, mégis KISS LAJOST követve ide sorolom, hiszen ma már ebben a jelentésben használjuk (KISS 1976).

A harmadik kategória szavai egyrészt a szocializmus idején keletkezett szavak, történelmi jelenségek jelölői, illetve az orosz kultúrához tartozó tárgyak, dolgok megnevezései, amelyek tulajdonképpen lefordíthatatlanok, minden nyelvben ugyanilyen alakban — csak legfeljebb más helyesírással — élnek. A *kolhoz* és a *peresztrojka* nyilvánvalóan a szocializmus képződményei, a régebbi keletkezésű *trojka* és a *matrjoska* pedig az orosz világ jellemző elemei.

A negyedik csoportba, amely a leghosszabb sorozatot tartalmazza, egyrészt olyan szavak kerültek, amelyek a magyarban és a szláv nyelvekben is élnek, s amelyeket mindkét nyelv a latinból vett át. Így az *agronómus*, *armatúra*, *bagázs*, *ballon*, *indikátor*, *procedúra*, *traktorista* szavak kisebb alaki eltérésekkel mindkét nyelvben megtalálhatóak, az adatközlők viszont valószínűleg úgy gondolták, hogy valamelyik szláv nyelvből vettük át ezeket. Meglepő, hogy a *smirgli* és a *platnyi* szót is, amelyek német jövevényszavak, egyesek sajátosan kárpátaljai szónak tartják. A *platnyi* esetén elképzelhető, hogy a hangzása miatt alakulhatott ki ez a vélemény, hiszen a *-ныи* végződés gyakori az oroszban, a *smirgli* viszont hangzásában is inkább németes.

4.15. A szótár

Rövidítések

<i>alaki</i>	alaki kölcsönszó	Jog	Jogtudomány
<i>(ált)</i>	általános	<i>jsbeli</i>	jelentésbeli kölcsönszó
Biol	Biológia	<i>klen</i>	szűkebb értelemben vett kölcsönszó
<i>biz</i>	bizalmas	<i>köz</i>	közömbös
Bút	Bútorzat	közél	közéleti
<i>elav</i>	elavult	Közig	Közigazgatás
Elv	Elvont fogalmak	Közl	Közlekedés
Ép	Építészet	<i>krég</i>	kissé régies
fn	főnév	mn	melléknév
Gasztr	Gasztronómia	mszó	mondatszó
Gazd	Gazdaság	Műsz	Műszaki eszközök
<i>gúny</i>	ironikus	<i>(nép)</i>	népies
hatszó	határozószó	Nyomda	Nyomdai termékek
Házt	Háztartás	Okt	Oktatás
<i>hibkif</i>	hibrid tükörfelfejtés	[or]	orosz átvétel
<i>hibsz</i>	hibrid tükörszó	[or]/[ukr]	orosz vagy ukrán (pontosan meg nem határozható) átvétel
<i>hibt</i>	hibrid tő	Orv	Orvostudomány
<i>(id)</i>	idegenes		

Ölt	Öltözködés
<i>pej</i>	pejoratív
<i>rég</i>	régies
szak	szaknyelvi
szleng	szleng
<i>tört</i>	történeti
<i>tréf</i>	tréfás
<i>többedl</i>	többedleges kölcsönzó
<i>új</i>	új
[ukr]	ukrán átvétel

Vegy Vegyészet

Jelek

~ címszó megismétlése
'szó' jelentés megadása

Megjegyzések

ly minden esetben a kiejtésben is megjelenő palatális *l'* hangnak felel meg
ch a szláv *χ* hang átírata

A, Á

ad → *szudra* ~.

akt fn [or] Jog közél (*ált*) köz, *klen*
1. Jegyzőkönyv. 2. Okirat, okmány.

áll → *znák alá* ~.

ambula fn [or] Orv (*ált*) biz, *elav*, *hibt*
Rendelőintézet.

amortizátor (*amaltizátor*, *amartizátor*)
fn [or] Műsz szak (*ált*) köz, *klen*
Lengéscsillapító.

analiz fn [or] Orv szak (*ált*) köz, *alaki*
Vér- és/vagy vizeletvizsgálat.

aparát fn [or] Műsz szak (*ált*) biz, *klen*
Készülék.

apteczka fn [or] Orv szak (*ált*) köz, *klen*
Elsősegélydoboz.

B

bábá fn [ukr] szleng *biz*, *gúny*, *klen* 1.
Idős asszony, anyóka. 2. Nagymama.

bagázsnyik fn [or] Műsz szak (*ált*) köz,
klen Gépkocsi csomagtartója.

bakál fn [or] Házt (*ált*) köz, *klen* Korsó,
nagy méretű (többnyire félliteres) pohár.

baklazzsán fn [or] Gasztr (*ált*) köz, *klen*
Padlizsán.

balkon fn [or] Ép (*ált*) köz, *klen* Erkély.

bánka (*bánki*) fn [or] Házt (*ált*) köz,
klen Befőttesüveg.

bataréj fn [or] Műsz szak (*ált*) biz,
elav, *klen* Fűtőtest, radiátor.

batri fn [or] Műsz szak (*ált*) biz, *klen* 1.
Szárazelem. 2. Akkumulátor.

báza fn [or] Gazd szak (*ált*) biz, *klen*
Telephely, áruraktár.

belizna fn [or] Vegy új biz, *klen*
Fehéritőszert.

benzovoz fn [or] Műsz szak (*ált*) biz,
klen Üzemanyag-szállító autó.

beszpeka fn [ukr] Közig közél köz, *klen*
Államvédelmi hivatal.

betormozol ige [or] Elv szleng *biz*, *pej*,
klen Kihagy az agya.

bida fn [ukr] Elv (*id*) köz, *klen* Baj,
szerencsétlenség.

bidon fn [or] Házt (*ált*) köz, *klen*
Kanna.

bilet fn [or] Közl (*ált*) köz, *klen*
Közlekedéshez váltott menetjegy.

bilyás fn [ukr] Gasztr (*ált*) köz, *klen*
Hússal töltött fánkyszerű tészta.

bint fn [or] Orv szak (*ált*) köz, *klen*
Kötszer.

birzsa fn [or] Közig közél (*id*) köz, *klen*
Munkaügyi osztály.

blánka fn [or] Közig közél (*id*) köz,
klen Űrlap, nyomtatvány.

bloknot fn [or] Nyomda biz, *klen*
Notesz, jegyzetfüzet.

bocska fn [or] Házt (*id*) *biz, klen*
Hordó.

bolnyicsnyi fn [or] Közig (*id*) *köz, klen*
Táppénz.

bordácski fn [or] Műsz (*ált*) *köz, klen*
Kesztyűtartó (autóban).

bort fn [or] Műsz (*ált*) *köz, klen*
1. Teherkocsi (lenyitható) oldalszárnya.
2. Teherkocsi teteje.

bozsemej mszó [or] *biz, klen* Istenem!

bridzsi fn [ukr] Ölt *új, köz, klen*
Halásznadrág, térdnadrág.

brindza fn [ukr] Gasztr (*ált*) *köz, klen*
Juhtúró.

bufer fn [or] Műsz szak (*ált*) *köz, klen*
Lökhárító.

bufet fn [or] Gasztr (*nép*) *biz, alaki*
Büfé, falatozó.

buhalter fn [or] Gazd (*id*) *biz, klen*
Könyvelő.

buhaltéria fn [or] Gazd (*id*) *biz, klen*
Könyvelőség.

buhánka fn [or] Gasztr (*nép*) *biz, klen*
(Tégla alakú) kenyér.

bulocska fn [or] Gasztr (*ált*) *köz, klen*
Péksütemény.

bumáska fn [or] Közig (*id*) *biz, klen*
Papír, irat.

butelyka (*butilka*) fn [or] Házt (*ált*) *biz, klen*
Üvegpalack.

butyka fn [or] Ép (*ált*) *biz, klen* Bódé.

Cs

csájna fn [or] (*id*) *biz, klen* Falatozó,
büfé.

csájnik fn [or] Házt (*ált*) *köz, klen*
Teáskanna, teafőző.

ceburáki fn [or] Gasztr (*ált*) *biz, klen*
Darált hússal töltött, kétrét hajtott, olajban
kisütött lepény.

ceserpák fn [ukr] Házt (*nép*) *biz, klen*
Merőkanál vagy nyeles merőedény.

csurma fn [or] Közig (*nép*) *biz, klen*
Börtön.

D

dácsa fn [or] Ép (*ált*) *biz, klen* Nyaraló.

dasztá hatszó [ukr] *biz, klen* Elég,
elegendő vmiből.

dávájba hatszó [or] *biz, többedl*
Gyorsan.

dichlofosz fn [or] Vegy (*nép*) *biz, klen*
Rovarirtó szer.

dohovor fn [or] Jog közél (*ált*) *köz, klen*
Szerződés.

doverenoszt fn [or] Jog közél (*ált*) *köz, klen*
Meghatalmazás.

dovidka fn [ukr] Közig *új* (*ált*) *köz, klen*
Igazolás.

drimál ige [ukr] (*nép*) *biz, klen*
Szundikál, szunyókál.

druzsba fn [or] Műsz szak (*ált*) *köz, klen*
Láncfűrész.

dzsinszi fn [or] Ölt *új* (*ált*) *köz, klen*
Farmernadrág.

E, É

ekonomikázik ige [or] Gazd (*ált*) *biz, klen*
Takarékoskodik.

ekonomista fn [or] Gazd szak (*ált*) *biz, klen*
Közgazdász.

elektricska fn [or]/[ukr] Közl (*ált*) *biz, klen*
Személyvonat.

element (*aliment*) fn [or] Jog közél (*id*) *klen*
Tartásdíj.

eszkovátor fn [or] Műsz szak (*ált*) *köz, klen*
Markológép.

F

fájl fn [ukr] Nyomda *új* *köz, klen*
Lefűzhető genotherm.

felcser fn [or] Orv (*nép*) *biz, klen,*
Orvossegéd.

fogpaszta fn Házt (*ált*) *biz, hibsz*
Fogkrém. (*paszta* [or] 'krém, kenőcs')

fortocska fn [or] Ép (*ált*) *köz, klen* Kis
ablak, szellőzőablak.

fura fn [or] Műsz szak *(ált)* köz, *klen* Teherkocsi.

G

gasztronom fn [or] *elav (nép) biz, klen* Élelmiszerüzlet.

gimnasztyorka fn [or] Ölt szak *(nép) biz, klen* Katonai zubbony.

grecka fn [or] Gasztr *(ált)* köz, *klen* Hajdinakása.

gripp fn [or] Orv szak *(ált)* köz, *klen* Influenza.

gruppa fn [or] Közig közél *(ált) biz, klen* **1.** Csoport. **2.** Leszázalékolási kategória.

Gy

gyitdom fn [or] Közig *(id) biz, klen* Árvaház, nevelőintézet.

I, Í

Identifikációs mn ~ **kód** Közig közél *(id) köz, hibkif* Személyi szám. (~ [or] 'azonosító')

izolenta fn [or] Házt *(id) biz, klen* Szigetelőszalag.

J

járat →*rejsz-*~.

jászli fn [or] Okt *(id) köz, klen* Bölcsőde.

K

kacsál ige [or] *(ált) biz klen* Pumpál.

kalosnyi fn [or] Ölt *(nép) biz, klen* Sárképő.

kámáz fn [or] Műsz szak *(ált) köz, klen* Teherautó.

kánál fn [or] szak *(id) biz, klen* Tévécsatorna.

kapison fn [or] Ölt *(ált) köz, klen* Kapucni.

kapot fn [or] Műsz szak *(ált) köz, klen* Motorháztető.

kártocska fn [or] Orv szak *(ált) köz, klen* Kórlap.

kasszír fn [or] Gazd *(nép) biz, klen* Pénztáros.

kioszk fn [or] Gazd *(id) köz, klen* Vmit árusító fabódé.

klijonka fn, mn [or] Házt *(nép) biz, klen* **1.** Viaszosvászon. **2.** Nejlon anyag.

kód →*identifikációs* ~.

komangyirovka fn [or] Gazd *(ált) köz, klen* Kiküldetés (cégeknél az alkalmazottakat bizonyos időre más városba küldik vmilyen megbízással).

konduktor fn [or] Közl *(ált) biz, elav, klen* Kalauz.

konkursz fn [or]/[ukr] Okt *(ált) biz, klen* Verseny.

konszpekt fn [or]/[ukr] Okt *(ált) biz, klen* Kivonat, jegyzet előadásról.

konzerva fn [or] Gasztr *(nép) biz alaki* Konzerv.

korocse hatszó [ukr] *(id) biz, klen* Röviden.

kotánki [or] Műsz szak *(ált) biz, klen* Hajlékony acéldrót.

kotletki fn [or] Gasztr *(id) biz, klen* Fasírt.

krán fn [or] Műsz szak *(ált) köz, klen* Emelődaru.

kraszovki, kroszovki fn [or] Ölt *(ált) biz, klen* Sportcipő.

kresztavina (kresztovina) fn [or] Műsz szak *(ált) köz, klen* Kardánösszekötő.

kriska, (kreska) fn [or] Házt *(ált) köz, klen* Befőttesüveg fedele.

krumpli →*zsárenéj* ~.

krutoj mn [or] szleng *biz, pej, klen* Vagány.

kulyok fn [or] Házt *biz, klen* Zacskó.

kurtki, kurtka fn [or] Ölt *biz, klen* Dzseki, rövid kabát.

kurtocska fn [or] Ölt *biz, klen* Rövid kabát.

kuzó fn [or] Műsz szak (*ált*) köz, *klen* Karosszéria.

kvitancia fn [or] Közig (*ált*) köz, *klen* Nyugta, elismervény, befizetési szelvény.

L

láger fn [or] Okt (*ált*) *biz, jsbeli* (Nyári) tábor.

lejkoplasztyír, (lejkoplaszter) fn [or] Orv (*ált*) köz, *klen* Sebtapasz.

lomik fn [or] Műsz szak (*ált*) köz, *klen* Feszítővas.

lor fn [or] Orv szak (*ált*) köz, *klen* Fül-orr-gégész.

M

májka fn [or] Ölt (*ált*) köz, *klen* Atléta, póló.

marsutka fn [or] Közli (*ált*) köz, *klen* Járatszerűen közlekedő kisbusz.

medszesztra fn [or] Orv szak (*ált*) köz, *klen* Ápolónő.

megstrafol ige [or] Közig (*ált*) köz, *többedl* Megbírságot.

megy → *poputkával* ~.

mehányik fn [or] Műsz szak (*id*) *biz, klen* Szerelő, gépész.

mikrorajon fn [or] Ép (*ált*) köz, *klen* Lakónegyed.

milícia fn [or] Közig közél (*ált*) köz, *klen* Rendőrség.

milicista fn [or] Közig közél (*ált*) köz, *többedl* Rendőr.

misál ige [or] (*nép*) *biz, klen* Vkinek vmilyen tevékenységében zavar.

misálka fn [or] Műsz szak (*nép*) *biz, klen* Betonkeverő.

mucska fn [or] Ép szak (*ált*) *biz, klen* Mészkepor.

mufta fn [or] Műsz szak *klen* Karmantyú, összekötőcsavar.

N

nacsalnyik fn [or] Közig (*id*) *biz, klen* Főnök.

nahavici fn [ukr] Ölt új (*id*) *biz, klen* Nadrág.

nákáz fn [ukr] Közig közél (*ált*) *biz, klen* Rendelet

nákládna fn [or] Közig közél (*ált*) köz, *klen* Fuvarlevél.

ne → ~ *perezsiválj*.

nozsovka fn [or] Műsz szak köz *klen* Kézi fűrész.

O, Ó

ocsered, (ocseregy) fn [or] *ritka, biz, klen* Tömeg.

ocsot fn [or] Közig szak (*ált*) köz, *klen* Beszámoló, jelentés

olágyi fn [or] Gasztr (*ált*) köz, *klen* Tarkedli.

opsi fn [or] Okt szleng (*ált*) köz, *klen* 1. Kollégium. 2. Munkásszálló.

P

pácski fn [or] Házt (*ált*) köz, *klen* Csomag (mint mértékegység).

paduska fn [or] Házt *ritka, biz, klen* Párna.

pálec fn [or] Műsz *biz, klen* Dugattyú csapszeg.

pányika fn [ukr] *tréf, biz, klen* Kislány.

pápka fn [or] (*ált*) köz, *klen* Irattartó, mappa.

paszport fn [or] Közig közél (*ált*) köz, *klen* 1. Személyi igazolvány. 2. Útlevél.

paszta fn [or] Okt (*ált*) *biz, klen* Tollbetét.

pelmenyi fn [or] Gasztr (*ált*) köz, *klen* Húsos derelye.

perekur fn [or] Elv (*ált*) köz, *klen* Cigaretaszünet.

perezsivál ige *ne* ~ *j* (*ált*) *biz, klen* Ne izgulj! Ne aggódj! (~[or] 'izgul, aggódik')

persziki fn [or] Gasztr *klen* Barack ízű üdítőital.

petruska fn [ukr] Gasztr (*nép*) *biz*, *klen* Petrezselyem.

pincet fn [or] Orv szak (*ált*) *köz*, *klen* Orvosi csipesz.

piroski fn [or] Gasztr (*ált*) *köz*, *klen* (Vmivel töltött) fánk.

plan fn [or] Ép, Közig szak (*ált*) *biz*, *klen* Terv.

plaszmasz fn [or] Vegy szak (*ált*) *biz*, *klen* Műanyag.

plasztelin fn [or] (*ált*) *köz*, *klen* Gyurma.

plávki fn [or] Ölt (*id*) *biz*, *klen* Úszónadrág.

plita fn [or] Ép szak (*ált*) *köz*, *klen* Vasbeton tetőlap, mennyezeti tetőlap.

podari fn [or] (*id*) *biz*, *klen* Ajándék.

podjezd fn [or] (*id*) *biz*, *klen* Bejárat.

podruscsik (*pogruscsik*) fn [or] Műsz (*id*) *biz*, *klen* Rakodókocsi, targonca.

poncsik fn [or] Gasztr (*ált*) *köz*, *klen* (Vmivel töltött) fánk.

poputka fn ~'val *megy* Közl *biz*, *hibkif* Stoppol. (~ [or] vö. *попутно*, *по пути* 'útközben', *попутыў* 'vkivel egy irányban haladó')

povorotlámpa (*povorot*, *pavaratlámpa*, *povorotnyik lámpa*) fn Közl szak (*ált*) *köz*, *hibsz* Gépkocsi irányjelző lámpája. (*povorot* [or 'kanyar'])

pozsálosztá mszó [or] (*id*) *biz*, *klen* Parancsolj, tessék.

praktika fn [or] Okt szak (*ált*) *köz*, *klen* (Szakmai) gyakorlat.

práva fn [or] Jog közél (*ált*) *köz*, *klen* Gépjárművezetői engedély.

pricept fn [or] Műsz szak (*ált*) *biz*, *klen* Utánfutó, pótkocsi.

prikáz fn [or] Jog közél (*ált*) *biz*, *klen* Rendelet, parancs.

profsojuz fn [or] Közig közél *krég*, *biz* *klen* Szakszervezet.

prokuror fn [or] Jog közél (*id*) *biz*, *klen* Ügyész.

provodnyik fn [or] Közl (*ált*) *köz*, *klen* Kalauz.

prozektor fn [or] Műsz szak (*ált*) *köz*, *klen* Fényszóró.

putyóka fn [or] *rég*, *köz*, *klen* Beutaló pihenésre.

R

ráosztvorinka fn [or] Vegy (*id*) *köz*, *klen* Oldat.

rejsz mn ~-járat Közl közél *ritka*, *biz* *hibkif* Menetrendszerinti buszjárat. (~ [or 'útvonal, járat'])

remont fn [or] Ép (*ált*) *köz*, *klen* Felújítás, tatarozás.

remontol ige [or] Ép (*ált*) *köz*, *többedl* (Épületet, autót) felújít, javít.

resztorán fn [or] Gasztr (*ált*) *köz*, *klen* Étterem.

revizor fn [or] Közig közél (*ált*) *biz*, *klen* Ellenőr.

rezetka fn [or] Műsz szak (*id*) *biz*, *klen* Konnektor.

rohálék fn [or] Gasztr *krég*, *biz*, *klen* Kifli.

S

sahta fn [or] *krég*, *biz*, *klen* Bánya.

sájba fn [or] Műsz szak (*ált*) *köz*, *klen* Csavarálatét.

sárovoj fn [or] Műsz szak (*ált*) *köz*, *klen* Gömbcsukló.

siblyonka fn [or] Ép szak (*ált*) *köz*, *klen* Zúzott kő.

sifer fn [or] Ép szak (*ált*) *köz*, *klen* Hullámpala.

skafcsik fn [or] Bút (*id*) *ritka*, *biz*, *klen* Szekrény.

sláng fn [or] Házt (*ált*) *köz*, *alaki* Locsolócső, slag.

slapánki (*slopánki*, *slopki*, *slapi*, *slipec*) fn [or] Ölt (*id*) *biz*, *klen* Fürdőpapucs, szandál.

sorti fn [or] Ölt (ált) biz, klen
Rövidnadrág.

spric fn [or] Orv szak (ált) köz, klen
Fecskendő.

starter fn [or] Műsz szak (ált) köz, klen
Önindító.

svájna fn [or] (ált) biz, klen Varroda.

Sz

szágyik fn [or] Okt (ált) biz, klen
Óvoda.

szalát fn [or] Gasztr (id) biz, klen
Saláta.

számahonka fn [or] Gasztr (id) biz,
klen Házipálinka.

szardelki fn [or] Gasztr (ált) biz, klen
Szafaládé.

szesztra →med~.

szitka fn [ukr] Házt nép, biz, klen
1. (Bevásárló) táska. 2. Háló.

szkripka fn [or] (ált) biz, klen
Gémkapocs.

szkocs fn [or]/[ukr] Házt ritka, biz, klen
Ragasztószalag, cellux.

szmena fn [or] Közig (nép) köz, klen
Műszak.

szok fn [or] Gasztr (nép) köz, klen
Gyümölcsle.

szolárka fn [or] Vegy (nép) biz, klen
Gázolaj.

szoljonka fn Gasztr (ált) köz, klen
Savanykás, sűrű leves halból vagy húsból.

szosziszki fn [or] Gasztr (ált) köz, klen
Virsli.

szotek fn [or] (nép) biz, klen
1. Veteményeskert. 2. Régi orosz terület-
mértékegység (100 m²).

szpecovka, (pecóka) fn [or] Ölt (ált)
biz, klen Munkásruha.

szpicski fn [or] Házt (id) köz, klen
Gyufa.

szpirt fn [or] Vegy (ált) köz, klen Szesz.

szprávka fn [or] Közig (ált) köz, klen
Igazolás.

sztákán fn [or] Házt (id) klen
(Üveg)pohár.

sztároszta fn [or] Közig (nép) köz, klen
Osztályfelelős.

sztávka fn [or] Közig (ált) köz, klen
Alapbér.

sztázs fn [or] Közig (ált) köz, klen
Munkában töltött évek száma.

szto gram [or] Gasztr (ált) biz, klen Fél
deciliter pálinka.

sztolova fn [or] (nép) biz, klen Étkezde.

szud fn ~ra ad Jog (nép) biz, többedl
Bíróságra ad. (~ [or] 'bíróság')

szuptészta fn Gasztr (nép) biz, hibsz
Levestészta. (szup [or] 'leves')

szvetafor fn [or] Közl (ált) biz, klen
Közlekedési jelzőlámpa.

T

támbor fn [or] Közl (ált) klen Vagon
előtere.

tápocski fn [or] Ölt (ált) biz, klen
Házban viselt papucs.

tarakán fn [or] Biol (nép) biz, klen
Csótány.

táránka fn [or] Gasztr (ált) biz, klen
Sós, szárított, füstölt hal.

tévéekrán fn Műsz szak (id) biz, hibszó
Tévéképernyő. (~ [or] 'képernyő')

trajnyik, (trojnyik) fn [or] Műsz (id)
biz, klen Hálózati elosztó.

trossz fn [or] Műsz szak (ált) köz, klen
Bovden.

tukaturoz, (stukaturoz) ige [or] Ép szak
(ált) köz, klen Vakol.

tumbocska fn [or] Bút (ált) köz, klen
Éjjeliszekrény.

tunel fn [or] Közl (id) biz, klen Alagút.

tusánka (tusonka) fn [or] Gasztr (ált)
köz, klen Egyfajta húskonzerv.

U, Ú

ucsi fn [or] Okt szleng (ált) biz, klen
Szakközépiskola.

ukáz fn [ukr] Közig közél (*ált*) *biz, klen* Parancs.

unyivermág fn [or] (*id*) *krég, biz, klen* Üzletközpont.

uraveny fn [or] Ép szak (*ált*) *köz, klen* Vízmérték.

usánka fn [or] Ölt (*id*) *biz, klen* Füles prémsapka.

V

váfli fn [or] Gasztr (*ált*) *köz, klen* Ostya, nápolyi.

vájlinki fn [or] Ölt (*nép*) *biz, klen* Nemezsizma.

valyutcsik fn [or] Gazd (*id*) *biz, klen* Pénzváltó (személy).

várenyiki fn [or] Gasztr (*ált*) *köz, klen* Krumplival vagy túróval töltött derelyeszerű tészta.

vesálka fn [or] Házt (*ált*) *biz, klen*
1. Fogas. 2. Vállfa.

vetrovka fn [or] Ölt (*ált*) *biz, klen* Széldzseki.

vietnámki fn [or] Ölt (*id*) *biz, klen* Vietnámi papucs.

vinegret fn [or] Gasztr (*ált*) *köz, klen* Babból, céklából, savanyú káposztából és burgonyából készült étel.

vojenkomat fn [or] Közig közél (*ált*) *köz, klen* Toborzó iroda, katonai hivatal.

vokzál fn [or] Közl (*id*) *biz, klen* Pályaudvar, állomás.

voznyikál ige [or] (*id*) *ritka, biz, klen* Felesel, háborog.

Z

zacsot fn [or] Okt szleng (*ált*) *köz, klen* Beszámoló, vizsga a felsőoktatásban.

zácsotka fn [or] Okt szleng (*ált*) *biz, klen* Leckekönyv.

zajává fn [or]/[ukr] Jog közél (*ált*) *biz, klen* Kérvény.

zákázál ige [or] Gazd (*ált*) *biz, klen* Rendel, megrendel.

záksz fn [or] Jog közél (*ált*) *köz, klen* Házasságkötő hivatal.

zákuszka fn [or] Gasztr (*ált*) *biz, klen* Harapnivaló aperitif mellé.

zápász fn [or] (*ált*) *biz, klen* Tartalék.

zápászka fn [or] szak Műsz *biz, klen* Pótkerék.

zaprávka fn [or] Műsz (*id*) *biz, klen* Benzinkút.

zberkassza fn [or] Közig közél (*ált*) *köz, klen* Takarékpénztár.

zdácsi fn [or] Gazd (*id*) *biz, klen* Visszajáró (aprópénz).

zelonka fn [or] Orv (*ált*) *köz klen* Zöld színű fertőtlenítőszer.

znák fn ~ *alá áll* Közl *ritka, biz, hibkif* Tilosban parkol. (~[or] 'útjelzés')

zontyik fn [or] Házt *klen* Esernyő.

zvit fn [ukr] Közig (*ált*) *köz, klen* Kimutatás, statisztika.

Zs

zsárenéj mn ~ *krumpli* mn Gasztr (*nép*) *biz, hibkif* Sült krumpli. (~ [or] 'sült')

zsekál ige [ukr] *klen* Vár.

zsulik mn [or] szleng (*ált*) *biz, pej, klen* Bűnöző, csirkefogó, szélhámos, tolvaj.

zsrnál fn [or] Okt (*ált*) *biz, klen*
1. Osztálynapló. 2. Újság, magazin.

5. Empirikus szociolingvisztikai kutatás Kárpátalján

5.1. A szociolingvisztika módszerei

Munkám következő lépése szociolingvisztikai jellegű vizsgálat készítése autentikus kárpátaljai beszélőkkel, amely jól illeszkedik az előzőleg elvégzett szógyűjtéshez. Mivel a szociolingvisztika a tényleges nyelvhasználatot állítja vizsgálatának középpontjába, nem a nyelvész tudásából indul ki, hanem „valódi” beszélőket vizsgál, azok nyelvhasználatát vizsgálja, s terepmunka során gyűjti össze vizsgálandó korpuszát. Erre számos módszere van, amelyek alkalmazását a rohamosan fejlődő technika is elősegíti, így például kérdőívek, interjúk, kótetlen vagy irányított beszélgetések formájában rögzíti adatait. A deskriptív adekvátság elengedhetetlen kritériuma a szociolingvisztikai anyaggyűjtéseknek. A beszélők alapnyelvét vagy másképp vernakuláris nyelvét akarja górcső alá venni, azonban munkája során kénytelen szembesülni a LABOV által megfigyelői paradoxonnak nevezett jelenséggel, miszerint az adatközlők amint szembesülnek azzal a helyzettel, hogy őket megfigyelik, tudattalanul is megváltoztatják beszédüket, s sokkal normakövetőbbé válnak. Ennek kiküszöbölésére jó megoldás lehet a részt vevő megfigyelés, mely ugyan hosszabb időt vesz igénybe, de aközben a gyűjtő a vizsgált közösség elfogadott tagjává válik, s hiteles anyagként szolgáló fesztelen kommunikációs helyzeteknek lehet tanúja.

5.2. A vizsgálat módszere

A szociolingvisztika módszerei közül a direkt aktív gyűjtést, azon belül pedig a kérdőívet tartottam a legcélravezetőbbnek a lexikai kölcsönzések vizsgálatához. Szükség volt a szavak jelentésének lejegyzésére, s írásban a gondolkodásra is több idő van, amire feltételezésem szerint – s későbbi észrevételeim alapján is – mindenképp elég időt kell szakítani. A kérdőív feladatai sokféleképpen variálhatók, s erre annál is inkább szükség van, mivel a kérdésfeltevés már a választ is befolyásolhatja. Gyakorlati szempontból is ez tűnt a legpraktikusabbnak, hiszen egyszerre több adatközlő dolgozhat rajta, s az elégséges mennyiség viszonylag hamar összegyűlhet. A kérdőív hátránya, hogy a megfigyelői paradoxon nem küszöbölhető ki, hiszen a kérdőív kitöltése magától értetődően olyan helyzetet teremt, ahol az adatközlők tisztában vannak azzal, hogy a válaszaik később feldolgozásra kerülnek, úgy érzik, felméri a képességeiket, ezért „jól akarnak teljesíteni”. Tudatosan közölt objektív nyelvi adatokat vizsgállok így, amelyek kevésbé megbízhatóak, mint a nem tudatosan közöltek. Mindezek ellenére azt gondolom, hogy a megfigyelői paradoxont sikerült részben kiküszöbölöm. Mivel

jómagam is a vizsgált közösség tagja vagyok, adatközlőim egy része, akik ismerőseim közül kerültek ki, nem „mert” félrevezetni, hiszen jól tudták, ki tudom szűrni az esetleges valótlan információkat. Az oktatási intézményekben, a diákok között végzett felmérés már nem bizonyulhat ilyen megbízhatónak, hiszen ők idegenből érkezett, őket valamilyen szempontból felmérő személynek tartottak még akkor is, ha hangsúlyoztam kárpátaljai származásomat. A kérdőív feladatai viszont azt is implicite éreztetik, hogy kívülálló nem tud hasonló kérdőívet készíteni. Azoknál a kérdőíves vizsgálatoknál, ahol jelen voltam, igyekeztem oldott hangulatot teremteni és az adatközlőket szóbeli kérdésekkel is véleménynyilvánításra bírni nyelvhasználatukkal kapcsolatban. (KISS 2002: 30–47)

5.3. A kérdőív jellege

Az összegyűlt szóanyag képezi a kérdőív anyagát, azaz a korpuszt. A szociolingvisztika a beszélt nyelv iránt érdeklődik, vizsgált szavaim is kivétel nélkül csak szóban használatosak, nincs kodifikált írásbeli formájuk. A lehető legkülönbözőbb életkorú adatközlőkkel igyekeztem elvégezni a névtelen vizsgálatot, de mivel a szóanyag is a fiatalok nyelvhasználatát tükrözi (adatközlőim 64,2%-a 14 és 29 év közötti volt), ezért magalapozott feltételezés, hogy ha a kérdőívet is fiatalok töltik ki, az jól tükrözi majd e réteg nyelvhasználatát. A kárpátaljai beszélők egyéni nyelvérzékére épül a kérdőív, mint ahogy ez megszokott a szociolingvisztikai vizsgálatoknál. A mintavétel véletlenszerű volt. A kérdőív nyelvi változókat és szociológiai változókat vesz számba, s a közöttük lévő összefüggés meghatározása hozhat eredményeket. A nyelvi változók „olyan nyelvi egységek (a nyelv különböző szintjeiről), amelyeknek azonosítható változataik vannak” (BARTHA 1998: 15). Esetemben lexikai változókról lehet beszélni, tehát például vizsgáltam az *igazolás* változót, amely három változatban (*igazolás*, *szprávka*, *dovidka*) is él a kárpátaljai beszélők nyelvhasználatában. Ezzel szemben ún. szociológiai változókat is figyelembe vettem, mint az életkor, a nem, az anyanyelv, a beszélt nyelvek, a tanulmányok nyelve.

5.4. A gyűjtés célja

WARDHAUGH a fent említett nyelvi és szociológiai változókat függő és független változóknak nevezi, amelyek között összefüggéseket kereshetünk korrelációs vizsgálat keretében (WARDHAUGH 2002: 134–135). Ennek során tulajdonképpen változószabályokat állíthatunk fel, mint amilyeneket régebbi dialektológiai kutatások is megállapítottak, például hogy bizonyos nyelvjárási különbségek egy-egy falu nyelvhasználatában felekezethez

köthetők (KISS 2002: 63). Saját szociolingvisztikai vizsgálatom célja is az volt, hogy hasonló korrelációkat állapítsak meg. Mivel a kérdőív sokrétű, több hipotézist állíthattam fel:

1. a kölcsönszavak jelentésének pontos ismerete erősen hiányos lesz, esetleg összefügghet az orosz és az ukrán nyelvtudás fokával és a tanulmányok nyelvével;
2. a kölcsönszavak használata alapján véve nem függ a nyelvtudástól, esetleg egyes szavak megítélése változhat a szociológiai változók függvényében;
3. a kárpátaljai beszélők többsége saját szubjektív megítélése szerint a választható tesztfeladatoknál a magyar szavakat tartja majd elfogadhatónak szociológiai változóktól függetlenül.

A célok lefektetése után elkészült a kérdőív első változata, amely kipróbálás után még kisebb változtatásokra szorult, de ez megszokott eljárás szociolingvisztikai kutatásoknál.

5.5. A kérdőív felépítése

A kérdőív három nagy egységből áll. Az első rész az adatközlő adatait veszi számba, azaz a független változókat. Az adatközlő életkorát, nemét, lakhelyét, anyanyelvét és nyelvtudásának szintjét, végül pedig tanulmányainak nyelvét térképezi fel. A nyelvtudás megadásakor természetesen az orosz és ukrán nyelvtudásuk szintje a leglényegesebb, hiszen ez függhet össze a kölcsönszavak ismeretével. A tanulmányok nyelve, vagyis az, hogy milyen tannyelvű iskolában végezte tanulmányait szintén korrelációban lehet azzal, hogy a különböző szakterületekhez tartozó kifejezések jelentését ismeri-e, és ha igen, milyen nyelven. Gyakran előfordul a határon túl, így Kárpátalján is, hogy a gyerekek néhány évet magyar tannyelvű, később pedig többségi nyelvű általános vagy középszintű iskolába is járnak, ezért tartottam fontosnak azt a kitételt, hogy ha többféle iskolába is járt az adatközlő egy kategórián belül, akkor jelölje mindegyiket.

A tényleges nyelvészeti vizsgálat a számozott feladatokkal kezdődik. Két típusú kérdéseket tartalmaz a kérdőív: nyílt és zárt. Mindegyiknek van előnye és hátránya is, ezért kell variálni őket. 1-5. feladatig öt csoportba szedve más-más fogalomkörbe tartozó szavak denotatív jelentését kell megadni, amelyek egyszavas lexémák, a jelentésüket is röviden, tömören egy-két szóval ki lehet fejezni (a továbbiakban lexémák szemantikai vizsgálatának nevezem ezt a részt). Ez az öt fogalomkör a következő:

1. műszaki kifejezések, pontosabban az autóvezetés terminológiája;
2. egészségügy;
3. oktatás, taneszközök;
4. háztartás;

5. hivatali élet.

Szófajukat tekintve kivétel nélkül konkrét főnevek, köznevek, azon belül többségében egyedi nevek, kettő pedig anyagnév (*szolárka* 'gázolaj', *plasztelin* 'gyurma'). A főnevek mellett néhány igét is vizsgáltam a kérdőív végén ugyanezzel a módszerrel. A szemantikai vizsgálathoz tehát nyílt kérdéseket használtam, hiszen arra voltam kíváncsi, hogy az adatközlők saját szavaikkal milyen megoldást adnak, illetve lényeges az az információ is, hogy egyes adatközlők egyáltalán nem tudják megfogalmazni — még csak körülírni sem — bizonyos szavak jelentését, pedig a szóban forgó tárgyat vagy jelenséget jól ismerik. Az előre megadott válaszlehetőségekből ki tudták volna következtetni a megoldást, de ez nem a valós tudásukat tükrözné. A szavakat az összegyűlt szóanyagból választottam ki. Olyan lexémákat részesítettem előnyben, amelyek nem fordultak elő az általam olvasott vizsgálatokban, továbbá fontosnak tartottam, hogy orosz és ukrán kölcsönszavak egyaránt szerepeljenek, mert így vizsgálható a két nyelvből átvett kölcsönszavak mennyiségi viszonya. További szempont volt, hogy kevésbé elterjedt lexémák is szerepeljenek, amelyekről a kérdőív segítségével eldönthető, hogy a nyelvbe integrálódott elemekről van-e szó, vagy csak annak útján haladnak. Ehhez a részhez kapcsolódott egy elterjedtségi vizsgálat, vagyis a kialakított szópárok egyik szavának kiemelésével (bekarikázással) el kellett dönteni, hogy melyiket használják gyakrabban Kárpátalján. Mindegyik szócsoporthoz szerepelt még egy kérdés: „Hol, milyen szituációkban használja vagy hallja ezeket a szavakat?” Ezzel tulajdonképpen azt szeretném megtudni, hogy általában az élet mely területein használatosak (esetleg itt nemcsak a fogalomkörhöz legközelebb álló helyszíneket sorolják csak fel), melyek a nyelvhasználati színterek, illetve bármit is írnak erre, alátámasztják azt, hogy ezek a szavak valóban mindennapi megnyilatkozásaik részei.

A 6. feladattól zárt tesztkérdések következnek, ahol bekarikázással kell kiválasztani a helyes választ. A feladatok típusának kiválasztásánál merítettem a Kárpátalján már végzett hasonló szociolingvisztikai jellegű vizsgálatokból (1996-ban végeztek el egy nyelvhasználati kérdőívre épülő szociolingvisztikai vizsgálatot, ún. RSS-vizsgálatot 144 adatközlővel l. CSERNICSKÓ 1998; 2000-ben „Iskola 2000” néven készült egy nyelvhasználati vizsgálat és „Ügynök 2000” néven egy attitűdvizsgálat érettségi előtt álló fiatalokkal l. CSERNICSKÓ 2003), bár azokkal többnyire nem lexikai változókat vizsgáltak. A már vizsgált kevés számú lexikai változókat (*kassza*, *fogpaszta*, *balkon*, *elektricska*, *bulocska*, *kraszovki*, *gruzin*, *bufet*, *becsenget*, *újságot kiírat*, *leadja a vizsgát*) nem válogattam be a kérdőívem anyagába. A feladatok típusa sokszor befolyásolja az eredményt is, ezért szükséges azok variálása.

Négyféle feladattípust használtam:

- mondatválasztás: két előre megadott tesztmondat közül kellett az adatközlőnek kiválasztania azt, amelyik elfogadhatóbb a számára;
- mondatkiegészítés: két lehetőség közül azt a szót kellett kiválasztania, amelyiket a leggyakrabban használja abban a megadott mondatban;
- mondatjavítás: a mondatokról el kellett döntenie egyesével, hogy jónak tartja-e, ha nem, hogyan javítaná ki;
- mondatértékelés: három ugyanolyan jelentésű, de más lexikai változópéldányt tartalmazó mondatról meg kellett állapítania, hogy mennyire elfogadható számára (nagyon jó – elfogadható – elég rossz – nagyon rossz).

5.6. A vizsgálat módja és vizsgálati helyszínek

Két tanintézményben és közvetlen környezetben, azaz családtagok és ismerősök körében történt a kérdőívek kitöltése. A közvetlen környezet felnőtt, azaz legalább 20 éves, de inkább annál idősebb korosztályt jelent. Kétféle volt a kérdőívek kitöltése: egyrészt papír alapú, másrészt jóval kisebb részben néhány ismerősöm interneten töltötte ki és küldte vissza a kérdőívet. Sajnos, az internetes kitöltés nem bizonyult eredményesnek, ismeretlenül megszólított kárpataljaiak nem voltak hajlandóak azt kitölteni. A vizsgálatban részt vevő tanintézmények egyike a Beregszászi 3. Számú Zrínyi Ilona Középiskola volt, amely középiskola révén egy Magyarországon ilyen formában nem létező oktatási intézmény. Kárpatalján középiskolának nevezik a 1-11. évfolyamokkal (újabb szabályozás szerint a jövőben 12. évfolyamig) működő, érettségig és esetleg más kiegészítő képzést adó alap- és középszintű oktatást egyszerre biztosító oktatási intézményeket. A Beregszász külvárosában található eredetileg magyar tannyelvű iskola ma már párhuzamos magyar és ukrán évfolyamokkal is működik, amely mutatja a többségi nyelv térnyerését a kisebbség körében. Tulajdonképpen a már középszintű oktatásban részt vevő magyar nyelven tanuló 10. és 11. osztályosok, azaz 15-17 év közötti tanulók töltötték ki a kérdőívet ebben az iskolában. A vizsgálat másik helyszíne a Берегівський Медичний Колледж (magyarul Beregszászi Egészségügyi Szakközépiskola, amelyet a kárpataljai magyar köznyelvben csak Felcseriskola néven emlegetnek) volt, ahová az általános képzést adó 9. osztály elvégzése után nyerhetnek felvételt a tanulók, s három év alatt érettségig és egészségügyi szakképzést szerezhetnek. Magyar tannyelvű évfolyam is indul itt, de az oktatás nyelve számukra is csak az első évben magyar, a továbbiakban ukrán nyelven tanulják a tantárgyakat. Ebben az iskolában a magyar

osztályoknak nevezett 1. és 2. évfolyamon, azaz a 10. és 11. osztályban végeztem a kérdőíves vizsgálatot. Mindkét iskolában a 10. osztályban magam voltam jelen a kérdőív kitöltésénél.

5.7. Az adatközlők összetétele

WARDHAUGH szerint a legjobb minta a véletlenszerű minta, mert a népesség minden egyes tagjának azonos esélye van abba bekerülni (WARDHAUGH 2002: 133). Mintám nem tekinthető teljesen véletlenszerűnek, mert egyrészt a kérdőívet jellegéből adódóan csak olyan kárpátaljai beszélők tudják kitölteni, akik megfelelő magyar nyelvtudással rendelkeznek írásban és szóban, másrészt adatközlőim nagy részét fiatalok képezik, tehát az ő nyelvhasználatukat tükrözi leginkább a vizsgálat. Ennek köszönhetően a minta több szempontból homogén. Összesen 103 fő vált adatközlővé, de sajnos a kitöltés sokszor igen hézagossá sikerült. Ennek oka lehet a figyelmetlenség, a hanyagság, de véleményem szerint a tanácstalanság is, mert az üresen hagyott részek az adatközlők döntésképtelenségét tükrözik. 14 éves kortól 65 éves korig változó arányban minden korosztályt felölelt a vizsgálat, a nemek arányát tekintve nők kerültek be többségében.

Életkor	Adatközlők száma	%-ban	Ebből nő	%-ban	Ebből férfi	%-ban
14-19	78	75,73%	55	53,40%	23	22,33%
20-29	13	12,63%	10	9,70%	3	2,93%
30-39	2	1,94%	0	0,00%	2	1,94%
40-49	4	3,88%	1	1,00%	3	2,88%
50-65	6	5,82%	5	4,82%	1	1,00%
Összesen	103	100,00%	71	68,92%	32	31,08%

Az adatközlők öt járás lakosai közül kerülnek ki (Beregszászi, Ungvári, Nagyszőlősi, Munkácsi, Técsői), de mivel az adatgyűjtés Beregszászban folyt, e járás lakosai kerültek túlsúlyba, az adatközlők háromnegyedét, pontosan 75,76%-át adják.

Életkor	Beregszászi járás	Ungvári járás	Nagyszőlősi járás	Técsői Járás	Munkácsi járás	Nincs adat
14-19	59	6	7	2	2	2
20-29	8	2	1	0	2	0
30-39	2	0	0	0	0	0
40-49	4	0	0	0	0	0
50-65	5	0	0	0	1	0
Összesen	78	8	8	2	5	2
%-ban	75,73%	7,77%	7,77%	1,94%	4,85%	1,94%

Anyanyelvüket tekintve mindenki magyar anyanyelvű, illetve három fő a magyar mellett az ukrán nyelvet is anyanyelvének tartotta.

Életkor	Anyanyelve magyar	Anyanyelve magyar és ukrán	Nincs adat
14-19	73	3	2
20-29	13	0	0
30-39	2	0	0
40-49	4	0	0
50-65	6	0	0
Összesen	98	3	2

Érdekes, hogy bár mindenki magyar anyanyelvűnek vallotta magát, azonban ez nem járt szükségszerűen azzal az állítással, hogy anyanyelvi szinten beszélnek magyarul, ami magától értetődő lenne ebben a helyzetben. Viszont jól tudjuk, hogy az anyanyelv meghatározásakor az egyéni megítélés számít, vagyis hogy a beszélő saját bevallása szerint minek mondja magát, így előfordulhat, hogy magyar anyanyelvűnek nevezi magát az is, aki alig beszél magyarul. Ilyen szélsőséges eset nem fordult elő a vizsgált mintában, az adatközlők legalább jónak ítélték anyanyelv-tudásukat.

Életkor	Magyarul beszél:				
	anyanyelvi szinten	nagyon jól	jól	egy kicsit	egyáltalán nem
14-19	71	4	3	0	0
20-29	12	1	0	0	0
30-39	2	0	0	0	0
40-49	4	0	0	0	0
50-65	6	0	0	0	0
Összesen	95	5	3	0	0

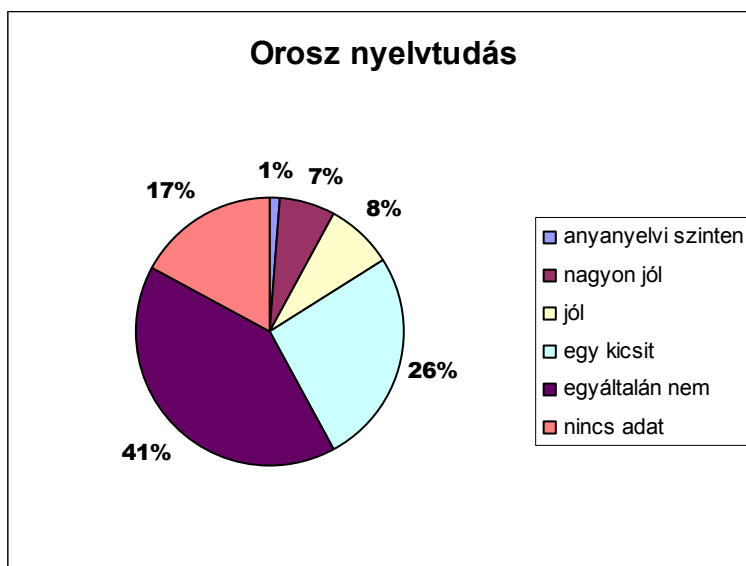
A megkérdezett nyelvekkel kapcsolatos nyelvtudásukat igen negatívan ítélték meg véleményem szerint, így még a felénél is kevesebben beszélnek saját bevallásuk szerint jól, nagyon jól vagy anyanyelvi szinten a kérdéses szláv nyelveken. Az adatközlők közül legalább jól 29 fő beszél ukránul, ami csak 28%, oroszul pedig ennél is kevesebben, 16-an, azaz 15,5%-uk. Az összesítésnél egyébként nehézséget okozott a nyelvtudás fokának és a tanulmányok nyelvének megállapítása, ugyanis gyakran kihagyták vagy több rubrikába is *x* jelet tettek, így ezeket értékelhetetlennek kellett minősítenem. A legkisebb az orosz nyelvtudással rendelkezők száma, de érthető ez, hiszen adatközlőim fiataljai kivétel nélkül magyar tanyelvű iskolában folytatják alap- és középfokú tanulmányaikat, ahol Ukrajna függetlenné válása óta már nem tanítják az orosz nyelvet, ráadásul más nyelvhasználati szintereken sem igen találkozhatnak az oroszul, hacsak nem a család vagy a közvetlen környezet révén. A Kárpát Panel 2007 nevű kárpát-medencei szociológiai vizsgálatból az derül ki, hogy a határon túli magyar közösségek közül a kárpátaljaiak ítélték a legalacsonyabb szintűnek a többségi nyelvtudásukat, azaz hatfokú skálán az orosz nyelv ismeretét a

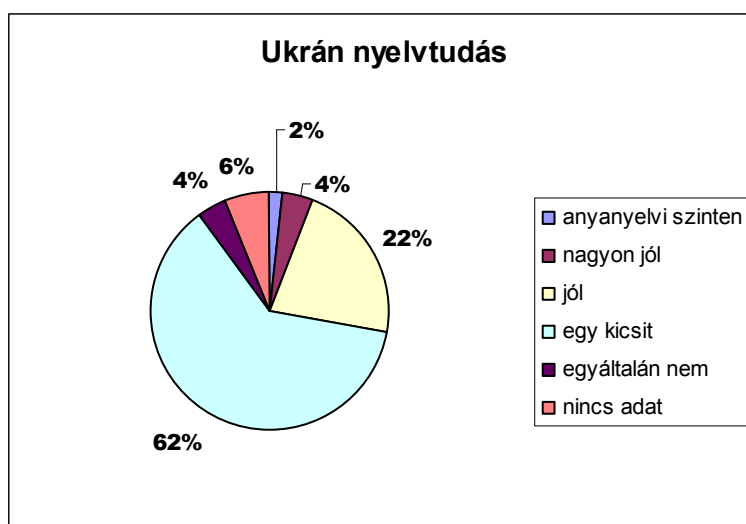
válaszadók átlagosan 3,4, az ukránt pedig 3,7-re értékelték. Ennél csak nagyobb értékekkel találkozunk a többi vizsgált helyszínen: az erdélyi magyarok 4,2-re, a vajdaságiak 4,3-ra, a felvidékiek pedig 4,4-re becsülték az államnyelv ismeretüket (MOLNÁR–OROSZ 2007: 205–208).

Életkor	anyanyelvi szinten		nagyon jól		jól		egy kicsit		egyáltalán nem		nincs adat	
	ukr.	or.	ukr.	or.	ukr.	or.	ukr.	or.	ukr.	or.	ukr.	or.
14-19	1	0	1	3	17	1	50	19	3	40	6	15
20-29	0	0	0	0	5	1	8	7	0	2	0	3
30-39	1	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
40-49	0	0	1	1	0	3	3	0	0	0	0	0
50-65	0	0	2	2	1	3	2	1	1	0	0	0
Összesen	2	1	4	7	23	8	64	27	4	42	6	18

ukr.: ukrán nyelv; or.: orosz nyelv

Ez az inkább tizenévesek körében vett minta tisztán mutatja a két szláv nyelv presztízseéből következő nyelvtudásbeli átrendeződéseket. Ukránul valamilyen szinten 93 fő beszél, ami a teljes minta 90,3%-a, oroszul viszont csupán 43-an, feleannyian sem, azaz az adatközlők 41,76%-a. Látványosan nagy különbség az, hogy míg csupán 4 fő állítja, hogy egyáltalán nem beszél ukránul, addig az oroszsal kapcsolatban 42-en nyilatkoztak így. A következő diagramok mutatják a százalékos arányokat:

Az adatközlők tanulmányaikat dominánsan magyar nyelven végezték, csak részben folytattak tanulmányokat a többségi nyelven életük során. Ennek is köszönhető a többségi nyelv alacsony szintű ismerete, hiszen köztudott Kárpátalján, hogy a magyar tannyelvű iskolák nem tudják a magyar diákok számára biztosítani a többségi nyelv magabiztos elsajátítását, az onnan kikerülő diákoknak általában nyelvi nehézségei vannak például a nemzeti nyelvű felsőoktatásban való helytálláskor. Adatközlőim között azért található olyan is, aki – mint előzőleg számítottam is rá – iskolaváltás következtében magyarul és oroszul vagy magyarul és ukránul végezte az általános iskolát vagy a középiskolát.

5.8. A kérdőív kitöltése közben észlelt megfigyelések

A tanulókat arra kértem, hogy önállóan oldják meg a kérdőívet, de egy ilyen lazább órai szervezési formában nem lehetett megakadályozni a padtársak közötti suttogást. A megadott lexémák szemantikai vizsgálatánál láthatóan lassan haladt a jelentések megadása, s sokszor hangosan gondolkodva keresték a megfelelő kifejezést. Ennek ellenére is viszonylag sok hézag maradt a munkájukban. A kitöltés közben néhány, a kutatáshoz érdekes adalékként szolgáló kérdést is feltettem. Arra a kérdésre, hogy vannak-e olyan szavak, amelyeket ismernek ugyan, de nem tudják a pontos jelentésüket, egyhangúlag igennel válaszolnak. Arra is igenlő választ adtak, hogy valóban használják, hallják-e ezeket a szavakat a mindennapi életben. Egy esetben az egyik adatközlőnek nehezebbre esett annak az eldöntése, mi az anyanyelve. Felhívtam a figyelmét arra, hogy az „Anyanyelve(i)” rubrika nem véletlenül tartalmazza a többes szám jelét, hiszen akár több anyanyelve is lehet egy személynek. Úgy tűnt, ez meglepetésként érte az egész osztályt. A kérdőív kitöltése közben az a meglepő tapasztalatom volt, hogy az egyik iskola tanára, aki a gyerekekkel együtt töltötte ki a

kérdőívet, sem volt tisztában a szavak pontos jelentésével, s néhányszor félrevezető segítséget adott.

5.9. A főnevek szemantikai vizsgálatának eredményei

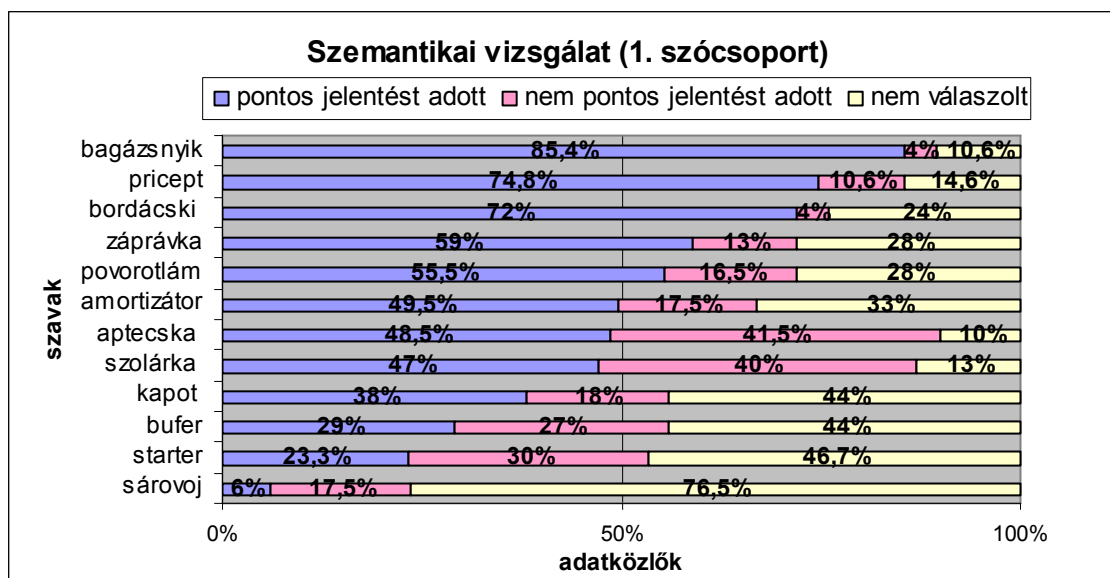
A szemantikai vizsgálat során összesen 65 szót vizsgáltam, amelyek közül csak néhányat vizsgállok meg itt részletesen, mivel e munka terjedelméhez képest ez jelentős szómennyiség. Valójában adatközlőim 100%-os teljességgel egyik szót sem ismerték, tehát egyetlen szóról sem mondható el, hogy adatközlőim mindegyike meg tudta adni a jelentését. Viszont az életkor növekedésével egyre több szó jelentését adták meg pontosan az adatközlők, ami várható is volt, hiszen a speciális szakterületekhez kapcsolódó szavakkal a fiatalok még nem találkozhattak. Összességében az volt a tapasztalatom, hogy még ha magát a denotátumot ismerték is, a jelölőt, a megnevezést nem.

Az első fogalomkörben, azaz a műszaki kifejezések témakörében 12 szót vizsgáltam. A listán az első az *amortizátor* 'lengéscsillapító' jelentésű szó, amit 43 adatközlő helyesen adott meg. A fiatalok közül többen a kerékpárhoz kötötték ezt az alkatrészt, s *rugó*-nak nevezték, ami megállja a helyét, hiszen egyes kerékpárokon is található lengéscsillapító. Egyesek a szó egy másik alakváltozatát adták meg, talán azt gondolva, hogy úgy helyesebb: *amatizátor*, *amartizátor*, *amaltizátor*.

Az *aptecska* szónak sajátos helyzete van az integráltság szempontjából, ráadásul ez egy olyan szó, amelyre igen sok megközelítő, de nem pontos jelentés-meghatározás érkezett, ami arra utal, hogy hallották már a magyar megfelelőt, többé-kevésbé le is tudják fordítani, de mivel nem használják, csak passzív szókincsükben él. Így fordulhatott elő, hogy a megoldások között számtalan variáció található: *gyógyszeres doboz*, *orvosságos doboz*, *orvosi doboz*, *orvosi csomag*, *patika*, *segélydoboz*, *egészségügyi csomag*, *elsősegélyláda*, *elsősegélydoboz*, *elsősegélykészlet*, *elsősegélytáska*, *elsősegélycsomag*, *elsősegélynyújtó tásk*a, *egészségügyi doboz*, *mentőláda*, *elsősegély-gyógyszer*. A *patika* a köznyelvben gyakran használatos szó nemcsak a gépkocsiban található elsősegélydobozra, hanem háztartásban tartott bármilyen gyógyszeres dobozra, tehát jelentésbővüléssel keletkezett szóként is vizsgálható lenne, melynek kialakulására véleményem szerint nem hatott más nyelv, önálló kárpátaljai alkotásnak tekinthető.

A *bagázsnyik* és *bordácski* esetén nagyon sokan a helyes jelentést vagy egy nagyon közel álló egyéni alkotást adták meg, például *csomagtér*, *a kocs*i irattartója, *dokumentumtartó*. A *kapot* és a *bufér* esetén az adatközlők nagyon jól érezték, hogy a szóval jelölt fogalom az autó melyik részén helyezkedik el, s ezzel azonosították őket, így az előbbi 'motorháztető' és az

utóbbi 'lökharító' jelentésű szó az *autó eleje*-ként és az *autó hátulja*-ként lett meghatározva. A felénél is kevesebben adták meg helyesen a jelentésüket egyébként, ami azt mutatja, hogy inkább a kölcsönszó él a nyelvhasználatban, s nincs is szükség arra, hogy a magyar megfelelőt használják. A *povorotlámpa* jelentését a legtöbben 'indexlámpa', 'irányjelző', 'index' sorrendben adták meg, de akadt 'kanyarlámpa' tükörfordítás is. A *pricept* szó széleskörűen ismert volt 'utánfutó', illetve 'pótkocsi' jelentésben. Többen a traktorhoz kapcsolták, így *traktor-utánfutó*, *traktor hátulja*, *a traktoron lévő üres kocsi, amit maga után húz* megoldások is születtek. Ebben a csoportban a *sárovojj* szó jelentését ismerték a legkevesebben, ami azzal magyarázható, hogy az összes szó közül ehhez szükséges a legmélyebb műszaki hozzáértés, mert a mindennapi kommunikáció során nincs szükség rá (legfeljebb gépészek, műszerészek munkája során). Így a 'gömbcsukló' jelentést csupán hatan tudták megadni, illetve egy fő 'gömbtámasz'-ként határozta meg. Valószínűleg a hasonló hangzásra alapozva a válaszadók többsége, összesen 9 fő a 'sárvédő' jelentést rendelte a szóhoz. A másik kevésbé ismert szó a *starter* 'önindító', amelyet kapcsolatba hoztak a gyújtással, a gyújtáskapcsolóval, illetve önálló alkotást is képeztek *gyújtó* alakban. A *szolárka* 'gázolaj' kölcsönszó mellé csak kicsivel kevesebben írták a hiperonimáját, azaz az *üzemanyag* szót, mint a pontos jelentést. Ezenkívül a benzinnel való hasonlítások is felmerültek: *olyan, mint a benzin*, *benzinféle*, vagy voltak, akik egyenesen a benzinnel azonosították. A legtöbben felismerték a *záprávká* 'benzinkút' jelentését, de homonímia miatt egyesek az ételízestőnek nevezett *záprávká*-ra asszociáltak, amely valóban az orosz *zanpavka* szótározható jelentése. A jelentés-meghatározások tehát az alábbi diagram alapján könnyen összevethetőek:

A második szócsoportba, az egészségügy fogalmkörébe 11 szót választottam ki a meglévő listámról. Az első szó, *ambula* 'rendelőintézet' a kevésbé elterjedt kölcsönszavak

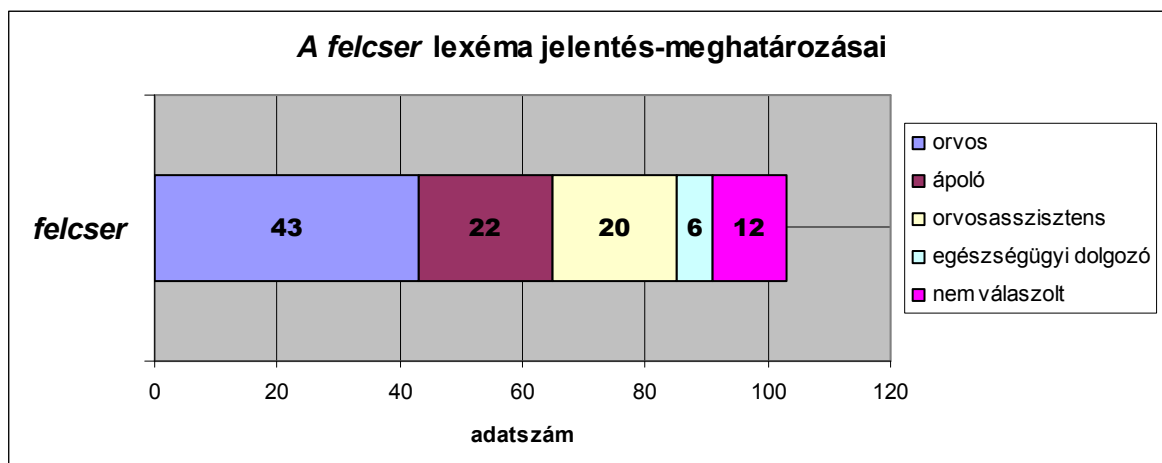
közé tartozik, mert ennek jelentésére csupán az adatközlők felének volt ötlete, méghozzá elég változatosak. Egy lényeges jegy mégis összefogja ezeket: betegeket ellátó helyről van szó. Az általánosabb 'klinika', 'kórház' jelentésektől kezdve 'orvosi rendelő', 'felcserközpont', 'felvételi osztály', 'sürgősségi', 'járóbeteg-rendelés', 'egészségügyi központ' és 'SZTK' is előfordult a jelentés-meghatározások között.

Az *analíz* szó is nagy nehézséget okozott az adatközlőknek, hiszen nem használják másképp. Többé-kevésbé azért minden válaszadónak sikerült a szó lényegi jelentéstartalmát megragadni, így '(vér-és vizelet)minta', '(orvosi) vizsgálat', 'eredmény', 'lelet' megoldások születtek. Egyesek az 'elemzés' jelentést rendelték hozzá, mert a vele kapcsolatba hozható *analízis* magyar szónak valóban van ilyen jelentése, de a kérdéses kölcsönszót, amely az orosz *анализ (крови)* átvétele, sosem használják ilyen értelemben.

A *bint* 'kötszer' kölcsönszó mellett úgy tűnik, élnek még a használatban a *fásli*, a *géz* és a *kötszer* lexikai változatok is, mert az adatközlők nagy számban említették ezeket. A helyi nyelvjárásban élő *till* is nagy szerepet kapott a válaszadáskor, ami arra utal, hogy az adatközlők nem érzik ezt tájnyelvi elemnek. LIZANEC is térképezte a szót *til~tül* hangalakváltozatokban 'kötés a sebre' jelentésben *A kárpátaljai nyelvjárások atlasza* II. kötetében (1996: 866–867).

Úgy tűnik, a *bolnyicsnyi* kölcsönszó, amely a *больничный лист* átadó nyelvi szókapcsolatból keletkezett elvonással, kevésbé ismert az adatközlők körében. 30%-uk adta meg a Kárpátalján jobban elterjedt *beteglap* tükörszót, néhányan ettől eltérő jelentést tulajdonítottak a szónak, s több mint felük egyáltalán nem válaszolt. Többek között említették a *kórház* és *klinika* meghatározásokat, illetve egyesek a szó alakját önmagában nézve melléknévként (*kórházi*) értelmezték, amely lexikailag helytálló, hiszen az orosz *больничный* szó valóban melléknév ezzel a jelentéssel. Egyetlen adatközlő említette a Magyarországon ismert 'táppénz igazolás' jelentést, amely valójában nagyjából megfelel a jelenségnek, de a kárpátaljai nyelvhasználatban nem él ez a magyarországi viszonyokhoz kötődő kifejezés.

Bár összességében az adatközlők körülbelül 90%-ának volt fogalma a *felcser* mibenlétéről, a pontos 'orvossegéd' jelentést csak 18,4%-uk tudta. Az 'orvos' felé billen az adatközlők véleménye, pedig nem ez a megfelelő. Ebből is látszik, hogy egy kívülálló számára a számadatok pusztá vizsgálata ugyancsak félrevezető lenne a szó jelentésének megismeréséhez.

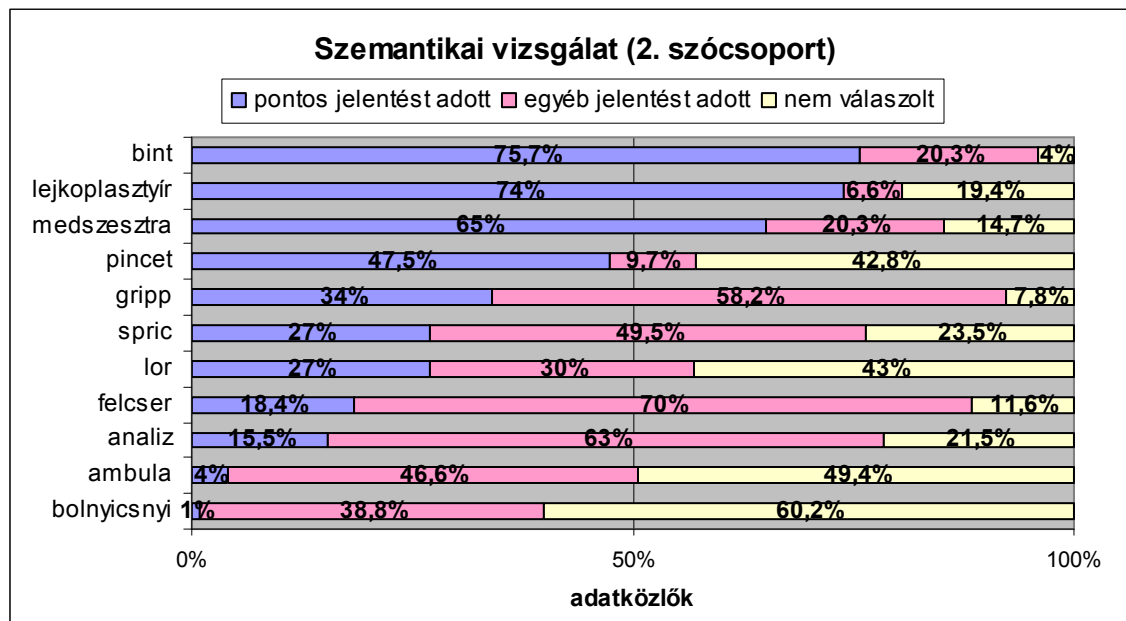

A *gripp* közvetlen kölcsönszó legtöbbször kapott jelentései csökkenő sorrendben 'influenza', 'betegség', 'nátha', 'megfázás'. Az adatközlők harmada ebben az esetben is csupán a hiperonimát tudta megadni, mintha a *gripp* szó a *betegség* szinonimája lenne, pedig annak csak egy fajtája. Többen azzal is tisztában voltak, hogy járványos, fertőző betegségről van szó, amit jelöltek is.

A *lejkoplasztyír* jelentésének megtalálása nem volt hosszas gondolkodás tárgya, az adatközlők 69%-a a 'sebtapasz'-t válaszolta, s 5%-uk a 'ragtapasz' jelentést rendelte hozzá. Érdekes képződmény a *sebragasz*, amely lehet a *sebtapasz* és a *ragtapasz* lexémák kontaminációja, vagy „a seb leragasztására való eszköz, sebragasztó” megalkotott definíció rövidítése.

A *lor* szó esetében csak a minta fele volt tisztában azzal, hogy fül-orr-gégészről van szó, de ezt is a lehető legváltozatosabb alakokban jegyezték le: *orr-fül-gégész*, *fülorvos*, *orr-és fülgégész*, *torok-gégeorvos*. Ez arra utal, hogy nem a magyar sztenderd változat a szokásos. Viszonylag sokan, a megkérdezettek több mint 40%-a nem válaszolt semmit.

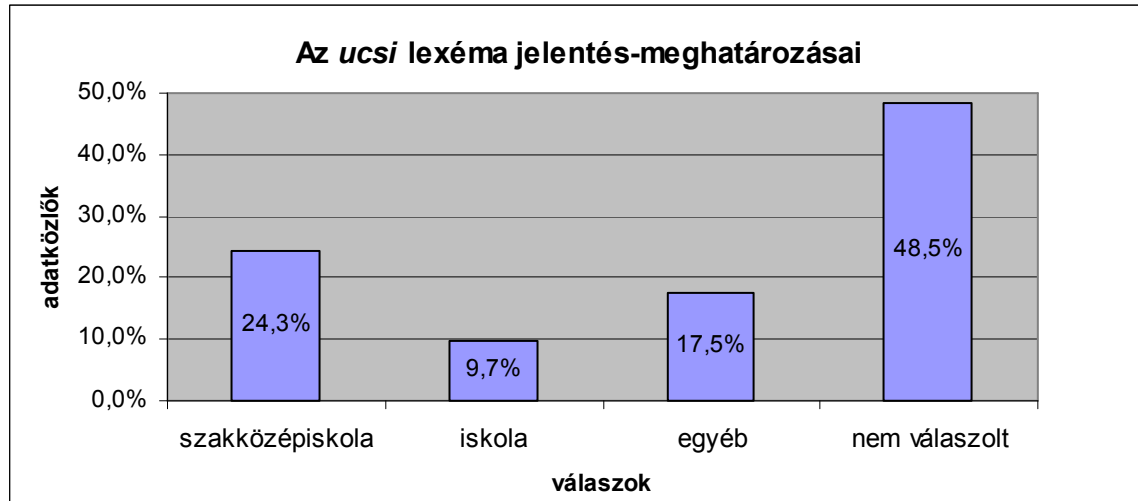
A *spric* olyannyira elterjedt és kizárólagos használatú Kárpátalján, hogy várakozásomhoz híven a 'fecskendő' jelentést nagyon kevesen, az adatközlőknek kevesebb, mint harmada tudta. 47%-uk 'injekciós tű' vagy 'tű' jelentésben határozta meg a szót. A végeredmény így:

A harmadik fogalomkörben, az oktatással kapcsolatos kifejezések közül 12 szót vizsgáltam szemantikailag. A *bloknot* szót az adatközlők 54,3%-a helyesen értelmezte, azonban nagyon sokan üresen hagyták a rubrikát. Valószínűleg az orosz visszaszorulásának köszönhető, hogy a *jászli* 'bölcsöde' szót csak a megkérdezettek harmada ismerte, a többiek semmit sem válaszoltak. Bár a *konkursz* kölcsönszó eléggé elterjedt Kárpátalján, mégsem annyira, hogy a lexikai változatként használható *verseny* szót teljesen kiszorítsa, ennek ellenére csak a mintavételben szereplők fele tudott valamilyen meglévő jelentést ('verseny', 'versenyzés', 'vetélkedő', 'pályázat', 'felvételi vizsga') hozzákapcsolni. A legismertebb és legkevésbé „vitatott” szavak közé tartozik a *lágér* 'tábor' és a *plasztelin* 'gyurma', amelynek a jelentését az adatközlők közel 90%-a egyhangúlag adta meg. A *szágyik* szó is eléggé ismertnek bizonyult, s a válaszadást illetően szinte két véglet alakult ki: vagy ismerték az 'óvoda' jelentést (egyébként ezek az adatközlők 63%-át teszik ki), vagy semmit sem válaszoltak. A *praktika* kölcsönszót kicsit kevesebben, 59,2% ismerte, de változatos többé-kevésbé megközelítőleges megoldások születtek a 'gyakorlat' jelentésén túl is: *foglalkozás, ötlet, gyakorlati munka, felkészítő*. A *pápka* három rokon értelmű jelentésben jelent meg: 'irattartó' (38,8%), 'mappa' (21,3%), 'füzertartó' (16,5%). Ebből is látszik, hogy a Magyarországon szokásos *mappa* nem él lexikai változatként a kárpátaljai magyarok nyelvében.

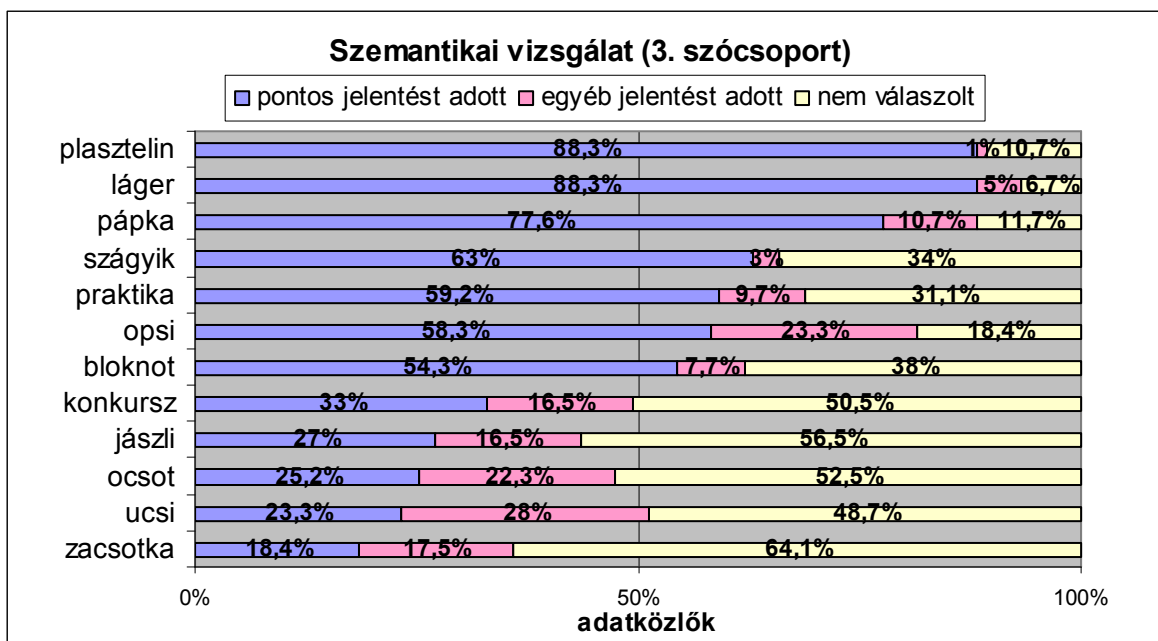
'Diákszálló' és 'kollégium' szinonim jelentések formájában határozta meg az adatközlők 55,3%-a az *opsi* szó tartalmát. Egy másik jelentéstartalmat is lefed ez a szó a megkérdezettek szerint, ehhez érkeztek a következő variációk: *lakótelep, lakóhely, többszemélyes lakóház, lakás, lakóház, munkahelyhez adott lakhely, munkásszálló, szállás*. Az orosz szó elsődleges szótári jelentése 'közös lakás/szállás', ebből fejlődhetett ki a szó 'munkásszálló' jelentése.

Az *ucsi* az *ucsilistye* rövidített formája, de a diákok körében és talán a köznyelvben is elterjedtebb, mint a hosszú változat. A pontos 'szakközépiskola' jelentés mellett 'szakképző', 'szakképző iskola', 'szakintézmény' jelentéseket is kreáltak az adatközlők, s itt is többen csak a fölrendelt nemfogalmat (*iskola*) voltak képesek lejegyezni.

Ebben a csoportban kissé kakukktójásként hathat az *ocsot* 'beszámoló, jelentés' szó, de lényegében beszámoló készítése a közigazgatástól, az oktatásügytől sem áll olyan messze. Ez a szó is a kevésbé ismertek közé tartozik, de ennek legfőbb oka az lehet, hogy a tizenéves adatközlőimnek még nem volt alkalmuk ezzel találkozni. Az adatközlőim kevesebb, mint fele válaszolt rá valamiképpen, de csak negyede adta meg a megfelelő 'elszámolás, jelentés, beszámoló' jelentést.

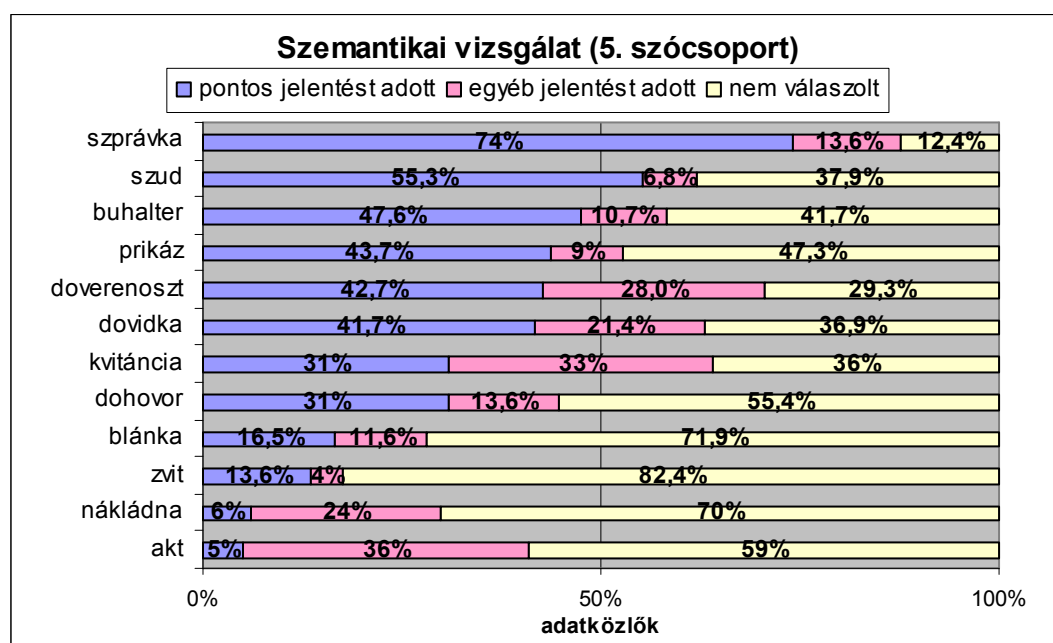
E szócsoport lexemái közül a *zacsoška* 'leckeönyv' a legkevésbé ismert szó, ami tekintve, hogy az ukrán felsőoktatás szókincséhez tartozik, amelyben adatközlőim nagy része még nem vett részt, várható volt. Az adatközlőknek mindössze 18,4%-a ismerte a szó jelentését, s néhány egyéb helytelen próbálkozáson kívül a többiek semmit sem írtak mellé. A vizsgálat eredményeit az alábbi diagram ábrázolja:

A negyedik csoportban 18 szót vizsgáltam, így ez lett a legterjedelmesebb kategória. Arra számítottam, hogy mivel ezek szavak a mindennapi életben, a háztartásban fordulnak elő, s ezeket használják a leggyakrabban, ebben a kategóriában kevés megmagyarázhatatlan szó lesz számukra. Ez nem valósult meg teljesen, ami annak köszönhető, hogy egyes szavak, főképp amelyek a szovjet érában terjedtek el, már kikoptak a használatból, a mai fiatalok már nem ismerik azokat. Az adatközlők 91%-a ismerte a *váfli* szót, így ez a legmagasabb érték. A *bánka* 'befőttesüveg' szót 74% ismerte, egyesek viszont 'üvegedény' jelentésben határozták meg. Szintén 74%-os a *szpicski* 'gyufa' kölcsönszó ismerete. A *kriska* szó mellé 73% írta a helyes jelentést, s ugyancsak ennyien jegyezték le a *szálátnak* megfelelő 'saláta' jelentést. Ennél kicsit kevesebben adták meg a *petruska* pontos jelentését, de még mindig 70% fölötti az eredmény. A legkevésbé ismert szavak közé tartozik a *bidon*, *buhánka*, *bocska* és *cserpák*. Ezek közül is a *bidon* áll az utolsó helyen, meglepően kevés adatközlő ismerte: csak öt fő adta meg a 'kanna' jelentést. Az adatközlők nem erősítették meg a *persziki* szótáramban szereplő 'barack ízű üdítőital' jelentését. Valójában a *непчук* őszibarackot jelöl, de a legtöbben nem pontosították a barack fajtáját. Egyesek felismerték, hogy az *-i* véghangzó az orosz többes szám jele lehet a *persziki* szó végén, így 'barackok' jelentést írtak a szó mellé.

A helyes jelentés kiválasztásakor egyes szavaknál problémákkal kellett szembenéznem. Első látásra az alábbi meghatározások mindegyikébe beilleszthető a *csájnik*: 'teafőző', 'teáskanna', 'vízforraló', 'teáskancsó', 'teakiöntő', 'teatartó'. Jómagam viszont fenntartással kezeltem ezeket. A ht-szótárban is szereplő 'teáskanna' mindenképp elfogadható, a 'teafőző' is megállja a helyét, de mivel a *csájnik* olyan kiöntő résszel rendelkező edényt jelent, amelyet

'Megbeszéljük!'). Az *akt* 'jegyzőkönyv' szóval kapcsolatban, amit ugyan pontosan nem tudtak megnevezni, többen helyesen felidéztek, hogy valami büntetéssel kapcsolatos dokumentumról van szó, így ilyen megoldásokat is kaptam: *büntetési eljárásnál írják a büntetés folyamán, büntetési irat, büntetőcédula*. A speciálisabb, nem gyakran használatos dokumentumok magyar megfelelőjét nagyon kevesen ismerték, így például a *nákládna* 'fuvarlevél' jelentését. A jelentések ismerete tehát a következőképpen alakult:

Megjegyzendő, mivel mindegyik témakörben előfordult, hogy a pontos meghatározás ismeretének hiányában az adatközlők gyakran körülíráshoz folyamodtak. A *bagázsnyik* kölcsönszót például *tárgyak tárolására használják* definíciószerű mondattal határozta meg egy adatközlő; a *povorotlámpa* körülírása *amivel azt jelzik, merre megy az autó; egy kötöző anyag, amelyet az egészségügyben használnak* pedig a *bint* meghatározására született. Ez is azt mutatja, hogy bár ismerik a szó által jelölt fogalmat, de a pontos magyar megfelelő sokszor még passzív szókincsükben sem él.

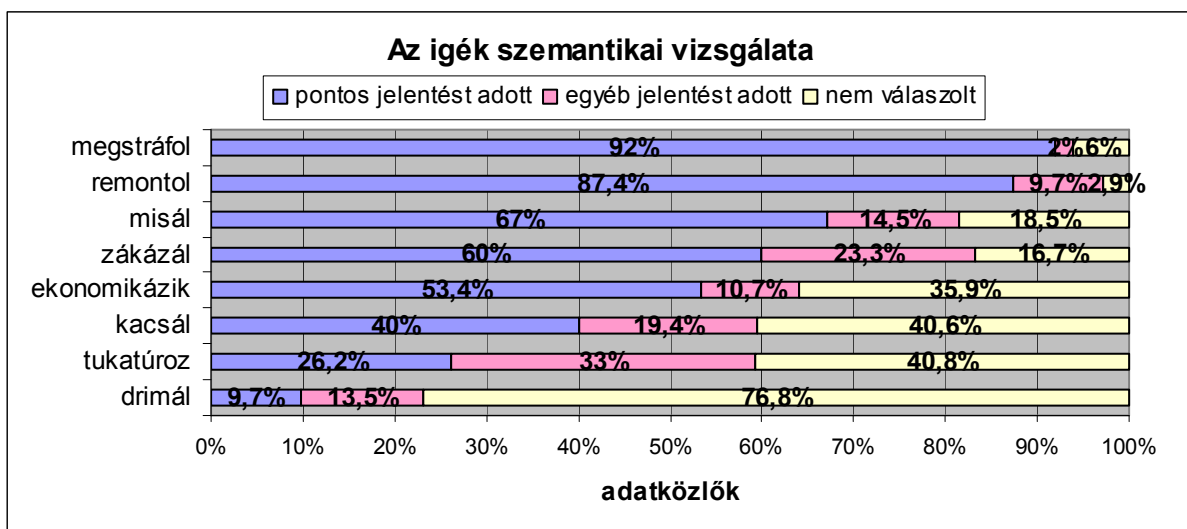
5.10. Az igék szemantikai vizsgálata

A főnevekhez képest sajátosabb helyzet alakult ki az igék vizsgálatánál, ugyanis a szógyűjtés folyamán egyes, számomra ismeretlen igék csak 1-2 adatközlőtől érkeztek, ami alapján még nem lehet egyértelműen kimondani, hogy egyenlőség tehető a szó és a megadott jelentése között, mert esetleg egyéni alkotásokról van szó. Rögtön az első ige a listán problematikus ebből a szempontból, ugyanis az azt beküldő adatközlő a *betormozol* igehez 'lefékez (agyilag)' jelentést társított. A kérdőíves vizsgálat során viszont csupán hét adatközlő rendelt absztrakt jelentést a szóhoz, a többiek konkrét jelentésűnek vélték, azaz a *fékez* ige

valamilyen igekötővel ellátott alakját választották. Egyébként a szógyűjtés során kapott jelentést is megerősítette néhány adatközlő: 'bekattan', 'megbolondul', 'bebutul', 'megijed', 'lassú a felfogása', 'leblokkol'. Ebből az derült ki számomra, hogy valószínűleg nem általánosan elterjedt kölcsönszó ez, vagy ezen a területen nem használják.

Érdekes, hogy az *ekonomikázik* ige magyar megfelelőjeként nagyon sokan, az adatközlők 41%-a a 'spórol' igét választotta, ami nem az igényes nyelvhasználat része. A *tukatúroz* igét szintén a 'pucol' nem túl igényes szóval magyarázta 11,6%. Látványosan a legkevésbé ismert ige a *zsekál*, amelyet a szógyűjtés során 'vár' jelentésben küldtek be. A kérdőíves vizsgálatban csupán két fő írta ugyanezt a jelentést, két fő pedig népetimológiás alapon a hasonló hangzásra építve a 'szekál' és 'ingerel' igékkel hozta összefüggésbe.

Az alábbi diagramon csak a valamilyen jelentésnek tökéletesen megfeleltethető igéket mutatom be:

5.11. Az elterjedtségi vizsgálat eredményei

A szavak jelentésének megadása után az adatközlőknek az volt a feladatuk, hogy a kialakított szópárok (kölcsönszó és a jelentése) elemei közül bekarikázással kiválasszák azt, amelyiket véleményük szerint gyakrabban használnak Kárpátalján. Sajnos nem vizsgálható a teljes mintán ez a szempont (ennek köszönhetőek a „nincs adat” oszlopban található magas értékek), mivel az adatközlők többsége megfedkezett erről a feladatról, s kevesen választották ki az általuk preferált változatot. Viszont így is kiemelhető néhány szó, amelyeket viszonylag sokan preferáltak a másikkhoz képest.

	Kölcsönzó preferálása*	Magyar megfelelő preferálása	Nincs adat
amortizátor	26	0	77
apteczka	41	3	59
bagázsnyik	40	5	58
bordácski	18	6	79
kapot	23	1	79
povorotlámpa	32	4	67
pricept	41	4	58
szolárka	44	3	56
záprávka	27	9	67
analiz	40	0	63
bint	36	1	66
felcser	41	4	58
gripp	43	4	56
medszesztra	42	4	57
spric	38	5	60
láger	25	12	66
opsi	29	4	70
páпка	39	2	62
plasztelin	42	2	59
praktika	36	1	66
ucsi	23	5	75
bánka	21	12	70
csájnik	27	5	71
cserpák	20	4	79
kriska	22	16	65
pácski	37	9	57
persziki	4	18	81
petruska	10	21	72
sláng	45	5	53
szitka	25	12	66
sztákán	6	18	79
váfli	32	13	58
akt	20	3	80
doverenoszt	33	4	66
dovidka	29	7	67
kvitancia	32	1	70
szprávka	41	2	60

* A táblázatban szereplő számadatok az adatközlők számát (fő) jelölik.

A meglévő adatok alapján szinte mindegyik fent bemutatott szó esetében a kölcsönszavak javára dől el az elterjedtségi arány. Kivételek ez alól a *petruska*, a *persziki* és a *sztákán* kölcsönszavak, amelyeknek magyar megfelelőjét jóval többen választották, mint a kárpátaljai változatot. Így ebből arra következtethetünk, hogy az utóbb említett három átvételt csak elvétve használja a vizsgált közösség, velük szemben a magyar köznyelvi szó az elterjedtebb. Kicsi a különbség a *bánka*, *kriska* és *szitka* szavak választási értékeiben, a végső eredmény nagy mértékben függne a további adatoktól, s akár az ellenkező oldalra is dőlhetne az elterjedtségi arány.

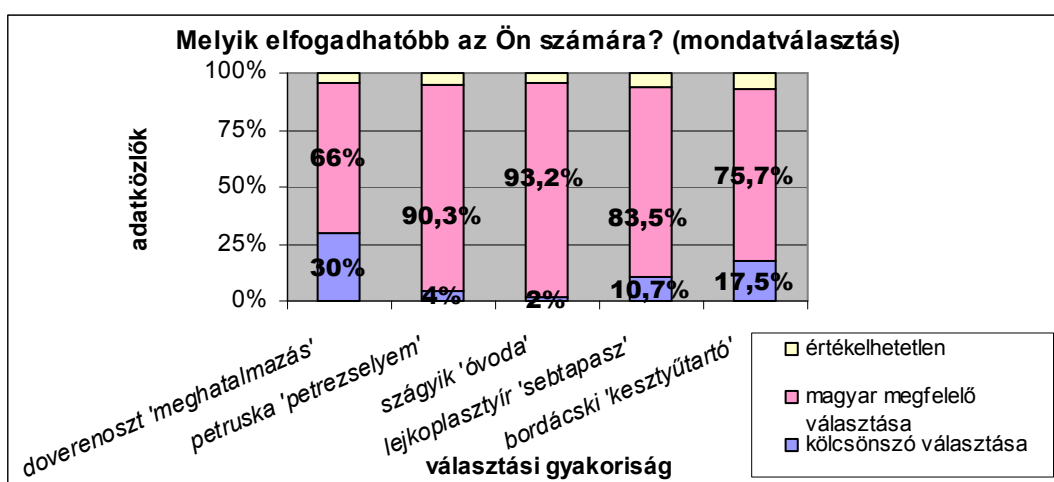
A feladathoz tartozó „Hol, milyen szituációkban használja vagy hallja ezeket a szavakat?” kérdésre adott válaszok egyrészt tükrözték a fogalomkört, amelybe besorolhatóak a szavak, másrészt alátámasztották, hogy valóban hallják, használják a megadott szavakat. Az egészségügy és a hivatali élet körébe tartozó szavakhoz gyakran írták, hogy a kórházban, a klinikán, illetve a hivatalokban ügyintézés során használják azokat. A fogalomkör felismerése alapján írták ezt az adatközlők véleményem szerint. Ennek ellentmond a Kárpátalján végzett nyelvhasználati színterek vizsgálatának eredménye, miszerint az informális színterek felől a formálisok felé haladva a magyar nyelv egyre jobban kiszorul a nyelvhasználatból. Vegyesen használják a magyart és a többségi nyelvet a boltban, a postán, az orvosi rendelőben, illetve szakmai, munkahelyi környezetben. Bankban, hivatalokban, rendőrségen, bíróságon és vendéglőben a többségi nyelv használata dominál (CSERNICKÓ: 2003: 83). A magyar többségű Beregszászban és környékén 2002-ben végzett esettanulmányból az derül ki, hogy a fentebb említett színtereken lehet boldogulni magyar nyelven a szóbeliség szintjén, de nyomtatványok, tájékoztatók, feliratok szinte csak ukrán nyelven, esetleg oroszul állnak rendelkezésre (CSERNICKÓ 2003: 93–104). A helyzet azóta sem lett kedvezőbb. Az adatközlők válaszaikban egyrészt kiválasztották a nyelvhasználati színtereket (közlekedés, utazás, autóbolt, autóvezetés, kórház, iskola, otthon, háztartás, munkahely, bolt, piac, hivatal, bíróság, könyvelőség, rendőrség), illetve a szavakat tulajdonképpen a megfelelő regiszterbe sorolták saját, laikus meghatározásaikkal (mindennapi nyelvben, mindennapi párbeszédben, a köznyelvben, szaknyelvben, általában).

5.12. A tesztkérdések eredményei

A 6., 7., 8., 9. és 11. feladat tartozik ide. A „Jónak tartja-e ...”, illetve „Melyik elfogadhatóbb az Ön számára?” típusú kérdések tulajdonképpen jól illeszkednek az ún. MOZAIK2001 *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* című kutatáshoz, amelyet Kárpátalján is elvégeztek. A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola LIMES Társadalomkutató Intézete

500 fiatal értékrendszerét, életkörülményeit, terveit, a világhoz való hozzáállását térképezte fel 2001 folyamán. A szülőföldhöz, nemzethez, szűkebb környezethez való viszonyulás és a csoporthoz tartozás kérdése is felmerült. A megkérdezett fiatalok 57%-a kárpátaljai magyarnak, 35%-uk pedig jelző nélküli magyarnak tartja magát. A legtöbben először is Kárpátalját tartják szülőföldjüknek (54%) és hazájuknak (43%), utána szűkebb lakhelyüket, városukat vagy falujukat nevezték meg következő kötődési helyszínnek. Az derült tehát ki, hogy nagyon erős a Kárpátaljához való kötődés érzése (CSERNICSKÓ–SOÓS 2002: 95–136). Mivel ezek a kölcsönszavak szintén lakhelyük különleges jellegzetességei, azt feltételezhetnénk, hogy ezeknek a tipikusan kárpátaljai nyelvi elemeknek az elfogadása is magától értetődő lesz ugyanettől az érzéstől táplálva. Nem minden esetben tapasztaltam ezt, de ebben nagy szerepe lehetett a meggyökeresedett nyelvművelői hagyományoknak és az anyanyelvi oktatás ebből fakadó hiányosságainak, ugyanis a fiatalokban nem tudatosítják kisebbségi helyzetük természetes nyelvi velejáróit.

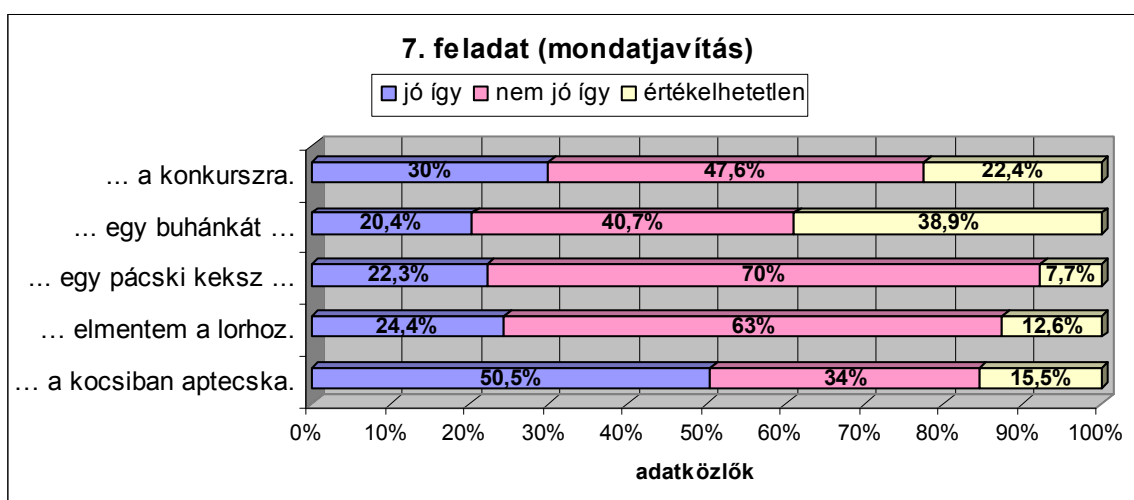
A 6. mondatválasztási feladatban olyan egyszerű, tagolt mondatokba foglaltam a kölcsönszavakat, amelyek valóban előfordulhatnak a hétköznapi beszédben Kárpátalján. Egy-egy kölcsönszót és azok magyar köznyelvi változatát tartalmazzák a mondatpárok, amelyek közül az adatközlőnek a számára elfogadhatóbbat kellett kiválasztania. Minden esetben a magyar köznyelvi változatot tartották elfogadhatónak. A *doverenoszt* esetében volt a kölcsönszó elfogadási aránya a legmagasabb (30%), a *bordácski* és a *lejkoplasztyír* választása pedig 10% fölé esett. A legkevésbé a *petruska* és a *szágyik* változatot fogadták el, ami azt mutatja, hogy bár LIZANEC szótárába felvette és a kárpátaljai lexikai sajátosságnak tartja ezeket, a vizsgált korosztály nyelvhasználatában a vizsgált járásban egyáltalán nem jellemzőek.

A 7. mondatjavítási feladatban már nem ilyen negatív a mérleg a kölcsönszavak rovására, ami alátámasztja azt is, hogy a feladat típusa befolyásolja a választást. A következő mondatokat vizsgáltam:

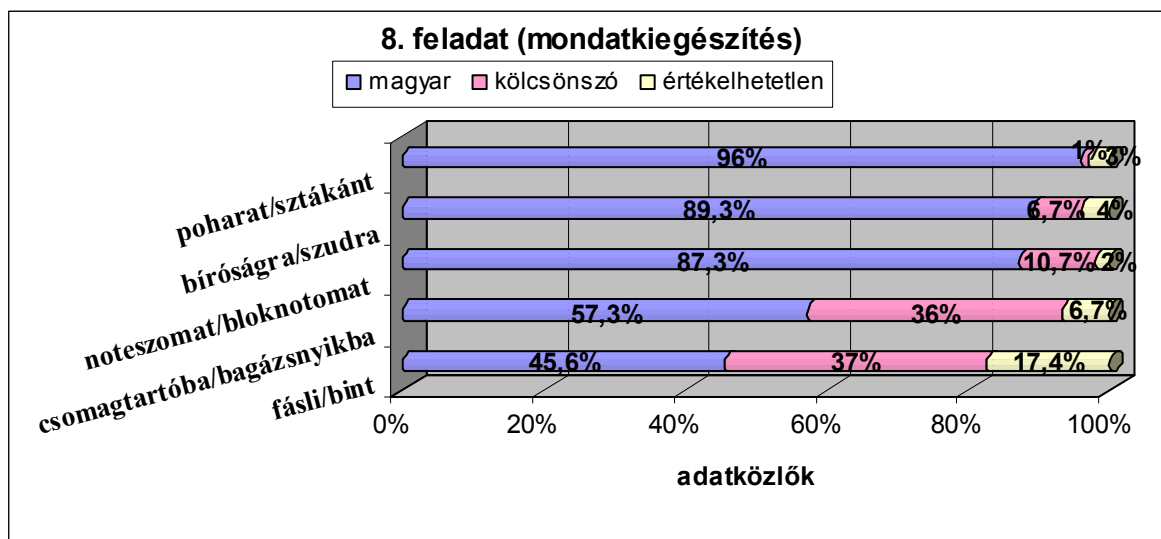
- A, Az 5. osztályból hatan neveztek be a konkurszra.
- B, Vettem egy buhánkát a boltban.
- C, Már csak egy pácski keksz van itthon.
- D, Nagyon fájt a fülem, ezért elmentem a lorhoz.
- E, Megbüntetett a rendőr, mert nem volt a kocsiban aptecska.

Előfordult, hogy bár nem tudta az adatközlő kijavítani a mondatot, mégis úgy érezte, hogy nem maradhat úgy, mindenképp javításra szorul. Végül is nem választom szét a két esetet, jónak vagy nem jónak tartott kategóriába sorolom a kapott válaszokat.

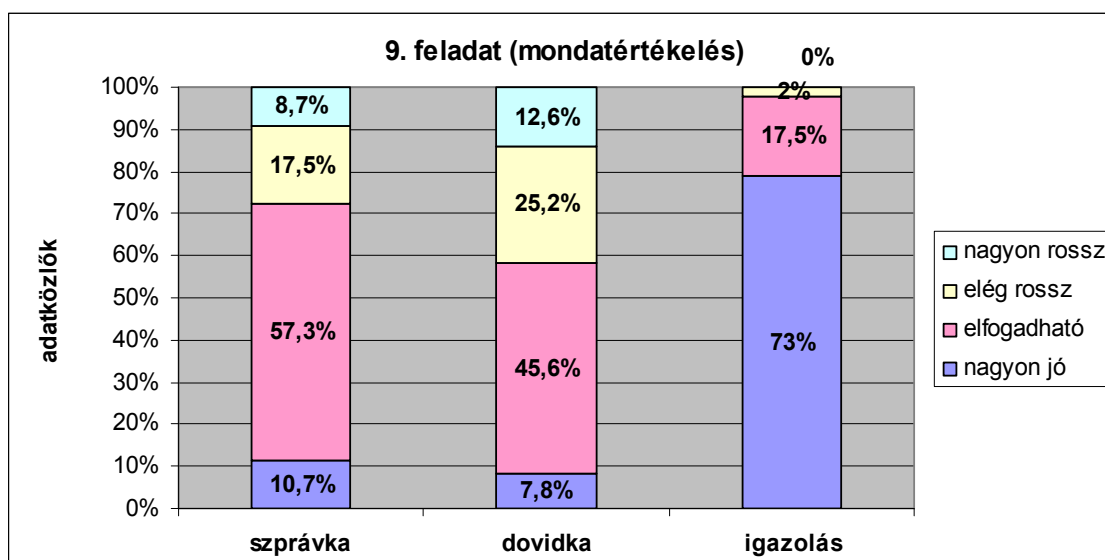
A diagramból kitűnik, hogy a leghelytelenebbnek a *pácski* és a *lor* kölcsönszavakat tartalmazó mondatot tartották az adatközlők, 70 és 63%-uk javította ki azokat. Figyelemreméltó, hogy bár a *buhánkát* tartalmazó mondatot is csak 20,4%-uk tartotta jónak, de ennek ellenére sem javították ki annyian, mint az említett két másik mondatot, viszont magas azok aránya, akik mellőzték a válaszadást. Véleményem szerint a szó ismeretének hiánya váltotta ki ezt a helyzetet, ugyanis mivel az adatközlőknek fogalmuk sem volt arról, mit jelent a mondat, azt sem tudták eldönteni, hogy valóban létezik-e ilyen mondat. Az *aptecskát* tartalmazó mondatot viszont az adatközlők fele jónak találta, így megállapíthatjuk, hogy ez a szó integrálódott a legjobban a nyelvükbe, ennek használata vált ki a legkevésbé ellenérzést belőlük.

A 8. ún. mondatkiegészítési feladatban két előre megadott lehetőség közül azzal a szóval kellett kiegészíteni a mondatot az adatközlőnek, amelyiket Kárpátalján valóban a legtöbbször használja abban a megadott mondatban.

Mindegyik vizsgált esetben a magyar szót választották ki nagyobb arányban az adatközlők, azaz azt állítják, hogy a kölcsönzővel szemben a magyar megfelelő a szokásosabb. Főképp a *sztákán*, a *szud* és a *bloknot* szavakról derült ki az, hogy nem használják a mindennapi megnyilatkozásaik során, mivel 96, 89,3 és 87,3%-uk választotta a magyar köznyelvi változatot. A *csomagtartó* és a *bagázsnyik* esetén már nincs olyan nagy különbség, a *fásli* és a *bint* viszont akár egyenrangú lexikai változatoknak is nevezhetők, hiszen közel ugyanannyian választották a *bint* kölcsönzőt, mint a magyar köznyelvi *fásli* lexémát.

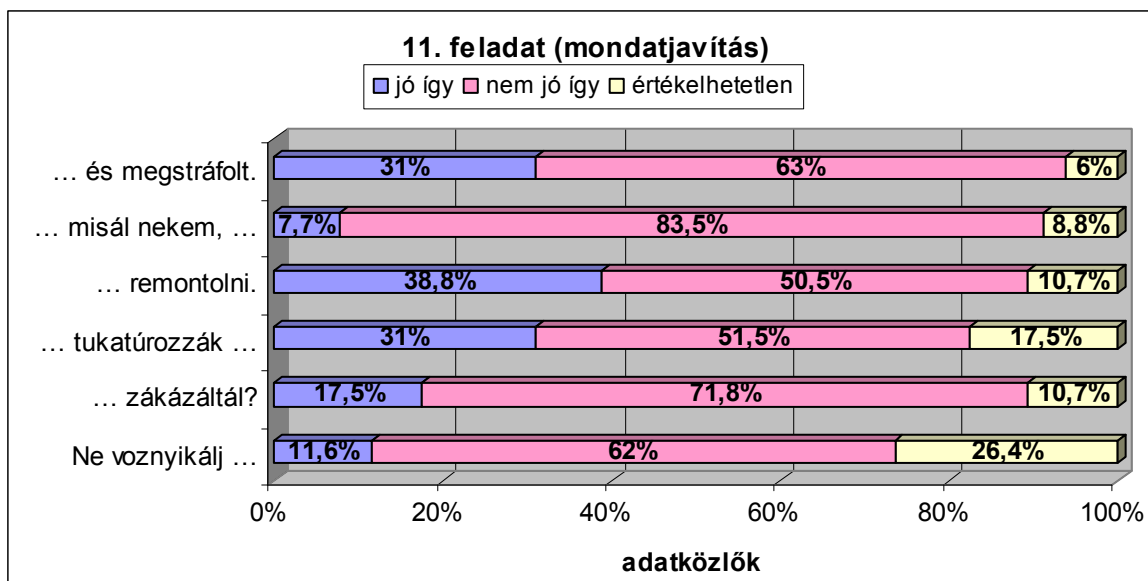
A legérdekesebb a 9. mondatértékelési feladat, amely során az adatközlők tulajdonképpen e szavakhoz való hozzáállásukat, a kölcsönzőszavak elfogadását értékelik négy fokozatú skálán (nagyon jó, elfogadható, elég rossz, nagyon rossz), ennél fogva mini nyelvi attitűdvizsgálatnak is tartható. Három megegyező jelentésű mondatot, amelyekben csupán egy szó különbözött, kellett értékelni az adatközlőknek. A feladat alkalmas arra, hogy rávilágítson egy nyelvi változásra, ha valóban arról van szó. Az *igazolás* magyar szó lexikai változataként a II. világháború után megjelent a *szprávka* orosz átvétel, amely akkora teret hódított, hogy szinte teljesen kiszorította a köznyelvből a magyar változatot. A *dovidka* ukrán átvétel egy jelenkori jelenség, amely az ukrán hatására terjed. A három mondat összevetésével választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a *dovidka* átvette-e a már a *szprávka* helyét, vagy csak azon az úton halad azzal, hogy a jelenleg szinonimájaként használható.

A diagramból kitűnik, hogy a magyar igazolás szót tartalmazó mondatot értékelték kimagaslóan a legtöbben nagyon jónak, mint ahogyan ez várható volt. Közel ugyanannyian, azaz az adatközlők körülbelül fele tartja elfogadhatónak a *szprávka* és a *dovidka* szót. A *dovidkát* többen tartják elég rossznak és nagyon rossznak, mint az orosz átvételt, de ez folyamatosan csökkenhet az évek során, mint ahogyan az utóbbi néhány év folyamán fokozatosan a passzív szókincsből a nyelvhasználat részévé vált. A közel azonos elfogadási arány azt mutatja, hogy a *dovidka* egyre inkább teret nyer, a *szprávka* mellett szinonimaként él.

A 11. ugyancsak mondatjavítási feladat, amelyben hat különböző igét tartalmazó mondatról kellett az adatközlőknek megállapítaniuk, hogy jónak vagy helytelennek találják abban a formában, s az utóbbi esetben javaslatokat tehetnek a mondat kijavítására:

- A, Megállított tegnap a rendőr és megstráfolt.
- B, Tedd el innen ezt a táskát, misál nekem.
- C, Elvittem a kocsit remontolni.
- D, Pistáék már tukatúrozzák a házukat.
- E, Hány kiló paradicsomot zákázáltál?
- F, Ne voznycikálj itt nekem, jobb lesz, ha visszamész a szobádba.

Össességében az adatközlők több mint fele mindegyik mondatot inkább helytelennek találta. Különösen elítélték a *misál* kölcsönszót tartalmazó mondatot, a legtöbben, 83,5%-uk ennek a javítását szorgalmazta. A legváltozatosabb javítási javaslatok a *voznyikál* igére érkeztek, ami arra utal, hogy bár nem igazán ismerik a szót, úgy érezték, hogy nem állja meg a helyét. Tulajdonképpen a mondat második részéből következtettek az első tagmondat jelentésére, s valóban olyan szavakat írtak, amelyek az értelem sérülése nélkül beilleszthetőek a megadott mondatba: *téblábol*, *pattog*, *beszél*, *kiabál*, *rendetlenkedik*, *sír*, *veszekedik*, *ordibál*, *énekel*, *panaszskodik*, *nyávog*, *felháborodik*, *háborog*, *okoskodik*, *felesel*, *hisztizik*, *zavar*. Népetimológiai úton a hangzás alapján a *kornyikál* igét hozták összefüggésbe a *voznyikál*-lal. Egy adatközlő a *voznyik* 'hívás' főnevet vélte a szóban felfedezni, amelyre a szó orosz *звонюк* 'hívás' főnévvel vagy *звонить* 'hív' igével való összeecengéséből következtethetett, s ez alapján a 'hívni' jelentést társította hozzá.

5.13. A hipotézisek ellenőrzése

Első hipotézisem első része már a szemantikai vizsgálat taglalása során bizonyítást nyert, hiszen látványosan kevesen ismerik a kölcsönszavak pontos jelentését. A vizsgált 65 főnév közül csupán 15 esetben fordult elő, hogy az adatközlők legalább 70%-a ismerte a megfelelő jelentést, s csak háromban volt 90% körüli az eredmény. A 8 jelentésnek egyértelműen megfeleltethető ige közül pedig két esetben válaszolt jól az adatközlők legalább 80%-a. A minta a válaszadók tanulmányainak nyelvét tekintve igencsak homogén lett, emiatt csak a nyelvtudással való összefüggés vizsgálható. Érdekes külön megvizsgálni az orosz és az ukrán nyelvvel való összefüggést is. A nyelvtudás öt fokozatát két csoportra redukáltam az összehasonlítás könnyebbége végett, így azok, akik a kérdéses nyelveket kicsit vagy

egyáltalán nem beszélnek, tartoznak a nem jól beszélők kategóriájába, míg az ettől jobb nyelvtudással rendelkezők alkotják a jól beszélők kategóriáját. Bár a nyelvtudásnak a szavak ismeretével való összefüggése statisztikailag egyik esetben sem mutatható ki, de az összesített adatok mégis látványos különbségeket tükröznek.

Orosz nyelvtudás	Adatközlők száma	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nem jól beszél	73	33,09	13,10	4	60
Jól beszél	13	53,15	10,54	36	69
Teljes	86	36,13	14,60	4	69

A fent meghatározott szétválasztás szerint 73 adatközlőt soroltam a nem jól beszélők és 13-at a jól beszélők kategóriájába. Az előbbieket átlagosan 33 szó jelentését ismerték, míg a jól beszélők látványosan többet, 53 jelentését, s emellett sokatmondó az is, hogy közöttük mindenki minimum 36 szónak ismerte a jelentését. Kétmintás t-próba segítségével is belátható, hogy az oroszul jól beszélők átlagosan 20-szal több szót ismernek, mint az oroszul nem jól beszélő társaik.

Az ukrán nyelvtudással való összefüggés hasonlóképpen alakult. Átlagban szintén a jól beszélők ismernek több szót, pontosan 46-ot szemben a nem jól beszélők 30 szavas átlagával, s közülük mindenki legalább 16 szónak ismeri a jelentését. Ugyancsak hasonló eredményt kaptunk a kétmintás t-próba alkalmazásával, vagyis úgy tűnik, a nyelvtudás foka befolyásolja a kölcsönszavak jelentésének ismeretét.

Ukrán nyelvtudás	Adatközlők száma	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nem jól beszél	67	30,41	12,71	4	65
Jól beszél	30	46,10	12,05	16	69
Teljes	97	35,27	14,42	4	69

Többet tudnak ukránul jól, mégis a szavak jelentésének ismeretét ez nem befolyásolja, sőt az átlagosan ismert szavak száma is kevesebb, ami azt mutatja, hogy az orosz nyelv ismerete fontosabb a szavak jelentésének meghatározásakor. Ez azért is lehetséges, mert a szavak többsége orosz átvétel, a szovjet érában elterjedt és meghonosodott lexéma. A kérdőívben csupán hét bizonyíthatóan ukránból átvett szó szerepel, a többi orosz átvétel, vagy nem állapítható meg egyértelműen az eredete. Az orosz és az ukrán nyelvben viszont nem kevés hangalaki homonima található, például *konkursz*, *akt*, aminek köszönhetően az ukránul tudó egyén megfejtetheti az eredetileg oroszról átvett szó jelentését is és fordítva.

Az elterjedtségi vizsgálat során a kölcsönszavak használatát sajnos kevés adatközlő határozta meg, s a választ nem adók nem tartozhatnak a vizsgált mintába. Mégis egy-egy sokak által választott szó esetében érdemes megvizsgálni, hogy leszűrhető-e valamilyen összefüggés. A *sláng* kölcsönszót 43 adatközlő választotta szemben a vele szópárt alkotó 'locsolócső' vagy 'cső' magyar lexémával, amelyet öt fő választott. Ez egyértelműen jelzi, hogy a kölcsönszót használják gyakrabban Kárpátalján.

	<i>sláng</i>	%-ban	<i>locsolócső</i>	%-ban
14-19	28	58,3%	4	8,3%
20-29	8	16,7%	0	0%
30-39	2	4,2%	1	2,1%
40-65	5	10,4%	0	0%

Érdekes egybeesés, hogy a *sláng* választóinak aránya a különböző korcsoportokban a válaszadók korcsoportjainak arányában oszlik meg. A *sláng* preferálói közül 36 fő a Beregszászi járásból kerül ki, míg a többi 7 fő más kárpátaljai járás lakosa. A khi-négyzet próba alkalmazása után megállapítható, hogy e kevés adat alapján kortól, nemtől, lakhelytől, nyelvtudástól független, hogy melyik szót választják a kárpátaljai beszélők. Viszont egymintás binomiális próba alkalmazásával magas megbízhatóság mellett állítható, hogy a vizsgált közösségben többen választják a *sláng* szót, sőt még az is igaz, hogy több mint 80%-uk.

A legújabb, Kárpát Panel 2007 nevet viselő kárpát-medencei összehasonlító szociológiai vizsgálat és Árpá Zsuzsanna 2007-ben kárpátaljai főiskolások és egyetemisták körében végzett vizsgálata, amelyek a végeredményt tekintve összhangban vannak egymással, a kárpátaljai magyaroknak a közösségükhöz és a nyelvükhöz való hozzáállását, identitását vette górcső alá. Árpá Zsuzsanna kutatásából az derült ki, hogy míg a vizsgált fiatalok a saját nyelvváltozatukat kedvezően ítélték meg, a szláv szavakat anomáliáknak tartják. Ugyanezt a fenntartást támasztják alá saját vizsgálatom eredményei, amely a 3. hipotézisem ellenőrzésekor került felszínre. A 6. és a 8. tesztfeladatból egyértelműen az derül ki, hogy ha két előre megadott lehetőség közül kell a mondatba beilleszteni a magyar szót vagy a saját nyelvváltozatuk kölcsönszavát, akkor magas arányban, átlagosan az adatközlők 78,42%-a a magyar szót választja. Abban a feladattípusban, ahol az adatközlőnek előbb el kellett döntenie, hogy elfogadható-e számára a mondat, majd pedig saját magának kellett azt kijavítania, átlagosan az adatközlők 58,87%-a gondolta úgy, hogy a kölcsönszót tartalmazó mondat nem helyes. Mindezek alátámasztják hipotézisemet, miszerint a magyar sztenderd szavakat tartják elfogadhatóbbnak az adatközlők.

6. Összegzés

Különleges helyzetben vannak a vizsgálatom tárgyát képező kölcsönszavak. Főképp a közvetlen átvételeken érződnek erőteljesen a szláv nyelv nyomai, mégis magyar anyanyelvű beszélők magyar nyelven tett megnyilatkozásaik során használják azokat. Egyes szavak olyannyira beépültek nyelvi rendszerükbe, hogy teljesen kiszorították a magyarországi magyarból ismert alakokat. Eredményeim is egyértelműen azt mutatják, hogy a vizsgált kölcsönszavakat széles körben ismerik és használják a Kárpátalján élők. Bár a jelentés-meghatározások vagy hiányosak voltak vagy elég széles skálán mozognak, és a pontos jelentést összességében viszonylag kevesen tudták, de mindez szintén azt erősíti meg, hogy e szavak magyar köznyelvi változatát szinte egyáltalán nem használják Kárpátalján, mert a szláv kölcsönszó terjedt el általánosan a szociológiai tényezőktől függetlenül. Bár az elterjedtségi vizsgálat nem bizonyult eredményesnek, mégis egyes szavak magas választási aránya feltételezi a szó szinte kizárólagos használatát. A különböző tesztfeladatok eredményei viszont nem támasztják alá a kölcsönszavak preferáltságát, sőt inkább ellentmondanak neki, ugyanis a magyar köznyelvi szavak kedvezőbb megítélést kaptak. Ennek oka kereshető a megfigyelői paradoxon meglétében, illetve a berögzült nyelvművelői hagyományok hatásában. Egy rövid feladattal azt is sikerült felvillantanom, hogy az ukrán kölcsönszók a nagyobb számú oroszok mellett egyre nagyobb teret nyernek, amely az ukrán és orosz nyelv presztízsbeli változását mutatja az orosz rovására. Ezek az évtizedek óta használatos kölcsönszavak viszont már nem törölhetők ki, s nem is kell kitörlődniük a beszélők verbális repertoárjából. Az anyanyelvi oktatás Kárpátalján nem hangsúlyozza kisebbségi nyelvhasználatuk különleges jellemzőit, pedig kárpátaljai származásúként én magam is fontosnak tartom, hogy a szociolingvisztika szemléletét követve tudatosítani kell az ott élőkben — és a negatív előítéletek kiszorítása végett a magyarországi magyarokban is —, hogy életkörülményeik velejárói, természetes következményei a kölcsönszavak. Szójegyzékem is segítségére lehet az anyaországban élőknek, hogy megértéssel forduljanak a határon túliak felé, de a kárpátaljaiak is hasznát vehetik, hiszen ha nem is használják, de nem árt ha ismerik kölcsönszavaik magyar megfelelőjét.

Irodalom

- ÁCS ZOLTÁN (1984): *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- ÁRPA ZSUZSANNA (2007): Identitásvizsgálatok a kárpátaljai magyar diákok körében. *Acta Hungarica XVIII (2007)*: 49–54.
- BALOGH LAJOS (1993a): Néhány megjegyzés a Kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. *Magyar nyelv LXXXIX (1993)*: 225–229.
- BALOGH LAJOS (1993b): A magyar nyelv Kárpátalján. In: LIZANEC PÉTER, HORVÁTH KATALIN szerk. (1993): *Az ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye: (A Magyar Filológiai Tanszék fennállásának 30. és az Ungvári Hungarológiai Központ 5. évfordulójára)*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 107–121.
- BARTHA CSILLA (1996): A kétnyelvűség-kutatás szociolingvisztikai módszerei. In: TERTS ISTVÁN szerk.: *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól*. Janus Pannonius Tudományegyetem PSZM Projekt Programiroda.
- BARTHA CSILLA (1998): *A szociolingvisztika alapjai*. Budapest, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. (Magyar Nyelvészeti Továbbképzési Füzetek 2.), 14–16.
URL: http://mnytud.arts.unideb.hu/tananyag/szoclingv_alap/bartha_szocl.pdf
- BARTHA CSILLA (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN szerk. (2004): *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár, PoliPrint.
- BOTLIK JÓZSEF–DUPKA GYÖRGY (1991): *Ez hát a hon...Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991*. Budapest-Szeged, Mandátum-Univerzum.
- CSERNICKÓ ISTVÁN–VÁRADI TAMÁS szerk. (1996a): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- CSERNICKÓ ISTVÁN (1996b): A nyelvi eszmény és a valóság. (Gondolatok a kárpátaljai magyarság kétnyelvűsége kapcsán). *Hatodik Síp VIII. évfolyam* (1996. ősz): 26–35.
- CSERNICKÓ ISTVÁN (1997): Amit a kárpátaljai magyar kétnyelvűségről tudunk. In: KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR szerk.: *Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 88–93.
- CSERNICKÓ ISTVÁN (1998b): Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban. In: LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA szerk.: *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 44–59.
- CSERNICKÓ ISTVÁN–SOÓS KÁLMÁN (2002): MOZAIK2001 Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: SZABÓ ANDREA et al. szerk.: *MOZAIK2001 Gyorsjelentés Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 91–135.
- CSERNICKÓ ISTVÁN szerk. (2003): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár, Poliprint.

- CSEERNICKÓ ISTVÁN–PAPP GYÖRGY–PÉNTEK JÁNOS–SZABÓMIHÁLY GIZELLA (2005): A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv 101*: 105–113.
- CSEERNICKÓ ISTVÁN (2006): Az ukrán-orosz nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás 15. évf. 4.szám*: 764–769.
- DEME LÁSZLÓ (1995): Nyelvünk többközpontúságának kérdéséhez (tekintettel a mai történelmi helyzetre). *Magyar Nyelvőr, 119*: 357–365.
- DUPKA GYÖRGY (2000): *Kárpátalja magyarsága. Honismereti kézikönyv*. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- FODÓ SÁNDOR (1973): Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar Nyelvjárások XIX*: 41–52.
- GÁLDI LÁSZLÓ–UZONYI PÁL (2000): *Orosz–magyar szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRKE MAGDOLNA (1991): A kárpátaljai magyar szaknyelvek. In: GYÖRI–NAGY SÁNDOR–KELEMEN JANKA szerk. (1991): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I*. Budapest. 70–71.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ (2005): A határon túli magyarok számának alakulása az 1990-es években. *Magyar Tudomány 2005/2*: 132. URL: <http://www.matud.iif.hu/05feb/03.html>.
- HADROVICS LÁSZÓ–GÁLDI LÁSZLÓ szerk. (1986): *Orosz–magyar szótár I-II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HADROVICS LÁSZLÓ (1992): *Magyar történelmi jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HORVÁTH KATALIN–LIZANEC PÉTER (1993): A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. In: LIZANEC PÉTER, HORVÁTH KATALIN szerk. (1993): *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye: (A Magyar Filológiai Tanszék fennállásának 30. és az Ungvári Hungarológiai Központ 5. évfordulójára)*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 57–74.
- KARMACSI ZOLTÁN (2003): A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: CSEERNICKÓ ISTVÁN szerk. (2003): *A mi szavunk járása, Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- KATONA LÓRÁNT szerk. (1963): *Ukrán–magyar szótár*. Budapest-Uzsgorod, Akadémiai Kiadó, Kárpátontúli Területi Kiadó.
- KESZLER BORBÁLA szerk. (2006): *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KISS JENŐ (2002): *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KISS LAJOS (1976): Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. *Nyelvtudományi Értekezések 92. sz.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KIS TAMÁS: *A szleng fogalmáról*. URL: <http://ahet.ro/dossziek/tortenelem---tarsadalomtudomany/a-szleng-fogalmarol-1308-101.html>
- KNIEZSA ISTVÁN (1955): *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I-II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- KOLLÁTH ANNA (2005): Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. In: LANSTYÁK ISTVÁN–MENYHÁRT JÓZSEF szerk.: *Tanulmányok a kétnyelvűségről III.* Pozsony, Kalligram Kiadó, 15–30.
- KONTRA MIKLÓS (1991): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről.* Budapest.
- KONTRA MIKLÓS (1996): Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: DIÓSZEGI LÁSZLÓ szerk.: *Magyarságkutatás 1995-96.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 113–123.
- KÓTYUK ISTVÁN (1991): A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv. In: GYŐRI-NAGY SÁNDOR és KELEMEN JANKA szerk.: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.* Budapest, Széchenyi Társaság, 66–69.
- LANSTYÁK ISTVÁN (1991): Töprengések a szlovákiai magyarok kétnyelvűségéről. In: GYŐRI-NAGY SÁNDOR–KELEMEN JANKA szerk.: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.* Budapest, Széchenyi Társaság, 20-29.
- LANSTYÁK ISTVÁN (1995a): A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány 1995/10:* 1170–1185.
- LANSTYÁK ISTVÁN (1995b): A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni nyelvre). *Magyar Nyelvőr 119:* 213–236.
- LANSTYÁK ISTVÁN (2006): *Nyelvből nyelvbe: tanulmányok a szókölcsonzészről, kódváltásról és fordításról.* Pozsony, Kalligram Kiadó.
- LANSTYÁK ISTVÁN (2006): Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben. *Kisebbségkutatás 15. évf., 1. szám:* 60–73.
- LIZANEC, PETRO (1970): *Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai lapján).* Uzsgorod, Uzsgorodi Állami Egyetem.
- LIZANEC, PETRO (1992): *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- LIZANEC, PETRO (1993): Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: LIZANEC PÉTER, HORVÁTH KATALIN szerk. (1993): *Az ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye: (A Magyar Filológiai Tanszék fennállásának 30. és az Ungvári Hungarológiai Központ 5. évfordulójára).* Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 50–56.
- LIZANEC, PETRO (1996): *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II.* Ungvár, Patent Nyomdaipari Vállalat.
- LIZANEC PÉTER (2003): *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III.* Ungvár–Debrecen.
- LIZANEC PÉTER–HORVÁTH KATALIN: A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára (A-P). *Acta Hungarica IX-XVIII. évf.* Ungvár, Ungvári Állami Egyetem Hungarológiai Központ.
- MARCSENKO OLEKSZANDR (2008): *Kárpátalja. Turisztikai útikönyv.* Kijev, „Svit Uspihu” Kiadó.
- NÁDASDY ÁDÁM (2002): Egy mancsista vallomása. *Magyar Narancs XIV/2-3.*
- NÁDOR ORSOLYA és SZARKA LÁSZLÓ szerk. (2003): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- O. NAGY GÁBOR (1969): Szótártípusok. *Magyar Nyelv LXV/3:* 257–262.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ (1962): A szótárírás elmélete és gyakorlata a magyar nyelv értelmező szótárában. *Nyelvtudományi Értekezések 36,* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PAPP Z. ATTILA–VERES VALÉR szerk.(2007): *Kárpát Panel 2007: a kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái: gyorsjelentés.* Budapest, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

- PUSZTAI FERENC főszerk. (2003): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ROT SÁNDOR (1967): Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr XCI*: 185–191.
- SÁNDOR KLÁRA (1995): Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. In: Sándor Klára szerk.(2001): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás: tanulmányok a társasnyelvészet tanításához*. Szeged, JGYFK Kiadó, 83–110.
- TÓTFALUSI ISTVÁN (2008): *Idegenszó-tár: idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- ZAICZ GÁBOR főszerk. (2006): *Etimológiai szótár: magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- ZÉKÁNY IMRE (1973): Anyanyelvünk. In: *Kárpáti Kalendárium 1973*, Kárpáti Kiadó, Ungvár, 76, 80.
- ZÉKÁNY IMRE (1993): A kárpátaljai magyar nyelvjárások frazeológiai egységeinek típusai. In: LIZANEC PÉTER, HORVÁTH KATALIN szerk. (1993): *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye: (A Magyar Filológiai Tanszék fennállásának 30. és az Ungvári Hungarológiai Központ 5. évfordulójára)*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 94–100.
- WARDHAUGH, RONALD (2002): *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris Kiadó.
- www.rosz-szotar.hu
- Ht-szótár: <http://ht.nyud.hu/htonline//htlista.php?action=firstpage>

Függelék